

ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒՄ

Գ Ի Տ Ա Կ Ա Ն Ն Ա Ն Դ Ե Ս

2005

2

Տրադարակվում է
Տայասրանի Տանրապերության
պերական կառավարման ակադեմիայի
գերական խորհրդի որոշմամբ

ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒՄ

Գլխավոր խմբագիր՝

ԱՐՄԵՆ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ իրավագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր

Խմբագրական խորհուրդ՝

ԱՐՄԵՆ ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ

ՀՀ նախագահի առաջին օգնական

ՎԻԳԵՆ ՍԱՐԳՍՅԱՆ

ՀՀ նախագահի օգնական

ՄԱՆՎԵԼ ԲԱԴԱԼՅԱՆ

ՀՀ քաղաքացիական ծառայության խորհրդի նախագահ

ՎԱՏԵ ՍՏԵՓԱՆՅԱՆ

իրավագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր

ԳԱԳԻԿ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

իրավագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր

ԳԱՌՆԻԿ ՍԱՖԱՐՅԱՆ

իրավագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր

ՅՈՒՐԻ ՍՈՒՎԱՐՅԱՆ

վնարեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր
(պատասխանատու քարտուղար)

ԷԴՈՒԱՐԴ ՕՐԴՅԱՆ

վնարեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր

ՆԱԻՐԱ ՀԱԿՈՒՅԱՆ

հոգերանական գիտությունների դոկտոր

ՄԵԼՍ ՄԿՐՏՈՒՄՅԱՆ

հոգերանական գիտությունների դոկտոր

ԳԱՐԻԿ ՔԵՌՅԱՆ

քաղաքագիտության դոկտոր

ՄԱՐԻԱՄ ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ

փիլիսոփայական գիտ. թեկնածու, դոցենտ

«ՊԵՏԱԿԱՆ ԾԱՌԱՅՈՒԹՅՈՒՆ»

2 0 0 5

ПУБЛИЧНОЕ УПРАВЛЕНИЕ

Главный редактор:

Армен Арутюнян доктор юридических наук, профессор

Совет редакторов:

Армен Геворгян первый помощник президента РА
Виген Саргсян помощник президента РА
Манвел Бадалян председатель Совета гражданской службы РА
Vahe Stepanyan доктор юридических наук, профессор
Гагик Арутюнян доктор юридических наук, профессор
Гарник Сафарян доктор юридических наук, профессор
Юрий Суварян доктор экономических наук, профессор
(ответственный секретарь)
Эдуард Ордян доктор экономических наук, профессор
Наира Акопян доктор психологических наук
Мелс Мкртумян доктор психологических наук, профессор
Гарик Керян доктор политических наук
Мариам Маргарян кандидат философских наук, доцент

*Public Administration Academy of the
Republic of Armenia*

PUBLIC ADMINISTRATION

Chief editor:

Armen Harutyunyan, doctor of Sciences (Law), Professor

Board of editors:

Armen Gevorgyan chief Assistant to the President of the RA
Vigen Sargsyan assistant to the President of the RA
Manvel Badalyan president of Civil Service Council of the RA
Vahe Stepanyan doctor of Sciences (Law), Professor
Gagik Harutyunyan doctor of Sciences (Law), Professor
Garnik Safaryan doctor of Sciences (Law), Professor
Yury Suvaryan doctor of Sciences (Economics), Professor
(responsible secretary)
Eduard Ordyan doctor of Sciences (Economics), Professor
Naira Hakobyan doctor of Sciences (Psychology)
Mels Mkrtyunyan doctor of Sciences (Psychology), Professor
Garik Keryan doctor of Sciences (Political Sciences)
Mariam Margaryan doctor of Philosophy, Docent

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Նա ն ր ա յ ի ն կ ա յ ա վ ա ր ու մ	6-41
Վ. ՏԵՐՏԻՉԿԱ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՔԱՂԱՔԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ.....	6
Ի ր ա վ ա գ ի ր ու թ յ ու ն	42-69
Ա. ՆԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՆԱՍԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՄԿՁԲՆԱՎՈՐՈՒՄԸ: ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԸ ԵՎ ԵՎՐՈՊԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿՐԹՈՒԹՅՈՒՆԸ.....	42
Գ. ԿՈՒՏՈՅԱՆ ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ԵՎՐՈՊԱԿԱՆ ԿՈՆՎԵՆՅԻԱՆ ՈՐՊԵՍ ՆԱՅԱՍՏԱՆԻ ՆԱՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՍԱՆՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ԱՂԲՅՈՒՐ.....	60
Տ ն ր ն ս ա գ ի ր ու թ յ ու ն (կ ա յ ա վ ա ր ու մ)	70-89
Ա. ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՆԱԿԱՄԵՆԱՇՆՈՐՆԱՅԻՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ ՕՐԵՆՍԴՐԱԿԱՆ ՎԻՄՔԵՐԸ ՆԱՅԱՍՏԱՆԻ ՆԱՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ.....	70
Ն ո գ ն ր ա ն ու թ յ ու ն	90-106
Ն. ԱՎԱՆԵՍՅԱՆ ՏՆՆԱՏԱԿԱԶՄԻ ԸՆՏՐՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՆԱՄԱՐՄԱՆ ԱՐԴԻ ՆՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ՎԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ.....	90
Լ. ԱՐԱՄՅԱՆ ՍԱՆՄԱՆԱՄԵՐԶ ԳՈՏՈՒ ՄԻՋԻՆ ՏԱՐԻՔԻ ԱՆՁԱՆՅ ՆՈԳԵՎԻ- ՃԱԿՆԵՐԻ ՓՈԽԱԿԵՐՊՄԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՆԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՆՈԳԵԿԱՆ ԱՌՈՂՋՈՒԹՅԱՆ ԲՆՈՒԹԱԳՐԵՐՈՒՄ.....	99
Ք ա ղ ա ր ա գ ի ր ու թ յ ու ն	107-138
Մ. ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ ՆՈԳՆԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆ ԸՆՏՐԱՆՈՒ ՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ԿԱՌՈՒՅՎԱԾՔՈՒՄ.....	107
Գ. ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ ՋԱՆԳՎԱԾԱՅԻՆ ԼՐԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ՄԻՋՈՅՆԵՐԻ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՆԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՆԺՈՂՈՎՐԴԱՎԱՐԱՅՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՅՈՒՄ.....	125
Գ Ր Ք Ե Ր Ի Տ Ե Ս Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն	139-140
Ն Ո Ւ Շ Ա Գ Ի Ր Ն Ե Ղ Ի Ն Ա Կ Ի Ն	141-142

СОДЕРЖАНИЕ

Публичное управление	6 - 41
В. ТЕРТЫЧКА <i>АНАЛИЗ ПОЛИТИКИ И ПОЛИТОЛОГИИ</i>	6
Юридические науки	42 - 69
А. АРУТЮНЯН <i>ПОНЯТИЕ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА И ИХ ГЕНЕЗИС: ПРАВА ЧЕЛОВЕКА И ЕВРОПЕЙСКАЯ ЦИВИЛИЗАЦИЯ</i>	42
Г. КУТОЯН <i>ЕВРОПЕЙСКАЯ КОНВЕНЦИЯ ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА КАК ИСТОЧНИК КОНСТИТУЦИОННОГО ПРАВА РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ</i>	60
Экономика (управление)	70 - 89
А. ГРИГОРЯН <i>ЗАКОНОДАТЕЛЬНЫЕ ОСНОВЫ АНТИМОНОПОЛЬНОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ЭКОНОМИКИ В РЕСПУБЛИКЕ АРМИНИЯ</i>	70
Психология	90 - 106
Г. АВАНЕСЯН <i>ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ОТБОРА И КОМПЛЕКТАЦИИ СЛУЖЕБНОГО ПЕРСОНАЛА</i>	90
Л. АРАМЯН <i>ОСОБЕННОСТИ ТРАНСФОРМАЦИИ ПСИХИЧЕСКИХ СОСТОЯНИЙ ЛИЦ СРЕДНЕГО ВОЗРАСТА ПРИГРАНИЧНОЙ ЗОНЫ В ХАРАКТЕРИСТИКАХ ПСИХИЧЕСКОГО ЗДОРОВЬЯ</i>	99
Политология	107 - 138
М. МАРГАРЯН <i>ПЛЮРАЛИЗМ В СТРУКТУРЕ ТЕОРИИ ЭЛИТЫ</i>	107
Г. ПЕТРОСЯН <i>ОСОБЕННОСТИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СРЕДСТВ МАССОВОЙ ИНФОРМАЦИИ В ПРОЦЕССЕ ДЕМОКРАТИЗАЦИИ РА</i>	125
ОБЗОР КНИГ	139-140
ПАМЯТКА АВТОРУ	141-142

CONTENT

Public Administration	6-41
V. TERTYCHKA <i>ANALYSIS OF POLITICS AND POLITICAL SCIENCE</i>	6
Law	42-69
A. HARUTYUNYAN <i>THE CONCEPT AND GENESIS OF HUMAN RIGHTS.</i> <i>HUMAN RIGHTS AND EUROPEAN CIVILIZATION</i>	42
G. KUTOYAN <i>EUROPEAN CONVENTION ON HUMAN RIGHTS AS A SOURCE OF</i> <i>THE CONSTITUTIONAL LAW OF THE REPUBLIC OF ARMENIA</i>	60
Economics (management)	71-89
A. GRIGORYAN <i>LEGISLATIVE BASES FOR ANTI-MONOPOLY REGULATION IN</i> <i>THE REPUBLIC OF ARMENIA</i>	70
Psychology	90-106
H. AVANESYAN <i>PSYCHOLOGICAL PROBLEMS OF SELECTION AND RECRUITMENT</i> <i>OF THE STAFF</i>	90
L. ARAMYAN <i>FEATURES OF TRANSFORMATION PSYCHOLOGICAL STATES OF</i> <i>MIDDLE-AGED PEOPLE OF THE BORDERING ZONE IN THE</i> <i>CHARACTERISTICS OF PSYCHIC HEALTH</i>	99
Political science	107-138
M. MARGARYAN <i>PLURALISM IN THE STRUCTURE OF THE ELITE'S THEORY</i>	107
G. PETROSYAN <i>CHARACTERISTIC FEATURES OF ACTIVITY OF MASS MEDIA IN THE</i> <i>PROCESS OF DEMOCRATIZATION OF THE RA</i>	125
THE REVIEW OF BOOKS	139-140
INSTRUCTION TO THE AUTHOR	141-142

ВАЛЕРИЙ ТЕРТЫЧКА

*Доктор наук по государственному управлению,
профессор кафедры политологии
Национальной академии государственного
управления при Президенте Украины*

АНАЛИЗ ПОЛИТИКИ И ПОЛИТОЛОГИЯ

Конец XX и начало XXI столетия ознаменовались усилением внимания украинского общества, как в целом, так и со стороны научных работников, к анализу государственной политики. Не случайно, работ по этой проблематике у нас обнародовано, наверно больше, нежели в какой-либо из стран СНГ и Центрально-Восточной Европы [12, с. 8].

В недавно опубликованном сборнике документов и материалов под названием „Анализ государственной политики в Украине: учебная дисциплина, сфера профессиональной деятельности, область прикладных исследований” [1] собраны обзорные и аналитические материалы, которые касаются истории развития, сегодняшнего состояния и перспектив становления анализа государственной политики в Украине. Среди отечественных исследователей анализа государственной политики наиболее известными, безусловно, являются: Т.Брус, А.Валевський, А.Демьянчук, А.Килиевич А.Кучеренко, В.Рибкало, В.Романов, А.Рудик. Активным в этой сфере является Международный центр перспективных исследований. Свой образовательно-исследовательский путь проторяет Киево-Могилянская академия. Кроме того, в Украине опубликовано значительное количество переводных работ (преимущественно издательством „Основи”), библиотеки пополняются также зарубежными изданиями.

У людей, мало осведомленных с проблематикой анализа государственной политики, термин „анализ политики” вызывает ассоциацию с партийным строительством, комментированием политических событий или, в лучшем случае, с аналитическим рассмотрением того, что уже фактически состоялось, что уже сделано. К тому же, часть украинских исследователей привыкла развивать научные подходы в контексте русскоязычных источников, которые, особенно в перспективных направлениях, являются, в свою очередь, преимущественно компиляциями из англоязычных источников.

После опубликования значительного массива литературы по анализу [государственной] (в этой статье употребляется термин *государственная*) политики и по опыту преподавания специализированного учебного курса в Национальной академии государственного управления при Президенте Украины, можно отметить некоторые тенденции „постпозитивистского” мышления относительно природы анализа политики, внимания к политике (в значении **policy**) со стороны **политических** исследователей (о взаимоотношении анализа политики и политических наук также см. [18-19; 1, с. 35-41]). Пожелание некоторых отечественных научных работников преподавать и писать об анализе политики доступным языком и в доступной для общего восприятия форме напоминает случай с философом Гегелем. Когда к нему обратился французский издатель с предложением изложить доступней и на французском языке „Науку логики”, мыслитель отказался, поскольку это было практически невозможно.

В современном мире почти все перспективные научные направления являются общеизвестными, и задача исследователей — использовать их или для нетрадиционной сферы, или для выделения уточненного нового подхода из контекста существующих, или для обобщения с целью классификации для философской трактовки. Задачей этой статьи является определение, всесторонняя характеристика термина политика (в значении

policy), анализа [государственной] политики (**public policy analysis**), объяснение сферы науки о [государственной] политике (**policy science**), исследование политики (**policy study**) и недопущение дефиниционно-логической путаницы с политикой (в значении **politics**), политическим анализом (**political analysis**), политической наукой [политологией] (**political science**), политическим исследованием (**political study**).

Интерес украинских научных работников к анализу политики как науке, учебной дисциплине и сфере профессиональной деятельности требует четкого и корректного толкования понятий и дефиниций. Ведь конструктивность взаимосвязи политических наук (**political science**) и анализа государственной политики (**public policy analysis**) во многом зависит от четкости осмысления понятийного аппарата.

Прежде всего, остановимся на терминологической путанице как среди научной общественности, так и в средствах массовой информации. Довольно часто в СМИ встречаются материалы, в которых политический анализ подменяет анализ политики, или же политический аналитик старается сконструировать экспертную оценку государственной политики. Тем временем, понятия **анализ политики, политический анализ и анализ для политики** существенно отличаются. Специалисты, осуществляющие анализ, соответственно и называются – **аналитиками политики, политическими аналитиками и аналитиками для политики**. Причиной такого употребления терминов является, по нашему мнению, путаница в понимании термина „политология” (официальное толкование в подавляющем большинстве учебников по политологии — от древнегреческих слов: **politikê** – искусство управления государством и **logos** – учение). В начале 1990-х годов у нас этим названием обозначали немалое количество понятий, заимствованных из англоязычной литературы, где цикл политических наук преподается под сборным названием „**Political Science**”. (Кстати, ученые степени в Украине имеют

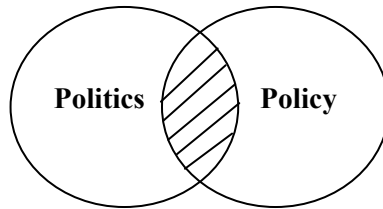
название: кандидат, доктор политических наук). При этом не обращалось внимания на то, что в английском языке есть два эквивалентных понятия относительно украиноязычного термина политика: **politics** и **policy**. (Проблема – в несовершенном переводе). Типичными примерами обозначения этих двух понятий можно считать такие:

- политика (**politics**) – это сфера взаимоотношений разных социальных групп и индивидов по использованию институтов публичной власти ради реализации своих общественно значимых интересов и потребностей [9, с. 370]; общественная наука, которая изучает политические учреждения, принципы и поведение власти [10, с. 272]. Политику в этом понимании исследуют преимущественно политические аналитики;

- политика (**policy**) – это план, курс действий, или „направление действий, принятый и соблюдаемый властью, руководителем, политической партией и прочее” [9, с. 370]; определенный курс действий, избранный ради выгоды, удобства и т.п. [10, с. 262]. Именно в таком контексте понимается термин „государственная политика” вообще или ее соответствующее направление: внешняя, внутренняя, экономическая, социальная, культурная и т.п. Близкими по смыслу (но не синонимами) являются термины „программа” и „стратегия”. Соответственно, политика как курс или направление действий является предметом анализа политики, который осуществляют аналитики политики.

Процесс взаимосвязи **politics** и **policy** схематично изображается так (см. **схему 1**):

Схема 1

Заштрихованная область — малоисследованна и перспективна для украинской научной школы в анализе взаимовлияния **politics** и **policy**, поскольку презентует **политический анализ политики** и требует глубоких мультидисциплинарных знаний, умений и навыков. Кстати, в учебном модуле “Социально-политическая среда анализа політики” представлена тема “Политический анализ политики”

Итак, четкое осознание различий и взаимосвязи между понятиями **politics** и **policy** будет способствовать становлению в украинской научной литературе терминологической чистоты и корректному применению политического анализа и анализа политики к решению общественных проблем. Для удобства и четкости понимания термина „политика” как **policy** и условного дистанцирования от **politics** есть возможность для своеобразного лингвистического теста, то есть условной замены его словами „программа” или “стратегия”: если содержание словосочетания существенно не изменяется, то это — политика как **policy** (государственная политика – государственная программа; государственная политика – государственная стратегия и т.п.). В других случаях речь идет о политике как **politics** (ведь некорректными являются фразы: „Удариться в программу” или „Стратегия – грязное дело” и т.п.). Также целесообразно употреблять прилагательное **политический (политическая)** лишь в контексте **politics**, и существительное **политика** для политики (**policy**).

Что касается термина **public**, его подробно охарактеризовано в „Англо-украинском глоссарии терминов и понятий по анализу

государственной политики и экономики” (см. 5, с. 11-14), и для сферы анализа политики устоявшимся является употребление (из вариантов: государственная, публичная, гражданская, общественная) „государственная политика” (хотя автор оставляет право по согласованию с коллегами на терминологическом семинаре видоизменить его). Таким образом по контекстным и содержательным особенностям для понятия **public policy** адекватным является „государственная политика”, и обратный перевод (в аннотациях к статьям, авторефератах и т.п.) на английский язык как **state policy** не отвечает сфере употребления дефиниции „государственная политика” в украинской практике, поскольку такая дефиниция означает политику штата США. Компромиссным, по нашему мнению, вариантом есть термин „общественная (по-украински „суспільна” – более адекватный термин) политика” (об этом в следующей публикации) – как подчеркивание важности того, что она проводится в обществе, для общества и в условиях развития гражданского общества. Итак, учитывая на укоренение в украинской практике де-факто термина „государственная политика”, считаем целесообразным рекомендовать его к употреблению.

Дефиниция „анализ” в обычном понимании трактуется как расчленение, разложение. „В общем значении слова есть душевная деятельность, которая раскладывает целую мысль на её составные, в противоположность синтеза – созданию целого из частей” [12]. Термин „анализ” (политики) имеет свою специфику, и в людей, неосведомленных с проблематикой анализа государственной политики он ассоциируется с процедурами анализа, которые предусматривают, прежде всего, аналитическое рассмотрение того, что уже фактически состоялось, что уже сделано. Анализ в контексте понимания термина „анализ государственной политики” — это комплекс аналитических процедур, направленный, прежде всего на совет-рекомендацию относительно **будущих (реальных, конкретных) действий** [10, с. 14]. Уместным

является распространенное определение: „анализ государственной политики — это совет относительно государственных решений (действий), ориентированный на клиента и базирующийся на общественных ценностях” [3, с. 11], то есть термин „анализ” в контексте „анализа государственной политики” применяется в смысле нашего понимания понятия „стратегия”. Хотя важным направлением исследования является стратегическое планирование, стратегический менеджмент в разработке государственной политики.

Определение политологии как комплексной науки, которая объединяет изучение содержания, институционно-организационных форм политической деятельности и способов взаимодействия участников политического процесса, свидетельствует об употреблении термина „политология” преимущественно в странах бывшего СССР. Во французских и итальянских учебных пособиях этот термин употребляется в контексте сравнительного исследования политических режимов, учреждений и сил гражданского общества. Интересно, что во многих университетах Америки изучается такая дисциплина, как „сравнительное правительствование” (см. [24]).

История становления политической науки свидетельствует: исследование в этой сфере начали приобретать системность со второй половины XIX столетия преимущественно в связи с созданием специализированных исследовательских центров: Гуманистической школы политических наук в Париже (1872 г.), Школы политических наук в Италии (1875 г.) и т.п. Важным фактором становления политической науки как отдельной научной дисциплины было создание (1880 г.) в Колумбийском университете США „школы политической науки” с системой подготовки научных кадров.

Определяющим этапом в становлении политической науки было проведение (1948 г.) под эгидой ЮНЕСКО в Париже первой

международной конференции, где она получила статус отдельной дисциплины. Основными сферами политических исследований, в соответствии с решением ЮНЕСКО, являются:

- политическая теория (и история политической мысли);
- политические институты (конституция, власть — центральная, региональная и местная, публичная администрация, экономические и социальные функции правительства);
- партии, группы и общественная мысль;
- международные отношения (международная политика, международные организации и международное право).

В конце 1980-х и в начале 1990-х лет выкристаллизовались три основных подхода к пониманию предмета политической науки.

- Традиционная политическая наука (**political science**), которая объединяет политико-философские и институциональные подходы к политике. Сферой исследования являются общие принципы и организационные основы политической жизни, а по методам и предмету исследования она соседствует с политической философией, историей, теорией государства.

- Эмпирико-аналитическая политическая наука — как противоположный традиционной академической школе подход, поскольку концентрирует внимание на рассмотрении политики на индивидуальном уровне, опирается на эмпирическую социологию, социальную психологию и, частично, на экономические науки. Обобщенно этот подход получил название „электоральная политология” благодаря подробному изучению индивидуального поведения в избирательных процессах и анализе политических взаимодействий, которые существуют за пределами одной страны. Этот подход близок к анализу политики, поскольку позволяет

сосредоточиться на политическом анализе политики как составной части среды анализа политики.

- Критически-диалектический подход, связанный с марксистскими и неомарксистскими исследованиями, – характеристика взаимосвязи политических институтов, процессов и общественных условий их функционирования. Представители этого направления придерживаются политэкономической ориентации и подвергают критике другие направления за игнорирование отношений собственности и трактовку политической сферы как автономного образования, отделенного от других сфер общественной жизни.

Все эти направления являются взаимосвязанными, их границы довольно прозрачны. Кроме того, политика (в значении **politics**) исследуется многими смежными дисциплинами: теорией государства и права, историей, политической философией, политической социологией и т.п. Таким образом, перспективы развития политической науки сосредоточены на исследовании стыков этих подходов – например, политического менеджмента, политического маркетинга, парламентской политологии и т.п. Дифференциация политических исследований на современном этапе имеет такое схематическое изображение (см. **схему 2**):

Дифференциация политических ИССЛЕДОВАНИЙ на современном этапе

Рассмотрение этой схемы свидетельствует, что сферы политики (в значении **policy**) фактически не существует, хотя смешение понятий политики (**politics** и **policy**) довольно часто происходит на уровне понимания **решения**. Политическое решение – решение, которое основывается на учете разных политических интересов, и решение относительно политики (оптимальное название для современного

общественного развития — государственное решение) – *решение* относительно курса политики, то есть конкретного, реального действия.

Приверженцы политического анализа концентрируют внимание на охвате политической системы во всем ее разнообразии и их исследования выходят за рамки сугубо политической системы в сферу тех общественных отношений, которые, находясь вне отношений политической власти, могут существенно влиять на нее. Итак, их внимание направлено вширь, в бесконечное пространство общественных отношений, однако этот анализ сосредоточен исключительно на **politics**.

Интересным является взгляд на место и роль анализа политики политических исследователей (см. [14, с. 15 – 24]), которые считают, что «качественный анализ политики сводится к политическому анализу» [14, с. 18]. Такой вывод противоречит логике исследования, поскольку результат политического анализа — прогноз, а результат анализа политики - **совет-рекомендация о конкретных, реальных действиях**, то есть **совет-рекомендация не может** быть составной частью прогноза, поскольку прогноз используется в разработке совета-рекомендации. В отдельных аспектах **политический анализ** является составной частью **анализа политики** (как и социальный или экономический анализ).

Анализ государственной политики был предметом внимания многочисленных исследований в минувшие века, хотя его подробное изучение началось только в середине прошлого столетия. Современный термин „анализ политики” впервые ввел Ч. Линдблом (С.Lindblom) в 1958 году. Позднее его использовал Э. Дрор. (Подробнее об институционализации анализа политики см. 17, с. 12-90; 5, с. 34-53).

Анализ политики, который А.Вилдавски называл **сообщением правды власти** [25], привлек внимание к общественным наукам как средству улучшения человеческого общества. Причиной этого, кроме исследовательского интереса, была и является потребность в глубоком анализе и

осознании непосредственного действия/бездействия власти. Анализ политики, как наука о [государственной] политике (**policy science**) (о ней подробнее в следующих публикациях), руководствуется такими базовыми принципами:

- мультидисциплинарностью: базированием на достижениях, исследованиях и методологии общественных наук с разработкой собственных научных подходов;
- ориентированностью на решение проблем: центром внимания государственной политики является решение реальных (конкретных) общественных проблем;
- нормативностью: государственная политика имеет тенденцию к ослаблению ее нормативности, но выбор направления политики осуществляется в границах научной концепции государственной политики и опирается на общественные ценности и нормы.

Современная наука о [государственной] политике (подробней см. [20, с. 8-11]) де-факто делится на две отдельных сферы:

1) **исследование** политики (**policy study**), которое основывается на эмпирическом изучении конкретных общественных проблем для понимания и информирования относительно процесса разработки и внедрения политики. Это сфера интересов научных работников, групп исследования политики (подробней об исследовании политики см. [6]);

2) **анализ** политики (**policy analysis**), как мотивированная сфера, которая стремится оказывать непосредственное влияние на реальные результаты и следствия политики путем проектирования политики государственных учреждений. Анализ политики непосредственно осуществляют аналитики политики.

Схематично дисциплинарные рамки науки о [государственной] политике можно изобразить так (см. **схему 3**):

**Дисциплинарные рамки науки о
[государственной] политике**

Некоторые исследователи считают, что для Украины является характерной проблема качества анализа политики и, соответственно, квалификация аналитиков-экспертов. Ведь, как отмечал Н.Макиавелли, „непосредственно добрые советы, кто бы ни давал их, порождаются мудростью властителя, а не мудрость властителя порождается добрыми советами” [11, с. 457]. Независимо от конкретной проблемы, ее решением является совет-рекомендация или структура, которая его предоставляет. Особенно это касается Украины с ее трансформационными процессами, когда принимается много временных решений, в спешке организуются структуры и институты для улучшения качества информации, решений, оценки результатов и т.п. Все это, якобы, может быть

направлено на поощрение внедрения новинок менеджмента, государственного управления, оценочных подходов и т.п.

В последнее время украинские политологи обратили внимание на анализ политики как на важную субдисциплину, которая использует значительное количество исследовательских приемов, подходов, характеристик и т.п. других смежных наук и благодаря таким важным общественным стимулам, как:

- социально-политическое влияние с целью применения профессионального знания при решении неотложных проблем общественного развития;

- вызовы государственной политики, которая не была результатом общественного влияния (государственное решение есть ответом на влияние), поскольку она является более результатом влияния таких социально-экономических факторов, как богатство, доходы, образование, безработица, чем общественная мысль или структуры политических партий;

- системный анализ политической жизни, которая обеспечивает интеллектуальные рамки понимания целостности процесса политики от артикуляции требований через разработку и внедрение политики до влияния на общество через обратную связь.

Обратной стороной такого внимания политологов (в недавнем прошлом они преимущественно были преподавателями истории КПСС или научного коммунизма) к анализу политики является стереотип мышления и упрощенное понимание этого направления исследования как пропаганды или идеологии.

При этом следует подчеркнуть, что анализ политики необходимо отмежевывать от политического пропагандирования. Политическое или идеологическое пропагандирование можно определить как усилия, направленные на формирование в обществе определенного

мировоззрення. Пропагандирование концентрує увагу на питаннях діяльності уряду для того, щоб отримати підтримку тих або інших політичних груп, партій і громадсько-політичних об'єднань. Політичне пропагандирование може здійснюватися по шкалі від базирования на досягненнях аналізу політики до повного його не сприйняття.

Аналіз сучасного стану політичних наук в Україні дає можливість виділити такі напрями пріоритетної уваги політологів до дослідженню політики:

1. Незалежне дослідження сфери. Стремління осмислити специфічні сфери політики (освіта, охорона здоров'я, транспорт, зовнішня політика і т.п.), в яких домінують більшість досліджень є малотеоретичними, прикладними, базуючими на ситуаційних прикладах. Значительне кількість робіт свідчить про посилення уваги до специфічним напрямкам політики, оскільки вони корисні для практиків і політичних діячів в цих сферах, а також для кристалізації корисної інформації для індуктивного формування теорії. Цілеслобно згадати про таких перспективних напрямках політології, як **прикладна, урядова, парламентська** і т.п. Вони менш раціональні з точки зору теорії в цілому, оскільки теоретичні ситуаційні дослідження (наприклад, визначення порядку денного) використовують специфічні засоби для ілюстрації і перевірки важливих аспектів процесу політики на практиці. Слід відзначити, що політологи, які досліджують державну політику, зробили вагомий внесок в розширення критеріїв оцінювання від традиційних соціальних функцій благополуччя до критеріїв процесу і оцінювання ефективності участі громадян. Це проаналізовано в роботі К.Вайс „Оцінювання” [2], в якій соціологічні,

статистические и другие методы используются для оценивания государственной политики. Политологи концентрируют внимание преимущественно на распределительных результатах и подвергают критике традиционные методы анализа выгод–затрат. Важным аспектом является интегрирование оценивания с характеристикой процесса политики путем исследования применение/неприменение анализа политики в реальной практике.

2. Процесс политики (подробней см. [17, с. 307 – 365]). Политологи концентрируют внимание на процессе политики: от осознания проблемы и разработки альтернатив к внедрению политики и оцениванию ее результатов и последствий. Недостатком такого подхода, с их точки зрения, является сосредоточение внимания на субстанциональных сферах политики, что на практике составляет риск сосредоточить внимание лишь на нетеоретических ситуационных исследованиях, а оценочные подходы предлагают нечеткие нормативные стандарты правильной политики. Акцентирование внимания на процессе политики дает возможность для применения и интеграции накопленного дисциплинами знания относительно политического поведения при разных институциональных условиях. Это направление является самым перспективным и наиболее распространенным среди исследователей политики.

4. Проектирование политики концентрирует внимание на эффективности разных типов инструментов ее внедрения. Некоторые политологи стремятся радикально отмежеваться от бихевиористической традиции дисциплины, стараясь интегрировать политическую философию и поведенческие науки.

Следует отметить, что в последние годы исследователи политических наук стали все больше обращать внимания на непосредственное изучение государственной политики, описание и объяснение причин и последствий действий государственных институций. Современные исследования

ориентированы на: описание содержания государственной политики; исследование влияния социально-экономических и политических факторов на содержание государственной политики; изучение эффекта влияния разных институциональных структур и политических процессов на государственную политику; оценку ожидаемых и неожиданных обществом последствий от государственной политики. Кроме того, определены некоторые сферы напряженности в размежевании политических наук и анализа политики.

Первой и наименее заметной сферой напряжения является различие в понимании фундаментальной концепции назначения власти и политической жизни. Исследователи политики рассматривают власть с точки зрения **институциональных** подходов (действие/бездействие государственных институций): повышение благосостояния членов общества и их общественной безопасности; здравоохранение нации и исправление несостоятельности рынка; корректирование влияния среды; национальная оборона и т.п. Такой подход вызывает неприятие у политологов, ведь исследованная еще в работах Платона, Аристотеля, Дж.Лока и других мыслителей доктрина взгляда на гражданство, политическое участие и деятельность рассматриваются как самодовлеющие целые, а не как средство влияния на решение политики. Вообще эта напряженность не является весьма серьезной.

Исследователи политики акцентируют внимание на ценности стимулов солидарности и чувствование политической действенности, которая обусловлена политическим участием, даже при условии, что они не вызовут у них внутреннего интереса. Политологи учитывают то, что участие людей в политической жизни связано со стремлением влиять на решение для улучшения общественного благосостояния. Итак, обе стороны должны прийти к консенсусу относительно важности разработки теорий процесса политики, которые сосредоточивали бы внимание на

выяснении степени результативности и влияния последствий государственных решений и совместимость с приоритетами населения. Фактически, такая традиция достаточно установилась в границах многих субдисциплин политологии, включая общественное мнение, законодательное представительство и административные структуры.

Второй сферой напряжения выступает различие в нормативных предположениях, которые не препятствуют конструктивным взаимоотношениям. Исследователи политики иногда стараются активно влиять на выбор направления политики, особенно в сферах специализации. Политологи ставят цель объяснить способы функционирования среды внутри их областей специализации и использовать знания и опыт для влияния на политическое поведение, но на практике подавляющее большинство демонстрирует консультационно-комментаторские способности в избирательных кампаниях и таким способом стремится влиять на усовершенствование функционирования государственных институций.

Наиболее серьезной областью напряжения является восприятие политологами исследователей политики как таких, которые сделали лишь скромный взнос в развитие довольно четких, отвечающих требованиям обобщения, эмпирически верифицированных теорий процесса анализа политики. Довольно часто в политологической литературе процесс разработки политики рассматривается лишь как голосование, разработчики политики – лишь как политики, то есть фактически объединение путем подчинения. Значительное число исследований политики, особенно те, которые осуществляются специалистами субстанционных областей, имеют все дефекты традиционных ситуационных исследований в государственном управлении: описательная характеристика государственных институций или решений с использованием лишь субъективных методов собирания данных и

анализа, игнорируя теоретические предположения, положенные в основу исследований или теоретических значений результатов, поскольку существует незначительная заинтересованность в потенциальной способности этих результатов к обобщению.

Кроме того, базирование анализа политики на нелинейной логике, наличие значительного количества аспектов алогичности и подходов от обратного (с учетом эффекта обратной связи) усложняет восприятие его с позиций традиционной академической школы украинских ученых. Доминирующая парадигма процесса политики – эвристический подход к его этапам, что не является в чистом виде казуальной теорией, поскольку его делят на несколько обобщенных этапов: осознание проблемы, разработка альтернатив, определение повестки дня, внедрение и оценивание, и не содержит малопонятных предположений относительно движущих сил развития этого процесса (четкое выяснение круга бенефициаторов и стейкхолдеров). Однако, в работах некоторых исследователей политики [21] анализируются социально-экономические и прочие условия, а также действующие лица, которые непосредственно влияют на процесс и арены действия власти. Недостатком такого этапного подхода является углубленный анализ отдельных этапов без надлежащего внимания к процессу вообще. И вдобавок, значительный массив эмпирических исследований прерывает теоретическую связь и согласованность между этапами, а реальный процесс политики довольно часто не отвечает четкости установленных этапов.

Акцентируем внимание на том, что немало исследований политики, особенно в сфере процесса политики, методологически утонченные и руководствуются четкой теорией, которая опирается на западные подходы. Краткий обзор исследований политики подтверждает вывод некорректности критики относительно концентрации внимания на этапности процесса политики, которое было актуальным для Запада в

середине 1970-х годов. На сегодня мы имеем значительный научно-исследовательский задел в этом направлении.

Ни одна из сфер напряженности не является серьезным препятствием для тесного сотрудничества и определения принципов взаимоотношений между политологами и исследователями политики. Они всегда будут иметь общий интерес и перспективы сотрудничества для лучшего понимания процесса политики как диапазона факторов взаимовлияния государственных решений и среды анализа политики в обществе. Взаимозаинтересованность и профессиональная взаимопомощь будут содействовать кристаллизации, чистоте научного исследования политики.

Политологи концентрируют внимание на политике (**policy**), поскольку это не означает лишь широкие правила принятия решений, а внедрение (как этап процесса политики) и другие виды поведения можно рассматривать с другой точки зрения. Сосредоточение на политике обусловлено ставкой на авторитарные решения как осознание политики. Кроме того, во многих политических исследованиях наблюдается стремление избежать логической неизбежности такого взгляда на политику. Причиной этого являются:

- изменения в политическом процессе имеют относительно небольшую познавательную ценность в объяснении неожиданных результатов и еще больше – непредусмотренных последствий. Эту информацию рассматривают очень поздно, учитывая ее обоснованность, и поэтому теряется довольно много времени на исследование маловажных составных частей анализа, что и приводит к игнорированию сущности исследования государственной политики;

- политологи заинтересованы в исследовании политики (**policy**), но эта заинтересованность сосредоточивается преимущественно на парламентской политике. Аналитики политики тратят много сил и энергии на исследование решений, которые устанавливают правила и определяют

структурные характеристики систем и процедуры принятия решений. Эти вопросы политики являются очевидными (благодаря влиянию или ожидаемого влияния на общество), и поэтому политологи стремятся анализировать (политическая теория) и имеют перспективы, поскольку ожидание того, что может быть, всегда является решающим.

Спецификой исследований государственной политики в политологической литературе является недостаток теории, то есть стремление сосредоточиться на политике (в значении **policy**) фактически “остановило” политологов на нереалистичной модели „политической деятельности” или производства, в соответствии с которой политику „составляют” поэтапно – как на ленте конвейера. В последнее время встречаются исследования, в которых внимание акцентируется на конкретных случаях, а затем демонстрируется безнадежная сложность, неоправданность процесса разработки государственных решений. Вообще, эти исследования имеют такой контекст: „Успешность направления государственной политики определяющим образом зависит от уровня политической поддержки”. Риторичность этого постулата, сосредоточенного на неуважении, бессмысленна. Все зависит от компетентности научного работника, ведь для государственной политики важными являются общие аргументы, которые касаются всех вопросов и этапов определения политического курса и применения аналитических методов, которые дают возможность распознать и сформировать повторные аргументы и контраргументы, то есть определить стилистику политического аргумента.

Можно выделить три основных позиции (которые рассматриваются в комбинации) относительно термина „политика” (**policy**) в контексте анализа государственной политики.

Значения термина „политика” как реального объекта анализа политики — это авторитарное ранжирование ценностей в обществе, поскольку государственная политика сосредоточена на принятых государственными

институциями авторитарных или санкционированных решениях, то есть анализ политики направлен на выяснение того, что власть на самом деле (реально) делает (как у Т. Дая: что правительства делают или не делают, почему они это делают, и что это изменяет [22; 8] (действенность/пассивность власти, причины этого и последствия) и как это отличается от процесса принятия решений. В этом контексте политика означает результаты и последствия процессов правительствования. Итак, политику в таком понимании можно определить как правила принятия решений, которые используются властью как руководящий принцип ее поведения; политика является разновидностью авторитарного вербального продукта.

Второй подход сосредоточивается на использовании широкого значения политики (общих вопросов) и специфического набора вариантов выбора, который осуществляется в границах этой политики. Использование термина „политика” в широком значении для описания общих намерений власти концентрируется на определении специфического продукта, который может быть лишь частично выраженным. В этом значении политика состоит из общей структуры авторитарных правил, учитывая, что точная граница между политикой и неполитикой – вопрос почти всегда дискуссионный относительно конкретной ситуации. Довольно часто в научной литературе и в СМИ встречаются дихотомии: „политического против неполитического”, „творческого против шаблонного”, „политики против управления”. И это лишь подтверждает частое перенесение акцентов в темах, напоминая о широком употреблении термина „политика” и терминологической путанице.

Третий подход понимания политики опирается на то, что политическое поведение является целенаправленным (сознательно ориентированным). В этом контексте политика рассматривается как

действие, направленное на достижение цели, то есть речь идет об „ориентации политики” или „политике соответствующего министерства”. Таким образом, политика характеризуется как спроектированная программа целевых ценностей и практических действий. Политическое поведение всегда «понимает» основы этого интереса и целевую ориентацию, а вся деятельность рассматривается, как концентрировано направленная на политику, что логически охватывает сущность политики и включает поведение, направленное на этот набор целей.

Все три подхода объединяются в дефиниции политики, которую К.Фридрих определил так: „Предлагаемое лицом, группой или правительством направление действий в границах среды, которая предусматривает препятствия и возможности, которые конкретная политика может использовать или преодолеть в стремлении достичь цели или выполнить задачи или намерение... Для концепции политики существенным является наличие цели, задачи или намерения” [23, с. 79]. Следует обязательно разграничивать понятия, конкретные решения и действия, программу и направление действий, что и является политикой (**policy**). Хотя существует и определение политики как специальных действий, направленных на достижение целей или реализацию интересов. Политика как модель поведения презентует не отдельные, разрозненные действия, которые составляют политику, а потому она, при необходимости, характеризуется как абстракция, и ее рассматривают сквозь призму агрегационных и аналитических процедур. Такой подход противоречит ситуационному методу и сосредоточен на стратегии исследования и стимулировании контролинга сменных **среды анализа** (перспективное направление исследования анализа государственной политики, которое содержит такие составные части среды, как социальные, физические, экономические, политические).

Во многих исследованиях аргументируется, что реальная разработка политики абсолютно не совпадает с рациональным анализом. Перспективным направлением исследования является создание системы анализа политики из оценивания политических продуктов и методов как творческих и ценных составных частей анализа политики, то есть осуществлять **политический анализ политики**, ведь в повседневности, как и в управлении, мы все являемся продуктом политики. Поэтому своевременным является создание формы анализа, которая бы оценивала политические методы как творческие и ценные составные части общественной жизни.

Обществоведы, которые впервые знакомятся с исследованиями анализа политики, считают, что в них доминируют экономика и экономические исследовательские приемы и экономическая модель общества как рынка, взаимоотношения рынка и государственной политики сосредоточенные на конструктивности этой парадигмы. Реальный анализ (как у Б.Гогвуда и Л.Гана «Анализ политики для реального мира» [7]) политики берет за основу модель политического сообщества, в котором жизнь индивидов обуславливается взаимозависимостью, преданностью и объединением, а члены этого сообщества отстаивают общественные интересы как личные.

Книгой, которая открыла новую эпоху и оказывала содействие становлению анализа политики, является исследование процессов принятия решений в организациях, которые выполняют административные функции (см. [10]). Личные предубеждения являются специфическими средствами влияния, и в этом контексте влияние трактуется максимально широко — поскольку положительные и нейтральные побуждения, такие, как комплекс целей, привычек и примеров, является не менее важным для признания власти, чем угроза физического или экономического наказания. Целесообразно также

определить мотивы и результаты как средства влияния на анализ политики с точки зрения конституционной инженерии (подробнее см. [16]).

Еще одним примером неэкономичного подхода к анализу политики является аналитическое оценивание (подробнее см. [2]) путем тщательного планирования и качественного измерения политики. Аналитическое оценивание сосредоточено не на взгляде специалистов-наблюдателей или периодических отчетах исполнителей, а на традиционных для социальных наук методах исследований, что дает возможность сделать процесс оценивания систематическим и точным, поскольку понятие оценивания является очень гибким и означает осуществление значительного количества видов оценок. Подытоживая, укажем, что методологическая база общественных наук имеет в своем арсенале значительное количество методов и подходов, которые, в соединении с экономическими методами, оказывают содействие эффективному анализу политики.

Следующей составной частью парадигмы, которая требует подробного рассмотрения, является отличие между дефинициями **анализ политики** и **анализ для политики**, поскольку это способствует формированию кристаллизации терминологических понятий и избеганию путаницы. Определяя анализ политики как искусство, наука, профессия и ремесло одновременно, укажем, что он находится на одном полюсе шкалы-дихотомии, а на противоположном – анализ для политики (см. таблицу).

Анализ политики			Анализ для политики	
Анализ детерминации и политики	Анализ содержания политики	Мониторинг и оценивание политики	Отстаивание политики	Информация для политики

Анализ детерминации политики (по таблице) – акцентирование на входе и трансформационных процессах, которые происходят при определенной структуре государственной политики. Анализирование

процесса політики опирається на експліцитні або імпліцитні моделі системи політики. Ця модель розглядається з позицій **управляемости**:

- зовнішніми силами;
- внутрішніми цілями і задачами або внутрішнім сприйняттям середовища. В відміння від отримання або інформації для політики, цей вид діяльності прагне підкреслити обмеженість дії, якщо моделі діяльності зображаються як результат перехресного дії сил.

Що стосується *аналіза змісту політики*, то цій складової частині присвячено значительне кількість досліджень в сферах соціальної політики і управління, цілей, завдань і функцій конкретного напрямку політики. Типичними прикладами є оцінювання науковцями сфери охорони здоров'я, освіти, житлового будівництва і т.п. Такі оцінки здійснюються переважно з точки зору наукового прогресу, ніж для вивчення впливу на суспільство або сприяння інформувати розробників державної політики. В удосконалених варіантах дослідження змісту політики застосовується „ціннісний аналіз” і, відповідно, напрямку соціальної політики подається як інституціональна соціальна теорія.

Моніторинг і оцінювання політики розміщені приблизно посередині шкали-дихотомії і здійснюються постійно, хоча деякі напрямки політики можуть бути дуже примітивними, некритичними або мати латентні цілі оцінювання. Оцінювання – це вивчення реалій політики і її головних діючих осіб, критеріїв і процедур вибору альтернативи, застосування інструментів впровадження державного рішення в життя і встановлення меж дії/бездії політики і т.п. Відповідно оцінювання, як відзначає К.Вайс, – це „систематична оцінка операцій і/або результатів

программы или политики в сравнении с комплексом явных и неявных стандартов для усовершенствования программы или политики” [2, с. 25].

Оценивание имеет целью выяснить, чем на самом деле является политика, а также выявить заказчиков, решение которых о принятии участия в политике (и насколько) устанавливают ограничение относительно возможностей политики. Оценивание применяется на всех этапах анализа государственной политики и рассматривается как средство повышения ее рациональности и эффективности.

Мониторинг и оценивание политики довольно часто воспринимают как *post hoc*, если влияние политики используется для анализа осуществимости проектирования политики в будущем через детализацию **набора** осуществляемых действий. Целью анализа политики является информирование творцов политики об ограничениях возможностей, так как **лучшей** считается политика, наиболее **приспособленная** к ограничениям внедрения и составных частей среды политики.

Кроме того, важно различать анализ политики и *отстаивание политики*, поскольку первый вариант требует критического подхода к вопросам государственной политики на основе систематических знаний, а второй — требует организационных умений, ораторского искусства, убедительности и настойчивости, умения **играть** на политической сцене. Другими словами, анализ политики – это аргументирование причин и последствий государственной политики, а отстаивание политики – осуществление мер по закреплению или сохранению определенной политики, которая считается правильной. И, наконец, разработка научного знания о силах, которые влияют на государственную политику и её последствиях является необходимым условием для активного отстаивания политики, то есть стремления с помощью специальных мероприятий закрепить и сохранить определенное направление политики.

Отстаивание политики – термин для обозначения любого исследования, которое имеет целью прямое отстаивание конкретной политики или нескольких ее направлений, и такое ограничение исследователи воспринимают как надлежащее и ценное. Связь такого исследования с процессом принятия государственных решений возможна лишь опосредствовано. Вообще, отстаивание политики – это разработка весомых аргументов в пользу отдельных направлений политики. Следует различать противоречивость в подходах к анализу политики: **аналитика – игрока политики и игрока политики – аналитика**.

Целью отстаивания политики являются творцы политики (с предусмотрением определенной степени соответствия ценностей, и это соответствие может/ не может быть надежным предположением), задачей – лоббирование существующих направлений политики и обращение к конкурирующим группам или общественному мнению в целом. Информация собирается и накапливается исключительно для отстаивания соответствующего направления политики. Такой стиль анализа используют преимущественно реформаторские группы давления, хотя он наблюдается и в академических исследованиях.

Информация для политики. Для исследования политики характерным является обеспечение творцов политики информацией и, если возможно, советом-рекомендацией. Информация для политики предусматривает аргументирование в пользу или введение нового направления политики, или пересмотра существующего. Такие исследования выполняют преимущественно подразделения правительственных структур, внешние исследователи, государственно-финансовые структуры, казначейства, независимые финансовые исследователи, индивидуальные или институциональные исследователи на основании интереса к политике и т.п. Такое исследование ограничивается предоставлением нужной информации для её учета в процессе разработки направления

государственной политики. Однако, оно может выйти за пределы (намеренная/ неумышленная утечка информации) освещения цели, задач заинтересованных сторон, и таким образом предложить определенный вариант политики. (О взаимоотношениях аналитика и заказчика-клиента анализа подробнее см. [17, с. 386 – 394]).

Из опыта преподавания анализа государственной политики (в НАГУ разработан курс учебных дисциплин межкафедральной специализации „Анализ государственной политики”) можно сделать вывод, что целесообразно начать презентацию его как учебной дисциплины из ответа слушателей на вопрос: „**Что есть анализ политики?**” (Это одновременно является своеобразным экспресс-тестом на выявление аналитических способностей слушателей). Такой вопрос в комбинации с обсуждениями и дискуссиями вызывает у слушателей еще большую раздражительность, опасно провоцирует их и т.п., ведь их предыдущий опыт традиционного академического обучения и практическая деятельность оказываются почти непригодными для ответа с точки зрения линейной логики. Аудитория чувствует свою несостоятельность (иногда проявляется даже определенная агрессивность со стороны высших должностных лиц), активная мозговая деятельность вызывает творческое напряжение через неспособность сделать что-то жизненно необходимое. Все это чрезвычайно простой секрет анализа (его часто применяют опытные преподаватели, зная, что слушатели не имели возможности изучить это, и с целью «провокации» их заинтересованности и активности). В такой ситуации преподаватель и его предмет (анализ политики) похож на Сфинкса — молчаливо мудрого и непостижимого.

Эффективным является предложение обретения необходимых навыков для реализации способностей с помощью предлагаемого курса. Интересно наблюдать, как слушатели учатся делать анализ политики, как это наблюдение со стороны преподавателя превращается в „наблюдение за

наблюдателем”, а их опыт становится советчиком: слушатели **ощущают**, что становятся компетентней, ведь в начале изучения курса произносились слова о компетентности, привлекательности, стратегичности и т.п. и непроизнесенные вслух вопросы: как может учить (тем более писать книги) тот, кто не может внятно сказать, что это? Как этому можно научиться и как это можно изучить? Молчаливым помощником всегда выступает анализ политики: тот, кто не знает, что это — обучает, а тот, кто осуществляет анализ — не знает, как это квалифицировано выполнить. Еще одна закономерность, характерна для анализа: анализу политики можно учиться, но нельзя научиться, поскольку это возможно лишь при наличии способностей и исключительно путем тренингов (вопросом остается самообразование как самосовершенствование). Перефразируя известные слова, скажем, что анализ политики — это высококвалифицированное применение интеллекта к решению общественных проблем.

Анализ политики (в особенности первый этап — определение проблемы) лучше изучается в обратном направлении, поскольку позиция, что „хорошо сформулированная проблема – это полурешенная проблема” [17, с. 319] опирается на то, что проблема лишь тогда является проблемой, если ее можно конкретно решить (решение проблемы — источник для создания новых проблем). Ведь нет конкретного решения — нет и проблемы. Иначе (отсутствие конкретного решения) – это проблемная ситуация, то есть совокупность нескольких проблем, а ее анализ проводится для обоснования важности своей работы (никогда не будешь безработным, ведь люди скорее прощают неудачи тем, кому постоянно что-то не удастся, чем тем, кому постоянно удастся все, и он что-то одно не смог сделать) и незаменимости исполнителя. Иными словами, слушателей убеждают в необходимости конкретного формулирования проблемы, пригодной для анализа (советом является отсутствие в формулировании проблемы слов, ориентированных на процесс (например,

пути реформирования, усовершенствование, оптимизация, улучшение и т.п.) и начало предложения со слова „как“).

Изучение анализа политики в обратном направлении, возможно, означает сосредоточение внимания на центре процесса политики: осознание проблемы, альтернативы решения, принятие решения, внедрение, оценивание в конце каждого этапа. Как свидетельствует практика, если слушатели шли путем обратного исследования, это давало наилучшие результаты, то есть, формулирование проблемы становится заключительным этапом (обычно сначала формулируется „рабочее“ название проблемы). Почему так? Что является первичным — проблема или ее решение? Почему путь через „черный ход“ имеет результат, а схема остается неизменной? Возможно, схему следует пересмотреть или настаивать на ее неизменности? Вопрос в менталитете или в формулировании проблемы, которое больше похоже на окончание, чем на начало анализа? Когда слушатели пишут писать аналитические записки (подробнее см. [20]), то прибегают к широким поискам с шокирующим сосредоточением на лаконизме. Пожелание „быть творческими!“, как составная часть анализа политики (о чем много написано и слишком мало известно) является риторическим, поскольку творческий компонент компрометируется тем, что «полет» мысли превращается в одну логическую последовательность.

Главная идея этой работы была направлена на кристаллизацию и посвящение в **анализ государственной политики** широкой общественности с помощью характеристики понятий и содержания политики, разных подходов к ее анализу или аспектов непосредственного осуществления анализа. Это, прежде всего, опирается на то положение, что анализ государственной политики является неотъемлемой составной частью общественного процесса. Дискуссионными остаются вопросы о целях, взаимосвязи государственной и частной областей, проблемы для анализа, стратегии политики, инструментов внедрения и т.п. Все это обусловлено тем, что, как отмечает Л. Пал, анализ „обозначен больше

творческим подходом и воображением, нежели мастерским овладением технической деталью” [13, с. 14]. Ведь реальный анализ – это не только собирание и оценивание информации относительно выбора направления политики, то есть стереотипное рациональное мастерство, а основательные, четкие, критические и убедительные квалифицированные интеллектуальные соображения (осмысление-осознание), что является более важным, чем фундаментальная ценная логика и фактические данные. Обобщая, можно сказать, что грамотный аналитик политики осуществляет анализ преимущественно как „**профессиональное** угадывание”.

Подытоживая, укажем, что в последние годы возросло значение анализа политики как для специалистов по государственному управлению, так и для потребителей услуг власти в связи с доминирующей ориентацией общества на установление либерально-демократических институтов. Мы являемся свидетелями усиления сотрудничества Украины с ЕС (подробней о процессе разработки политики в ЕС см. [4]) и СНГ, дискуссии относительно места и роли Украины в НАТО, а термин „демократия” стал наиболее употребляемый в СМИ. Следует отметить положительную тенденцию к сокращению элитарной закрытой сферы разработки политики (хотя это более напоминает демократический централизм или административную демократию) и расширение открытости и прозрачности системы принятия решений. В стране существует немало комитетов, комиссий, общественных организаций, круглых столов, консультационных учреждений, то есть внешних атрибутов демократичности, благодаря которым граждане имеют большую возможность формально характеризовать государственную политику.

Література:

1. Аналіз державної політики в Україні: навчальна дисципліна, сфера професійної діяльності, галузь прикладних досліджень. Збірка документів і матеріалів/ Укл. О.І.Кілієвич, В.В.Тертичка. – К.: “К.І.С.”, 2004. – С. 17-22.
2. **Вайс К. Г.** Оцінювання: методи дослідження програм та політики/ Пер. з англ. Р.Ткачука та М.Корчинської; Наук. ред. пер. О.Кілієвич. - К.: Основи, 2000. - 671 с.
3. **Веймер Д. Л., Вайнінг Е. Р.** Аналіз політики: концепції, практика/ Пер. з англ. І.Дзюби, А. Олійника; Наук. ред. О. Кілієвич. - К.: Основи, 1998. - 654 с.
4. **Волес В., Волес Г.** Творення політики в Європейському Союзі/ Пер. з англ. Р.Ткачук. - К.: Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2004. – 871 с.
5. Вступ до аналізу державної політики: Навч. посіб./ В.Романов, О. Рудік, Т.Брус. - К.: Вид-во Соломії Павличко „Основи”, 2001. - 238 с.
6. **Говлет М., Рамеш М.** Дослідження державної політики: цикли та підсистеми політики/ Пер. з англ. О.Рябова. – Львів: Кальварія. – 264 с.
7. **Гогвуд Б., Ган Л.** Аналіз політики для реального світу/ Пер. з англ. А.Олійник; Наук. ред. пер. В.Тертичка. - К.: Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2004. – 396 с.
8. **Дай Т.** Основи державної політики/ Пер. з англ. Г.Є.Краснокутського; Наук. ред. З.В.Балабаєва. – Одеса: АО Бахва, 2005. – 468 с.
9. Економічний розвиток і державна політика: Навч. посібник/ Ю.Бажал, О.Кілієвич, О.Мертенс та ін.; За заг. ред. Ю.Єханурова, І.Розпутенка. - К.: Вид-во УАДУ, 2001.- 480 с.
10. **Кілієвич О.** Англо-український глосарій термінів і понять з аналізу державної політики та економіки. – К.: Вид-во Соломії Павличко „Основи”, 2003. – 510 с.

11. **Мак'явеллі Н.** Флорентійські хроніки; Державець/ Пер. з іт. А.Перепада. - К.: Основи, 1998. - 492 с.
12. Новый энциклопедический словарь/ Ф.А.Брокгауз, И.А.Ефрон. – СПб, Б. г. – Т. 2. – С. 477 – 478.
13. **Пал Л. А.** Аналіз державної політики/ Пер. з англ. І.Дзюби. - К.: Основи, 1999. - 422 с.
14. **Рибкало В. А., Валецький О. Л., Кальниць Ю. Г.** Політична аналітика та прогнозування: Навч. посіб. – К.: Вид-во УАДУ, 2002. – 60 с.
15. **Саймон Г. А.** Адміністративна поведінка: Дослідження процесів прийняття рішень в організаціях, що виконують адміністративні функції: Пер. з англ. - Вид. переробл. і доп. числен. заув. авт. - К.: АртЕк, 2001. - 392 с.
16. **Сарторі Дж.** Порівняльна конституційна інженерія: Дослідж. структур мотивів і результатів: Пер. з 2-го англ. вид. - К.: АртЕк, 2001. - 224 с.
17. **Тертичка В.** Державна політика: аналіз та здійснення в Україні. – К.: Вид-во Соломії Павличко „Основи”, 2002. – 750 с.
18. **Тертичка В.** Політична наука й аналіз політики: парадигма взаємовідносин// Вісн. Укр. Академії держ. управління при Президентові України. - 2002. - № 2. - С. 273-282.;
19. **Тертичка В.** Аналіз державної політики і політологія// Політичний менеджмент. – 2004. - № 6 (9). – С. 3-22.
20. **Янг Е., Куинн Л.** Как написать действенный аналитический документ в сфере государственной политики: Практическое пособие для советников по государственной политике в Центральной и Восточной Европе/ Пер. с англ. Ю.Полянского. Науч. ред. пер. О.Килиевич. – К.: “К.И.С.”, 2003. – 124 с.
21. **Anderson J. E.** Public Policy-making: An Introduction. - Boston: Houghton Mifflin Company, 1997. - 355 p.

22. **Dye T. R.** Policy Analysis: What Government Do, Why they do it, and what difference it makes. - The University of Alabama Press, 1983. - 122 p.
23. **Friedrich C.** Man and His Government. - New York: McGraw-Hill, 1963. - 737 p.
24. **Jackson R. J., Jackson D. J.** Comparative Government: An Introduction to Political Science. - 2nd-ed. - Ontario: Scarborough, Prentice Hall; Allyn and Bacon Canada, 1997. - 519 p.
25. **Wildavsky A.** Speaking Truth to Power: The Art and Craft of Policy Analysis. – New Brunswick: Transaction Publishers, 1987. - 431 p.

VALERY TERTYCHKA

*Doctor of Sciences (Public Administration),
Professor of Chair of Political Sciences of
National Academy of Public Administration
affiliated to the President of Ukraine*

ANALYSIS OF POLITICS AND POLITICAL SCIENCE

Analysis of politics as an applied science, sphere of professional activity and academic discipline gradually takes its place. Features of definitions, revealing of spheres and borders of mutual influence of political sciences and analysis of state politics are becoming perspective research branches. The society, besides traditional political sciences, needs also deep analysis, definite perception of what the **power is really doing**. The article tends to activate the discussion connected with relations and mutual influence of political sciences and sciences about politics in academic spheres.

ԱՐՄԵՆ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

*ՏՂԿ ակադեմիայի ռեկտոր,
իրավագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր*

**ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ՀԱՍԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ
ՄԿԶԲՆԱՎՈՐՈՒՄԸ: ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԸ ԵՎ
ԵՎՐՈՊԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿՐՈՒԹՅՈՒՆԸ**

Մարդու իրավունքներն արմատապես միահյուսված են մարդկանց սոցիալական գործունեության հետ և համարվում են վերջիններիս փոխազդեցության նորմատիվային արտահայտությունը: Այնպիսի իրավունքներ, ինչպիսիք են՝ կյանքի, արժանապարտության, անձի անձեռնմխելիության, խղճի ազատության և նմանատիպ իրավունքները, քաղաքակիրթ հասարակության մեջ մարդու կենսագործունեության անհրաժեշտ պայմաններ են և անվերապահորեն պետք է ճանաչվեն և պահպանվեն պետության կողմից:

Կարելի է առանձնացնել անտիկ և միջնադարյան Եվրոպայում մարդու իրավունքների հայեցակարգի պարմական զարգացման երեք շրջան: Առաջինը մարդու իրավունքների գաղափարի ձևավորումն է, որպես առանձին, հասարակությունից, պետությունից անջարված իրավունքի ինքնուրույն սուբյեկտ: Երկրորդը՝ իրավական համակարգի զարգացումն է, օրենքների կողիֆիկացիան և իրավաբանական ինստիտուտների հասարատուճ հնադարում և միջնադարում: Երրորդը՝ իրավունքների և օրենքների համընդհանուր (ունիվերսալ) գաղափարների մշակումն է:

**Մարդու իրավունքների գաղափարների ծագումն ու
զարգացումը հնադարում**

Մարդու իրավունքների դրույթների հասարատումն ու աստիճանական ունիվերսալացումը հատուկ դեր են խաղացել դրանց բնական, անօտարելի բնույթի վերաբերյալ պարկերացումներում: Այդ գաղափարների ծագումը

վերաբերում է անտիկ ժամանակներին: Տին Նունասպանի իրավական մտքում ձևավորվեց մարդու բնական իրավունքների գաղափարը:

Նախնատառջ դա արտահայտվում է մարդու գաղափարների՝ որպես բարձրագույն արժեքի ձևավորման մեջ: Մասնավորապես, հին հույն փիլիսոփա, մրաձող Պյութագորասի հայրնի բանաձևը՝ «բոլոր իրերի չափանիշը մարդն է», և այսօր ունի խոշոր համամարդասիրական ներուժ:

Այլ սովետներ (Անտիֆոնը, Լիկոֆրոն, Ալկիդամ) արտահայտել են այն միտքը, որ բնությունից բոլոր մարդիկ հավասար են: Մարդկանց անհավասարությունը, ներառյալ նրանց բաժանումն ազգաների և սպրուկների, դիպարկվում է որպես մարդկային մտքի արհեստական արդյունք:

Պարմոթյան մեջ բնական իրավունքի հասարակման գործում հատուկ տեղ է զբաղեցրել հին հույն մրաձող Արիստոտելը (մ.թ.ա. 384-322 թթ.):

Շար կարևոր են Արիստոտելի մտքերն իրավունքի մասին, որը, ըստ նրա, հանդիսանում է «մասամբ բնական, մասամբ՝ պայմանական»: Բնական իրավունքն այն է, որն ամենուրեք ունի միևնույն նշանակությունը և կախվաձ չէ նրա ճանաչումից կամ չճանաչումից:

Պերք է ընդգձել, որ Արիստոտելին է պարկանում նաև իշխանությունները փարանջարելու այն գաղափարը, որը Ջ. Լոկի, Շ. Մոնպենքոյի և Լուսավորության դարաշրջանի հայրնի մրաձողների աշխարություններում սրացել է իր լրիվ զարգացումը:

Արիստոտելի բնական և կամահայրնության (պայմանական) իրավունքների փոխհարաբերությունների մասին ուսմունքը, ինչպես նաև միշարք այլ գաղափարներ, ընդունվել էին նաև փիլիսոփայական այնպիսի ուսմունքի ներկայացուցիչների կողմից, ինչպիսին սրոհիցիզմն է: Այն ձագել է Տին Նունասպանում մ.թ.ա. IV դարի վերջում: Այս ուղղության խոշոր ներկայացուցիչներ են եղել Ջենոնը, Խրիսիպը և ուրիշներ: Սրոհիկները զարգացրել են բոլոր մարդկանց՝ բնությունից հավասար լինելու և նրանց իրավունքների համապարփակության գաղափարը: Նրանք գրնում էին, որ մարդկային բնությունը հանդիսանում է ընդհանուր բնության և ամբողջ փեզերքի մի

մասը, իսկ բոլոր մարդիկ հանդիսանում են ամբողջական և միասնական խաղաղ պետության քաղաքացիներ:

Բնական իրավունքի գաղափարները հետագա զարգացում են գրել Նին Նոունոմ: Դրանք, մասնավորապես, զարգացրել է հայրնի պետական գործիչ, հոնգոր և մրածող Մ. Յիցերոնը (մ.թ.ա. 106-43 թթ.): Խոսելով բնական իրավունքի՝ որպես արդարության հիմնական սկզբունքի մասին (jus naturale), Յիցերոնը նշում էր, որ այն «վարձավորում է յուրաքանչյուրին իրեն և պահպանում հավասարությունը նրանց միջև»:

Բնական իրավունքը (իսկական օրենք) ծագել է ավելի վաղ, քան գրվել է օրենքը և պետությունն ամբողջությամբ: Արդարությունը, գրնում էր Յիցերոնը, կախված չէ մարդկանց կարծիքից և հայեցողությունից: Բնությունը հաստատում է իրավունքը, քանի որ «եթե ժողովուրդների վարքագիծը, առաջավոր մարդկանց որոշումները, դատավորների վճիռները հաստատվեն իրավունքը, ապա կգործեր ավագակություն անելու իրավունքը, շինծու կրակ ներկայացնելու իրավունքը, եթե այս իրավունքները քվեարկությամբ կամ որոշմամբ արժանանային ամբոխի հավանությանը»:

Յիցերոնը գրնում էր, որ բնությունից «մենք բոլորս հավասար ենք», որ «մարդկանց միջև որևէ փարբերություն չկա, որ մարդն ողջ աշխարհի քաղաքացին է»: Սակայն դա չի խանգարել արդարացնել ստրկության ինստիտուտը: Նա պնդում էր, որ ստրկությունը պայմանավորված է հենց բնությամբ, որը հնարավորություն է փալիս «լավագույն մարդկանց իշխել թույլերին՝ հօգուր հենց նրանց»¹: Ընդ որում՝ Յիցերոնը գրնում էր, որ ստրուկներին պետք է վերաբերել ինչպես վարձկանների և ոչ միայն պահանջել նրանցից աշխատանք, այլ փալ այն, ինչ հասնում է (Պարտականությունների մասին, I, 41):

Բնական իրավունքի գաղափարներն իրենց արտացոլումն են գրել նաև հռոմեացի ստրիկների ստրեձագործություններում: Այդ ուղղության խոշոր ներկայացուցիչներից է եղել Լ. Սենեկան: Նա գրնում էր, որ բոլոր մարդ-

¹ См. Права человека: Учебник / Отв. ред. Е.А. Лукашева, М., 1999, էջ 50-52:

կային օրենքները և պետությունը ենթարկվում են «ճակատագրի օրենքին» (բնության օրենքին): «Մենք, - նշում էր նա, - պետք է երևակայության մեջ պարկերենք երկու պետություն. առաջինում, որը ներառում է աստվածներին և մարդկանց, մեր հայացքը չի սահմանափակվում հողագնդի այս կամ այն անկյունով, մեր պետության սահմանները մենք չսփում ենք արեգակի շարժմամբ: Երկրորդն այն է, որին մեզ գրանցել է պատահականությունը: Այս երկրորդը կարող է լինել աթենական կամ կապված լինել որևէ քաղաքի հետ: Սա վերաբերում է ոչ բոլորին, այլ միայն նրանցից մի խմբին: Կան այնպիսի մարդիկ, որոնք միևնույն ժամանակ ծառայում են և՛ մեծ, և՛ փոքր պետությանը, կան այնպիսիք, որոնք ծառայում են միայն մեծերին, և այնպիսիք, որոնք ծառայում են միայն փոքրերին»¹: Սենեկան գտնում է, որ բանականությունը (բնական իրավունք) կայանում է նրանում, որ սովորաբար մեկ պետությանը պարկանող մարդիկ պետք է ճանաչեն համաշխարհային օրենքների գործողությունը և դեկավարվեն դրանցով:

Այս կերպ հարկապես հույն և հռոմեացի ստրիկների ջանքերով մարդկանց հավասարության գաղափարը՝ որպես միասնական կոսմոպոլիտ պետության համաքաղաքացիներ, դուրս բերվեց էթնիկական շրջանակներից և փարածվեց ողջ մարդկության վրա:

Ի փարբերություն Տին Հունաստանի, որտեղ մարդու իրավունքների գաղափարները կրել են փիլիսոփայական, իրավաբանական պրակտիկայի հետ ուղղակի չկապված բնույթ, Տին Հռոմում նրանք սկսում են արդեն հնչել իրավաբանական աշխարհայիններում: Հռոմեացի իրավաբանների կողմից բնական իրավունքի ճանաչումը և միևնույն ժամանակ հռոմեական իրավագիտության մեջ դրական (պոզիտիվ) իրավունքի սոցիալական հասկացության բացակայությունը նշանակում էր, որ հռոմեացի իրավաբանների մոտ բնական իրավունքը վերաբերում է գործող իրավունքին և հանդիսանում նրա առանձնահատուկ բաղկացուցիչ մասը, այլ ոչ միայն վերացական

¹ Տին Антология мировой философии. М., 1969. հարոր 1, մաս 1, էջ 507:

կոնսպրուկցիա և կապենգորիա, ոչ միայն «գույր» հասկացություն փաստացի գործող իրավունքի սկզբունքների և նորմերի համար¹:

Բնական իրավունքի պահանջներն ու հարկությունները դիտարկում են որպես քաղաքակիրթ իրավունք, ինչպես և ժողովուրդների իրավունքը (jus gentium), որը համարվում է ընդհանուր բոլոր ժողովուրդների համար, ինչպես նաև մասամբ միջազգային հաղորդակցության իրավունք: «Ժողովուրդների իրավունքը, - նշում էր հռոմեացի իրավաբան Ուլպիանոսը, - դա այն է, որից օգտվում են ժողովուրդները, հեշտությամբ կարելի է հասկանալ դրա փարբերությունը բնական իրավունքից, վերջինս հանդիսանում է ընդհանուր բոլոր կենդանի էակների համար, իսկ առաջինը միայն մարդկանց՝ միմյանց միջև հարաբերությունների համար»:

Այս կերպ անտիկ աշխարհում արդեն բավականին մշակված տեսքով գործում էին մարդու իրավունքների բոլոր հիմնական հասկացությունները: Սակայն, ամեն դեպքում, երկու գործոն փարբերակում են մարդու իրավունքների անտիկ ըմբռնումը ժամանակակից ըմբռնումից: Քաղաքական ոլորտում դա ստրկության ինստիտուտն էր: Կրոնական պլանով դա ֆարալիգմի գաղափարն է, որը բացառում էր մարդկային գոյության ինքնարժեքը:

Միջնադար. մարդու իրավունքների գաղափարը քրիստոնեական Եվրոպայում

Քրիստոնեական իրավական միտքը բարդ և համալիր կազմավորում է, որը ձևավորվել է հռոմեական իրավական մտքի և երբայական կրոնի հակասական ազդեցության ներքո: Երբայական կրոնից այն վերցրել է իրավական նորմերի բարոյախմայերափիվ և կրոնական բնույթը: Բացի այդ, ըստ երբայական կրոնի, ստրուկն օգտվում էր բավականին իրավունքներից և ազատություններից: Ստրկության ինստիտուտը հին հրեաների մոտ չի ունեցել այնպիսի նշանակալից դեր, ինչպես անտիկ աշխարհում: Այդ իսկ պատճառով զարմանալի չէ, որ քրիստոնեությունը, սկզբնապես ծագելով երբայական կրոնի միջավայրում, հանդես եկավ ստրկության քննադատությամբ:

¹ История политических и правовых учений. Отв.ред *В.С.Нерсесянц*. М., 1997, էջ 94:

Մյուս կողմից, քրիստոնեությունը վերցվել է անսրիկ, նախնատաջ սրտիկների համապարփակության և միջազգային գաղափարների մտքից, որը բացակայել է հրեաների ազգային կրոնում: «Չկա ոչ հելլենը, Նուդան... բարբարոսները, սկյութը, սարուկները, ազապները,- հասարավում էր առաքյալի ուղերձներում, - քանի որ մենք բոլորս մեկ ենք Քրիստոսի մեջ»¹:

Վաղ քրիստոնեական մտքում մարդու իրավունքների գաղափարների ձևավորման գործում նշանակալից ներդրում է համարվում նաև յուրաքանչ-յուր մարդու յուրահավերժության մասին ուսմունքը՝ որպես Աստուծո փեսություն, որը բխում է հոգու անմահության գաղափարից: Դրանով քրիստոնեությունը ճակատագրի ձեռքբերով վերափոխում էր մարդուն հասարակ խաղալիքից (ինչպես այն ընդունվել է հնադարում) Աստուծո յուրահավերժ սրեղծագործությամբ՝ շնորհելով կամքի ազատություն:

Այս գաղափարները լրիվ զարգացում են ստացել հայրնի քրիստոնյա փեսաբան, քրիստոնեական փիլիսոփայության պարմության հիմնադիր Օգոստինոս Երանելու աշխատություններում (354-430):

Օգոստինոս Երանելին գրնում էր, որ մարդն իր է, որին Աստված շնորհում է ազատ կամք (liberum arbitrum): Դա նշանակում էր, որ մարդու ազատությունը պետք է հարգել այնպես, ինչպես և նրա իրավունքը: «Աստուծո քաղաքի մասին» աշխատության մեջ Օգոստինոսն առաջ է քաշում խաղաղության, խաղաղ գոյապնման գաղափարը՝ որպես ժողովրդի գլխավոր արժեք և իրավունք: Դրա հետ մեկտեղ նա թերահավատորեն է վերաբերում իրավունքի՝ որպես հասարակական կյանքի գլխավոր գործիքի մասին դրոյթներին: Նա ժխտում էր Յիցերոնի փված սահմանումը ժողովրդի՝ որպես «անձանց բազմություն՝ միավորված վերաբերական իրավունքի համաձայնությամբ (jus) և ընդհանուր շահերով», հասարակելով, որ ոչ միայն հռոմեական, այլ ընդհանրապես որևէ պետություն երբևէ չի ճանաչել իսկական իրավունքը²: Ինքնին հարկադրանքը, ինչպես և ստրկությունը, Օգոստինոսը չի

¹ Տե՛ս *Права человека: Учебник отв. ред. Лукашева Е.А.*, М., 1999, էջ 58:

² Տե՛ս *Майоров Г.Г.*, *Формирование средневековой философии.* М., 1979, էջ 336:

համարել որպես մարդկային էությունից բխող ինչ-որ մի բան. նրանք հանդիսանում են ընդամենը մարդու մեղսագործության արդյունքը: Ելնելով սրանից՝ Օգոստինոսը հիմնավորում է հոգևոր և աշխարհիկ իշխանությունների տարանջատման գաղափարը:

Քրիստոնեական իրավական մտքի հաջորդ վառ ներկայացուցիչն է դոմինիկյան վանական Թ. Ակվինացին (1226-1274): Նա մեծ աշխատանք է կատարել հին մտածողների՝ առաջին հերթին Արիստոտելի քաղաքական և փիլիսոփայական գաղափարները մշակելու և կաթոլիկ եկեղեցու պահանջմունքներին հարմարեցնելու համար: Թ. Ակվինացին գտնում էր, որ բնական իրավունքը հանդիսանում է ընդհանուր բոլոր կենդանի էակների համար: Այն կարող է չհամընկնել կամավոր հաստատված իրավունքի հետ: Այդ իսկ պատճառով այն իշխանության դեմ, որը մտահոգված է միայն իր շահերով, ժողովուրդը կարող է ապստամբել և տապալել այն: Մարդը կարող է չենթարկվել օրենսդրությանը, եթե այն խախտում է բնական իրավունքի սկզբունքները:

Ակվինացու համար օրինական չէին համարվում այն սահմանումները, որոնք հակասում էին ընտանիքների ինքնապաշտպանության, դաստիարակման, մարդկանց արժանապարվության պահանջմունքներին: Նա ընդհանրապես գտնում էր, որ պոպիֆիլ (մարդկային) իրավունքը հանդիսանում է իրավունք միայն այն դեպքում, եթե այն չի հակասում բնական իրավունքին:

Չնայած միջնադարյան իրավական մտքում մարդու իրավունքների գաղափարները բավականին քիչ էին առկա, քան հռոմեական իրավունքում, այնուհանդերձ, XIII դարում Անգլիայում տեղի ունեցան նշանակալից փոփոխություններ պառլամենտարիզմի զարգացման գործում, որոնց արդյունքը եղավ 1215 թվականի Ազատությունների մեծ խարտիան (Magna Charta): Նրանում գերիշխում էր օրենքի գերակայության սկզբունքը, ստորին շերտերի (առևտրականների և ճորտերի) համար նախատեսվում էին որոշակի

ազատություններ, իշխանության կամայականություններից պաշտպանվելու իրավաբանական կառուցակարգեր:

Սակայն իր ամբողջության մեջ միջնադարյան իրավունքում քրիստոնեության բարոյական գաղափարները բավական թույլ էին արտացոլված, ինչը համապատասխանում էր իրավունքի նկատմամբ քրիստոնյա հեղինակների ավանդական բացասական վերաբերմունքին: Բացի այդ, քրիստոնեության մեջ, ինչպես և այլ կրոններում մոնոթեիստական բարձրագույն արժեք է համարվում ոչ թե մարդը և նրա կյանքը, այլ Աստված: Իրավական մտքում մարդու ինքնարավության գաղափարը հաստատվեց միայն Վերածննդի դարաշրջանում:

Բնական իրավունքը Վերածննդի դարաշրջանում

Վերածննդի դարաշրջանը չի նշանակում միայն հին, այդ թվում՝ իրավական սովորույթների ինքնակա վերածնունդ: Նախկապես այդ դարաշրջանում է ծագել և ձևավորվել անհատի՝ որպես իրավունքի սուբյեկտի վաղ հասկացությունն անկախ սոցիալական պարկանելությունից, կրոնից, սեռից և այլն: Մյուս կողմից, հարկապես Վերածննդի դարաշրջանում է «վերականգնվել» օրենքի, իրավունքի հասկացությունը, որը քրիստոնեական իրավական փիլիսոփայության մեջ ցածր էր աստվածային օրենքների հետ համեմատված:

Այս գաղափարները մենք հանդիպում ենք հումանիստ և պերական գործիչ Կ. Սալյուրապի (Ֆլորենցիա) աշխատություններում (1331-1406): «Օրենքների նպատակը, - գրում էր նա, - մարդկային գործողությունների կառավարումն է: Նշանակում է, դրանց առարկան բարոբությունն է, սակայն ոչ թե ցանկացած, այլ աստվածային բարոբությունը, ինչպիսին հանդիսանում է ընդհանուր բարոբությունը, ինչն էլ մեզ դարձնում է լավագույնը: Առաջինը՝ կա բնատուր բարոբություն, և դրանով մենք արժանի չենք գովեստի»: «Նամաժողովրդական օրենքները, - գրում էր Սալյուրապը, - բացառում են սխալը և բովանդակում իրենց հարուկ բնական բանականությունը,

որը փնտնում է ցանկացած ողջամիտ մարդ կամ կարող է հայտնաբերել՝ մտորելով և վիճելով»¹:

Մայրուհաբարի գովելի օրենքները բարոյական կյանքի սկզբունքներն են, հասարակական կյանքի, մարդկային ընկերության հոգին: Դրանք բոլոր բարիքների հետ կազմավորում են մարդկային հաղորդակցության հիմքը:

«Երբեք պատշաճ մակարդակով օրենքները չեն գովաբանվի, չէ որ նրանք ոչ միայն սանձում են գյուղացիներին, քաղաքացիներին, հարուստներին, այլ սահմանափակում են դարավորներին և մագիստրատներին, դեկավարում արքաներին, իշխում սենյորներին, դրսևորում իրենց իշխանությունը կայսրերի վրա,... պաշտպանում թույլերին ուժեղներից, օժանդակում համաձայնությունը հավասարների միջև...»²:

Սակայն հասկապես Վերածննդի դարաշրջանում է ծագել նաև այլ, իրավաբանական օրենքների հանդեպ քննադատական կարծիքը, որ օրենքներն անհրաժեշտ են միայն ամբոխին և ոչ պարտադիր՝ կառավարողներին: Պ. Բրաչոլինին (1380-1459) ոչ միայն արհամարհանքով էր արտահայտվում իրավունքի մասին, այլ հանգում է այն եզրակացության, որ մեծ արարքները հնարավոր են, երբ միայն առանձին անհատի կամքը կոտրում է մեծամասնության օրենքները: «Միայն հասարակ ժողովուրդն է կապված ձեր օրենքների հետ, միայն այդպիսիների համար են գործում իրավունքի կապերը: Լուրջ, խելացի մարդիկ օրենքների կարիք չունեն: Նրանք, հակված լինելով բարեգործության և լավ բարքերի, իրենք են իրենց համար հասարակում կյանքի օրենք...: Ուժեղ մարդիկ մերժում և կոտրում են օրենքները, որոնք հարմարեցված են թույլերին, վատ աշխատողներին, աղքատներին, ծույլերին, բոլոր նրանց, ովքեր չունեն միջոց...: Իրականում հիշողության արժանի

¹ Տե՛ս *Գարն Ջ.*, Проблемы итальянского Возрождения: Избр. Работы / Вступит. статья и ред. *Л.И.Брагинной*. М. 1986, էջ 53:

² Նույն փնդում, էջ 56:

բոլոր գործողությունները Կրեդիտային և ունեցել անարդարության և բռնության, այսինքն՝ օրենքների խախտման պատճառով»¹:

Այսպիսով: Վերածնունդը մարդու իր պաշտամունքով բավականին հարստացրել է մարդու իրավունքների հայեցակարգը:

Ինչպես Կրեդիտային և ունեցել անարդարության և բռնության հայեցակարգի փաստաթղթերում և սահմանադրություններում ամրագրված մարդու իրավունքների ժամանակակից քարտեզագրացանկը երկար ճանապարհ անցած չափորոշիչների կայացման արդյունք է, որն ընկած է առկա ժողովրդավարական հասարակության հիմքում: Մարդու իրավունքների զարգացման գործընթացում որոշիչ փուլ են համարվում XVII-XVIII դդ. բուրժուազանկրասական հեղափոխությունները, որոնք առաջ քաշեցին ոչ միայն մարդու իրավունքների գաղափարը, այլ ազատության և ձևական հավասարության սկզբունքները, որոնք դրվել են մարդու իրավունքների բազմակողմանիության հիմքում: Մարդու իրավունքները, որոնցով որոշում են նրա ազատությունները և հիմնված են ձևական հավասարության վրա, հասարակության զարգացման գլխավոր արժեքային կողմնորոշիչներից են: Դրանք համարվեցին պետությունների իշխանությունը սահմանափակող գործոններ և նպաստեցին պետական իշխանության և անհատի ժողովրդավարական փոխգործունեությանը՝ վերջինիս ազատեցին իշխանական կառույցների ծայրահեղ ինստիտուցիոնալիզմից և նրա կամքի ճնշումներից: Իրավական պետության ձևավորումն անկարելի կլիներ՝ առանց հասարակական գիտակցության մեջ մարդու ազատությունների և իրավունքի հաստատման:

Սակայն դրան նախորդել էր պետականորեն կազմակերպված հասարակության մեջ անհատների փոխհարաբերության միջոցների երկար և դժվար փնտրություն ինչպես իշխանական ապրանքների, այնպես էլ իրար միջև: Այդ փնտրությունը չէր սահմանափակվում միայն իրավական հարթության մեջ: Այդ պատճառով մարդու իրավունքներն ի սկզբանե ունեին բարոյաէթիկական, հոգևոր-մշակութային և կրոնական համայնություններ:

¹ Տե՛ս *Գարե Չ.*, *Указ. соч.*, էջ 55-56:

Նասարակության մշակութային առաջընթացն անհնարին է, եթե այն անհարի կեցվածքում չի ներդնում սկզբունքային նորը, եթե մարդը զարգացման յուրաքանչյուր նոր աստիճանին չի սրանում լրացուցիչ ազատություններ: Մշակութային առաջընթացի այս կարևորագույն տեսակետը կարելի է համարել հումանիտար գիտությունների՝ բարոյականության, իրավունքի, կրոնի, փիլիսոփայության հիմնաքարը՝ կախված հասարակության բնական-պարմական զարգացման աստիճանից: Նին շրջանի ստրուկն ավելի ազատ է նախնադարյան վայրենուց: Միջնադարի ճորտն ավելի ազատ է հին շրջանի ստրուկից: Բուրժուական հասարակությունը պայմաններ ստեղծեց հասարակության բոլոր անդամների ձևական ազատությունների համար:

Մարդու իրավունքները, դրանց սկզբնավորումը մարդկության սոցիալ-մշակութային զարգացման «հիմնական» խնդիրներից են¹:

Մարդու իրավունքների և ազատությունների կայացման մեջ էական դեր խաղաց դրանց գաղափարական, ուսմունքային հիմնավորումը՝ գիտության մեջ, մարդու բնածին իրավունքների հիմնավորումը, իրավունքներ, որոնք կախյալ չեն պետական իշխանության կամայականություններից: Այս գիտության նպատակը մարդու այն իրավունքների ապահովումն է, որոնք ուղենշված են բնության կամ Արարչի կողմից: Մինչ նմանապիպ բնական իրավունքների տեսության ի հայտ գալը, փիրապետող կարծիքները կողմնորոշված էին դեպի անհատների ենթակայությունը պետությանը՝ որպես գերագույն ուժի, որին տրված էր կառավարելու մարդկային ճակատագրերն իր հայեցողությամբ: Բնական իրավունքների հայեցակարգն ուշադրությունը բնեռում է անձի ազատության և անկախության, նրա անհատականության վրա: Մարդու բնական, ի ձևն ազատությունների գաղափարը դրվել է որպես արգելափակոց՝ պետության ամենաիշխանության դեմ, որը խոչընդոտում է անհարի ազատության, անհատականության և անկախության զարգացումը և կազմում պետության հիմքը:

¹ *Лукашова Е.А.*, “Права человека”, М., 1999, էջ 12-15:

Մարդու իրավունքների կայացման գործընթացում բարձր գնահատելով բնական իրավունքի ուսմունքը, չի կարելի ասել, թե այն միակն ու գերակայողն է մարդու իրավունքների և պետական իշխանության հարաբերությունների մեջ: Դրան հավասարակշռում է մարդու իրավունքների բնույթի և պետության ու անհատի փոխհարաբերության հանդեպ պոզիտիվիստական մոտեցումը: Նամաձայն այդ մոտեցման՝ մարդու իրավունքները, դրանց ընդգրկումը և բովանդակությունը սահմանվում են պետության կողմից, որը դրանք «նվիրում է» մարդկանց:

Մարդու իրավունքի բնույթի հանդեպ բնական-իրավական և պոզիտիվիստական մոտեցումների միջև տարբերության հարցը կարիք ունի որոշակի պարզաբանման:

Ամենից առաջ մարդու իրավունքների սահմանափակումների հարցում պետական իշխանության դերը չպետք է հասցվի ծայրահեղ նվազեցման, որը կարևոր է ոչ միայն մարդու իրավունքների և ազատությունների պահպանման, այլև դրանց օրենսդրական, պարտադիր բնույթ տրամադրում: Բնական-իրավական ուսմունքի նպատակն է սահմանափակել պետության հավակնությունները՝ իր ցանկությամբ որոշելու մարդկային իրավունքների և ազատությունների շրջանակը՝ չնկատելով մարդու բնականոն գործունեությունն ապահովող իրավունքների լրակազմը, որոնք ի ծնն հատուկ են նրան և այդ պատճառով անկախ պետությունից՝ համարվում են անքակելի, անօտարելի: Պետությունը չի կարող չճանաչել մարդու կյանքի, արժանապատվության, անձի անձեռնմխելիության իրավունքները: Թեև այդ իրավունքներն ի վերուստ պարկանում են մարդկանց, սակայն իրավական ձևակերպումները դրանց տալիս են «պաշտպանվածություն»: Այդ պատճառով նման իրավունքները չեն կարող հակադրվել պետությանը, որը պետք է ստանձնի դրանց օրենսդրական ձևակերպումները, դրանց պահպանության և գործունեության ապահովման գործառնությունը:

Մարդու իրավունքների ծագման բնական-իրավական ուսմունքը ճանաչող պետությունների պրակտիկական ամեննին չի ժխտում դրանց պոզիտիվ

ձևակերպումները: Ե՛վ բնաիրավական ուսմունքը, և՛ պոզիտիվային մոտեցումն այսօր էլ հանդես չեն գալիս որպես հակադրություններ: Բնաիրավական ուսմունքը մարդու իրավունքների ծագման ակունքները շեշտադրում է որպես նրա ազատության, անքակտելիության, անօտարելիության կարողության պայման: Այն մարդու իրավունքներն ավելի վեր է դասում պետությունից և ողջ ուղղվածությամբ փորձում է մարդու իրավունքների վրա սահմանափակել իշխանության բռնաիրական հավակնությունները: Միաժամանակ, չամրագրվելով պոզիտիվ օրենսդրության մեջ, մարդու իրավունքները հանդես են գալիս բավականին անորոշ, երերուն ձևով, և դա բարդացնում է պետության կողմից դրանց ապահովման և պաշտպանության գործունեության իրականացումը:

Մեր փեսանկյունով, մարդու իրավունքների հանդեպ պոզիտիվիստական մոտեցումը չպետք է անջարվի ազատության, արդարության, անհատականության արժևորման բարոյական կարեգործիաներից հանուն այն բանի, որպեսզի դրանք օրենսդրորեն արտահայտվեն մարդու իրավունքների լիակազմ ցանկում: Ձեռք բերելով օրենսդրական ուժ՝ մարդու իրավունքները լրացուցիչ ուժ են ստանում, իսկ պետությունը պարտավորված է զգում երաշխավորել և ապահովել իրավունքներն ու ազատությունները: Ջարգացած երկրների սահմանադրական պրակտիկան հայտնի չափով վերացրել է մարդու իրավունքների բնաիրավական և պոզիտիվիստական մոտեցումների միջև հակադրությունը՝ ամրագրելով հիմնարար իրավունքները և ազատությունները, ինչը բացառում է պետության բռնաիրությունն անհարի նկատմամբ, ընդունելով նրա ինքնավարությունը և գերակայությունը պետության հանդեպ: Այս փեսանկյունից, կարելի է ասել, որ մարդու ճանաչումը որպես սոցիալ-իրավական արժեք, պոզիտիվ իրավունքի մեջ կայացել է¹:

Այսպիսով, արտասահմանյան երկրների սահմանադրական և դատական պրակտիկան մեղմացնում է բնաիրավական և պոզիտիվային մոտեցումների հակադրությունը: Ընդ որում, գործնականում այն ընթանում է բնա-

¹ Այս ամենի մասին փնս *Ковлер А.И.*, “Антропология права“. М. 2002, էջ 315:

կան իրավունքների և սկզբունքների պոզիտիվ ամրագրման ճանապարհով: Այս ուղղվածությունը, որը մեղմում է հիշյալ ուսմունքի ծայրահեղությունները, այսինքն՝ պետական ամրագրվածությունից դուրս մարդու բնական իրավունքների անպաշտպանվածությունը և պոզիտիվիստական ուսմունքի կտրվածությունը բարոյական, անհատական, սոցիալական արժեքներից, կազմում է ժողովրդավարական պետությունների սահմանադրականության փիլիսոփայական հիմքը:

Եվ այսպես, մարդու իրավունքների սկզբնավորումը և զարգացումն ունի երկար պատմություն, որն ուղեկցվել է այս կամ այն երկրին հատուկ ուսմունքների և ավանդույթների հակամարտությամբ: Նակատակ մարդու իրավունքների գաղափարի ծագման վաղեմությանը՝ դրանք իրական իմաստ են ձեռք բերել ժողովրդավարության, ազատության և արդարության հիմքի վրա: Նման հիմքի վրա հնարավոր դարձավ իրավական պետությունների ձևավորումը, որոնց կարևոր հատկանիշներից մեկը համարվում է մարդու իրավունքների գերակայությունը:

Նշելով մարդու իրավունքների հսկայական մարդասիրական և բարոյական էությունը՝ անհնար է դրա հետ միաժամանակ չոչնչացնել այն հարցը, թե ինչո՞ւ ժամանակակից աշխարհում մարդու իրավունքներն ունիվերսալ երևույթ չէ և ինչո՞ւ աշխարհում դեռևս շատ պետություններ չեն համարվում իրավական: Կարծես թե այս հարցերի պատասխանները կապված են ոչ միայն մաքուր իրավական բնութագրումների հետ, այն դուրս է գալիս քաղաքակրթության հասկացությունն ընդգրկող հասարակական հարաբերությունների ավելի լայն ասպարեզ:

Քաղաքակրթությունը բնութագրվում է մշակույթի զարգացածության՝ մարդու կենսագործունեության, փիլիսոփայության, արժեքային համակարգի, հասարակական նշանակության գաղափարների, սրբեղծագործական ոճի, ընդհանրական աշխարհայացքի որոշակի աստիճանով:

Եվրոպական քաղաքակրթությունը ծնունդ է տվել բարձր մարդասիրական մշակույթի, որի մեջ ի հայտ են եկել անհատականության արժեքների,

իրավունքների նշանակալիության և դրանց վրա հիմնված կարգուկանոնի մասին պարկերացումներին, որոնք ապահովում են անհատի ազատությունը: Ինչպես արդեն նշվել է, արժեքայնության գաղափարն առաջ է քաշվել անտիկ հասարակությունում: Եվ, եթե, սկզբում հիմք էր համարվում պոլիսը, ապա, արդեն հելլենիզմի դարաշրջանում այն դարձավ անհատը: Ավարապիտության ժամանակ կրոնական ըմբռումները դուրս վանեցին անհատականությունը: Սակայն նոր ժամանակների մշակույթը մարդուն կրկին դարձրեց ամեն ինչի չափանիշը: Բուրժուական հեղափոխությունները փրկեցին ունեցան կապված ոչ միայն հասարակության արտադրողական ուժերի զարգացման հետ, այլև այն պատճառով, որ լուսավորիչների ուսմունքներում առաջ էին քաշված մարդու արժեքայնության գաղափարներ, որոնք անհամարեղի էին անհավասարության և դասային սահմանափակումների հետ:

Անշուշտ, մեծ քաղաքակրթության շրջանակներում հնարավոր է արժեքների առաջընթացի և գործնական իրացման ժամանակավոր փարակարծություն, սակայն խոսքն այս կամ այն քաղաքակրթության զարգացման արմատական ճանապարհի մասին է, որի ընթացքում վերջնականապես հաստատվում են նրա մշակույթի հիմնարար արժեքները:

Այս փետանկյունից, որպես անձնակենտրոնության օրինակ, ամենայն հավանականությամբ, մինչև այժմ մնում է միայն եվրոպական քաղաքակրթությունը¹:

Եվրոպական քաղաքակրթությունը հիմնված է քրիստոնեության ուսմունքով, որն անհատի ազատության վրա թողնում է էական ազատություն և կրում անձակենտրոնության դրոշմ: Մարդուն փրկված է ընտրության հնարավորություն բարու և չարի միջև, նրա համար բաց է ինքնակատարելագործման ճանապարհը, փոխվում է ստրկատիրական դարաշրջանում ձևավորված աշխատանքի պարկերացումը: Քրիստոնեությունը, որն աշխատանքը դիտում է որպես անհրաժեշտություն մարդու գոյարևման համար, որպես բարիք գործելու դրսևորում, մեծապես նպաստեց այդ փոփոխությանը:

¹ Տե՛ս *Луканиева Е.А.*, “Права человека”, М., 1999, էջ 22-30:

Քրիստոնեության ուսմունքում մարդու ազատության և համեմատական անհատականության գաղափարը դրեց անձնակենտրոնության հիմքը: Քրիստոնեությունն իր իսկական էությանը ուղղված էր մարդու ազատ կամքի դրսևորմանը և նրա համար բացեց ինքնակատարելագործման, իր կարևորության գիտակցման ճանապարհը, քանի որ այդ ուղին ամենից առաջ ընտրություն կատարելու ազատությունն էր, անհատականության ազատությունը¹:

Իհարկե, չի կարելի քրիստոնեությունն ուղղակիորեն կապել մարդու իրավունքների զարգացման նախադրյալների հետ: Չէ՞ որ կրոնի ամբողջ կարևորությամբ հանդերձ, քաղաքակրթությունը բնութագրվում է և՛ փիլիսոփայությամբ, և՛ մշակույթով, և՛ հոգեբանությամբ, և՛ ժողովրդի կենսակերպով: Եվրոպական քաղաքակրթությունը հիմնված է անտիկ շրջանի, Վերածննդի, Բարենորոգության ուսմունքների վրա, և այդ ժառանգությունն անկրկնելի է մարդու հաստատման, նրա անհատականության, ընդհանրապես ընդհանուր պատկերացման առաջընթացի համար իր արժեքներով: Եվրոպայում ձևավորված քաղաքակրթական ազդորինակը փարածական զարգացման հատկություն ունի: Եվրոպայում սկզբնավորված քաղաքակրթության ձևը հարաբեր ընդլայնվել է՝ ընդգրկելով Սկանդինավյան փարածաշրջանը, Նարավարենլյան և Արևելյան Եվրոպան: Այն ընդունակ է փարածել իր արժեքներն ԱՄՆ-ում, Կանադայում, Ավստրալիայում: Փոփոխակի հաջողությամբ դրանք փարածվում են Լատինական Ամերիկայի որոշ երկրներում: XX դարի երկրորդ կեսից դրսևորվում է ասիականական հարմարվողականություն եվրոպական քաղաքակրթության հանդեպ նաև արևելյան ավանդական հասարակություններում (Ճապոնիա, Նարավային Կորեա, Նիդկաստան, Չինաստան և այլն): Ընթանում են ավանդական կառույցների և արժեքային նախապիպերի փոփոխման սկզբնական փուլերը²:

¹ Տե՛ս *Авдеев В.Б.*, “Метафизическая антропология“, М., 2002, էջ 75:

² Տե՛ս *Лукашева Е. А.*, указ. соч., էջ 33-35:

Եվրոպական քաղաքակրթության արժեքները դանդաղ, մեծ դժվարությամբ սկսել են արմատավորվել հեղինակների համարադրմանում: XVII դարից սկսած եվրոպական քաղաքակրթության՝ կարևորագույն բաղկացուցիչ համարվող մարդու իրավունքների գաղափարը, չէր կարող նշանակալի փոփոխություններ առաջացնել: Չունենալով պետականություն՝ հայերն ապրում էին ռուսական և օսմանյան կայսրություններում՝ հետո մարդու իրավունքների եվրոպական հասկացությամբ գաղափարներից: Իսկ առանձին մտածողներ չէին կարող նման պայմաններում փոխել իրադրությունը: Այդ պատճառով, կարելի է ասել, որ Նայասպանը նոր-նոր է յուրացնում եվրոպական մտայնումները մարդու իրավունքների և ազատությունների խնդրին:

Փամանակակից Եվրոպայում անձի իրավական դրության հիմունքների ինստիտուտը գոյություն ունի ոչ միայն ազգային (ԵՄ-ի առանձին անդամ պետությունների շրջանակներում), այլև վերազգային մակարդակով, այսինքն՝ ողջ Եվրոպական Միության շրջանակներում: Այն իրենից ներկայացնում է Եվրոպական Միության իրավական նորմերի ամբողջականություն, որն ամրագրում է Միության մեջ առավել կարևոր և միասնական համարվող մարդու և քաղաքացու վարքագծի չափորոշիչները, ինչպես նաև անհատի փոխհարաբերությունների սկզբունքները՝ բոլոր մակարդակների հասարակական իշխանության արժանիքների, այդ թվում և Եվրոպական Միության ինստիտուտների հետ:

Այդ տեսակետից հարկանշական է, որ մարդու և քաղաքացու իրավական դրության ինստիտուտի հիմունքները կազմում են Եվրոպական Միության «սահմանադրական իրավունքի» բաղկացուցիչ մասը¹:

¹ Այս ամենի մասին մանրամասն տե՛ս **Ա. Նարությունյան**, «Եվրոպական Միություն», Եր., 2005, էջ 287-353:

ARMEN HARUTYUNYAN

*Rector of Public Administration Academy
of the Republic of Armenia,
Doctor of Sciences (Law), Professor*

**THE CONCEPT AND GENESIS OF HUMAN RIGHTS.
HUMAN RIGHTS AND EUROPEAN CIVILIZATION**

Values of European civilization are taking root in the post-Soviet region slowly, with difficulties. Since the 18th century the essential part of the European civilization – the concept of human rights could not have its significant place in the Armenian society, having no state, the Armenians lived in Russian Ottoman empires far from the ideas of human rights in European concept. In addition, certain thinkers were not able to change the situation in these conditions. That is why; it is possible to say that Armenia is just starting to accept the European attitudes towards the problem of human rights and freedoms.

In contemporary Europe, the institute of the legal condition of an individual exists not only on national (within separate EU members) but also on sub national level, i.e. within the whole European Union. It is the complex of legal norms of the European Union which constitutes the most significant and unique standards of human and citizen's behaviour, as well as the principle of an individual's relations with the bodies of all levels of public authority, including institutes of the European Union.

From this point of view, it is essential to note that the bases of the institute of human and citizen's rights constitute a part of the “constitutional law” of the European Union.

ГЕОРГИЙ КУТОЯН

*Аспирант Института философии,
социологии и права НАН РА.*

**ЕВРОПЕЙСКАЯ КОНВЕНЦИЯ ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА КАК
ИСТОЧНИК КОНСТИТУЦИОННОГО ПРАВА РЕСПУБЛИКИ
АРМЕНИЯ**

Проблема реализации норм международного права на внутригосударственном уровне является частью более общей проблемы соотношения международного и внутригосударственного права. Именно в таком виде она поставлена в действующей Конституции РА. В этом отношении, следует отметить, что ее конституционное решение отличается от той, которая была принята в ранее действующем законодательстве. В соответствии со ст. 6 (ч. 5) Конституции РА ратифицированные Национальным Собранием международные договоры, а также международные договоры, решение о присоединении к которым принято тем же органом (далее – ратифицированные международные договоры) являются составной частью правовой системы государства. Тем самым, как это вытекает из ст. 6 Конституции, во взаимосвязи с ее ст.ст. 4, 43, открывается возможность прямого действия и применения материальных норм ратифицированных, опубликованных и вступивших в силу международных договоров РА в области прав человека (в том числе и Европейской Конвенции) органами власти, в том числе органами правосудия.

Включение Европейской Конвенции в правовую систему РА, конституционное признание способности ее материальных положений регулировать внутригосударственные отношения в сфере реализации, охраны и защиты основных по своим содержательным (материальным)

характеристикам прав человека и гражданина, порождает вопрос о ее принадлежности к числу источников конституционного права РА.

Следует отметить, что распространенные в зарубежном праве конституционные формулировки о признании норм международного права частью внутригосударственного права (ст. 25 Основного закона ФРГ 1949 г., п. 1 ст. 28 Конституции Греции 1975 г., ч. 4 ст. 5 Конституции Болгарии 1991 г. и др.) вызывают серьезную и по ряду позиций небезосновательную критику. Один из основных выдвигаемых при этом аргументов состоит в том, что внутригосударственные системы права намного отличаются от системы международного права. Основное различие между ними исследователи усматривают в том, что нормы одной отрасли международного права могут порождать нормы в нескольких отраслях национального права. Например, нормы международного гуманитарного права могут способствовать созданию норм в конституционном и муниципальном праве, уголовном и уголовно-процессуальном праве и т.д. Поэтому, «при распределении общепризнанных норм и принципов, а также норм, содержащихся в международных соглашениях, в системе внутригосударственного права могут возникнуть различные проблемы»¹.

В целом, безусловно, со сказанным надо согласиться. Указанные предпосылки, однако, с нашей точки зрения, не являются достаточным основанием для отрицания возможности наделения международных договоров качествами источников внутригосударственного права. Поясним этот тезис. В юридической практике положения международного права, направленные на регулирование внутригосударственных общественных отношений (к числу которых относятся и положения о правах человека) бывают двух видов – самоисполнимые и

¹ *Хижняк В.С.* Взаимодействие национального права России и международного права: конституционные основы / Под ред. В.Т. Кабышева. Саратов, 2002. С. 19.

несамоисполнимые. Самоисполнимые положения международного права сформулированы достаточно конкретно и четко, и по своему характеру готовы к применению для регулирования внутригосударственных отношений. Несамоисполнимые положения не устанавливают конкретных правил поведения и поэтому не могут быть осуществлены во внутригосударственной сфере без принятия внутригосударственных правовых актов. Такое деление, нашло отражение и в Законе РА от 28 июля 2000 г. «О международных договорах Республики Армения»¹. В соответствии с его ст. 5 (ч. 2) «нормы международного договора Республики Армения действуют на территории Республики Армения непосредственно, если договором не предусмотрено принятие внутригосударственного акта Республики Армения или если принятие последнего не вытекает из необходимости обеспечения надлежащего выполнения этого договора». Указанные различия, по-видимому, и объясняют те оговорки, которые обычно сопровождают позиции исследователей о признании международных договоров источниками внутригосударственного права. Так, например, по мнению Ю.А. Тихомирова, в результате взаимодействия международного и внутригосударственного права, «к отраслям национального права как бы примыкают соответствующие международные нормативные массивы или отрасли (международное образовательное, экологическое право и др.), становясь в известной степени их источниками»². Заметим, хотя и слабые, но оговорки, выраженные в словах «как бы», «в известной степени», допускающие иной подход. Еще более определенным является мнение Н.И. Матузова, который утверждает, что в правовую систему государства

¹ См.: ՀՀ պաշտոնական տեղեկագիր. 2000. № 21:

² *Тихомиров Ю.А.* Коллизионное право. М., 2001. С. 347.

международное право включается не в полном своем объеме, а «лишь в той мере, в какой выступает источником права страны»¹.

Реальная законодательная практика государств не проводит различий между нормами международного права при решении вопроса об их инкорпорации в национальное право. Не является исключением в этом плане и Конституция Армении. В соответствии со ст. 6 (ч. 5) Конституции, ратифицированные международные договоры Республики Армения являются составной частью армянской правовой системы. Конституция не допускает из этого правила каких-либо исключений. Поэтому, на наш взгляд, наиболее предпочтительной является позиция Г.И. Муромцева, который классифицируя нормативные договоры, выделяет те из них, которые порождают правовые отношения внутри страны, в результате чего они выступают или как непосредственные источники внутригосударственного права, или же как основание для издания соответствующих законов государствами-участниками².

Международный договор входит в систему источников национального права путем издания нормативно-правового акта органа государственной власти. Если положения, содержащиеся в ратифицированном международном договоре по своему характеру могут применяться для регулирования внутригосударственных отношений, то источники, в которых они содержатся, являются источниками внутригосударственного права. Следовательно, логично предположить, что поскольку нормы ратифицированных, опубликованных и вступивших в силу международных договоров в области прав человека, имеют прямое действие на территории РА, то такие договоры являются источниками армянского права.

¹ Теория государства и права: Курс лекций / Под. ред. Н.И. Матузова, А.В. Малько. 2-е изд., перераб. и доп. М., 2002. С. 411.

² Проблемы общей теории права и государства. Учебник для вузов / Под ред. В.С. Нерсесянца. М., 1999. С. 276.

Не противоречит этому и то, что для непосредственного регулирования внутригосударственных общественных отношений далеко не всегда бывает достаточно собственно международной нормы. Нередко случается так, что отдельные положения международных договоров в области прав человека нуждаются в издании внутригосударственных правовых актов, на что может быть указано даже в самом международном договоре. Так, например, ст. 2 (ч. 1) Международного пакта об экономических, социальных и культурных правах, устанавливает обязанность государств-участников данного соглашения «принять в максимальных пределах имеющихся ресурсов меры к тому, чтобы обеспечить постепенно полное осуществление признаваемых в настоящем Пакте прав всеми надлежащими способами, включая, в частности, принятие законодательных мер». Аналогичное по сути предписание содержится и в ч. 2 ст. 2 Международного пакта о гражданских и политических правах, согласно которой «если это уже не предусмотрено существующими законодательными или другими мерами, каждое участвующее в настоящем Пакте Государство обязуется принять необходимые меры в соответствии со своими конституционными процедурами и положениями настоящего Пакта для принятия таких законодательных или других мер, которые могут оказаться необходимыми для осуществления прав, признаваемых в настоящем Пакте». Тем не менее ссылка на национальное законодательство в данной ситуации не может расцениваться как свидетельство в пользу невозможности указанных соглашений выступать в качестве источников армянского права. Это принципиальное положение подтвердил и Конституционный суд РА. В своем решении от 22 февраля 2002 г.¹ Суд, в частности указал, что Конституция РА включает положения обязательных для Армении Международного пакта о гражданских и политических правах,

¹ См.: ՀՀ Սահմանադրական դատարանի տեղեկագիր. 2003. № 1:

Международного пакта об экономических, социальных и культурных правах в «систему норм и принципов (разрядка наша. – Г.К.) регулирующих конституционно-правовые отношения». Эти важнейшие принципы имеют значение не только для самого конституционного права, но и для всех других отраслей. На базе таких принципов определяются основные начала издания нормативных актов независимо от их отраслевой принадлежности.

Не вдаваясь в анализ содержания международных Пактов о правах человека, отметим, что обязательства государств-участников Конвенции сформулированы иначе. Общего указания на необходимость принятия внутригосударственного законодательства в Конвенции нет. Согласно ее ст. 1 «Высокие Договаривающиеся Стороны обеспечивают каждому, находящемуся под их юрисдикцией, права и свободы, определенные в разделе I настоящей Конвенции». Вместе с тем, Конвенция содержит ряд норм, которые оставляют на усмотрение национального законодателя принятие конкретных решений, обеспечивающих их реализацию. Такие положения содержатся, в частности, в ст.ст. 8–11 Конвенции, допускающих применение мер ограничительного характера по отношению к изложенным в них правам. Тем не менее, эти ограничения могут определяться и судами при применении соответствующих норм.

Констатация способности материальных норм Конвенции регулировать конституционно-правовые отношения требует пояснения.

Объектом воздействия правовых норм (в том числе и норм международного права) всегда выступают фактические общественные отношения. Правоотношения же в теории права рассматриваются как результат регулирования нормой права фактических отношений. В результате регулирования нормами Конвенции внутригосударственных отношений в сфере реализации, охраны и защиты основных по своим содержательным (материальным) характеристикам прав человека и

гражданина возникают конституционно-правовые отношения, а не международно-правовые. Значение имеет, прежде всего характер регулируемых общественных отношений.

Признание международного договора источником внутригосударственного права часто толкуется его противниками как необходимость применения, в частности толкования таких договоров с точки зрения ориентиров национального права, чем может искажаться их смысл¹. Так, например Г.В. Игнатенко отмечает, что признание договора источником внутригосударственного права есть его трансформация во внутригосударственный закон. Аналогична судьба соответствующих норм². Предложенное Конституцией РА понимание снимает эту проблему, поскольку и после ратификации международного договора и его инкорпорации в правовую систему государства договор не изменяет свою природу. Нормы международного договора ни во что не преобразуются, они занимают особое место во внутригосударственной системе, и имеют приоритет перед внутренними правовыми нормами. Национальные органы власти применяют международный договор как таковой, а не как внутригосударственный закон идентичного содержания³. Такой вывод обусловлен пониманием текста ч. 5 ст. 6 Конституции в контексте многочисленных законодательных актов, предусматривающих их совместное с международными договорами применение. Самостоятельное юридическое положение норм договоров подчеркивается особым статусом при их приоритетном применении в случаях несоответствия им законов (ч. 5 ст. 6 Конституции). Это принципиальное положение было подтверждено и Конституционным судом РА. Так, например, в решении от 15 июля 2003г.⁴

¹ *Канаевский В.А.* Международные нормы и гражданское законодательство России. М., 2004. С. 16.

² См.: *Международное право / Отв. ред. Г.В. Игнатенко, О.И. Тиунов.* С. 148.

³ В юридической литературе высказано и другое мнение (см. об этом: *Кутафин О.Е.* Источники конституционного права Российской Федерации. М., 2002. С. 59).

⁴ См.: ՀՀ Սահմանադրական դատարանի տեղեկագիր. 2004. № 1:

Суд, в частности, указал: «Как в теоретическом, так и в практическом плане Национальное Собрание Республики Армения может решить вопрос об определении видов наказаний для уголовных преступлений также посредством ратификации того или иного международного договора или денонсации такого договора». Далее Суд разъяснил, что «Национальное Собрание РА, принимая за основу положение, закрепленное в статье 6 Конституции, согласно которому ратифицированный международный договор РА обладает большей юридической силой, чем законы РА, полномочно, ратифицировать такой международный договор, который содержит иные, чем предусмотренные уголовным законодательством РА, правила относительно видов наказаний, порядка их определения и применения». Таким образом, и после ратификации договор остается договором по своей сути и содержанию и законом не становится. Они взаимодействуют при регулировании внутригосударственных отношений.

Правовая природа Коввенции (как международного договора) и иных источников армянского права различна, следовательно, неодинаково должно быть и их правовое регулирование. Будучи включенными в правовую систему страны, международные нормы не утрачивают свою связь с международным правом¹. Так, на особый подход к применению, в том числе и к толкованию международных договоров как источников внутригосударственного права обращают внимание авторы малой энциклопедии конституционного права. Признавая международный договор источником конституционного права (в частности, российского), М.В. Баглай и В.А. Туманов отмечают, что инкорпорированные во внутригосударственное право нормы международного права занимают в нем особое положение: они не могут изменяться законодателем; применяются в соответствии с целями и принципами внутригосу-

¹ Лукашук И.И., Лукашук О.И. Толкование норм международного права. М., 2002. С. 122.

дарственного права, но в то же время с учетом смысла, придаваемого им в общем контексте международного права¹.

Такой подход развит и в армянском законодательстве. Так, согласно ст. 5 (ч. 3) Закона РА от 3 апреля 2002 г. «О правовых актах»² его действие распространяется на международные договоры Республики Армения лишь в прямо предусмотренных им случаях. Это означает, что при их применении должны учитываться правила толкования международных норм; международное право также регулирует действие, прекращение действия и изменение соответствующих норм. Таким образом, ратифицированные международные договоры в системе источников армянского права занимают особое место. Будучи составной частью этой системы они, тем не менее не утрачивают связи с международно-правовой системой и остаются международными договорами, что имеет определяющее значение для всех аспектов их применения, в частности для их толкования. При этом требование учета связи инкорпорированных норм с международно-правовой системой приобретает особенно важное значение в отношении норм Конвенции. Компетентные органы государства, толкуя Конвенцию, должны учитывать правила толкования международных договоров, принятые в международном праве, а потому будут опираться на принципы толкования Конвенции, выработанные в практике Европейского суда по правам человека.

¹ Баглай М.В., Туманов В.А. Малая энциклопедия конституционного права. М., 1998. С. 181, 169.

² См.: ՀՀ պաշտոնական տեղեկագիր. 2002. № 15:

GEORGI KUTOYAN

*Post-graduate student of the
Institute of Philosophy, Sociology
and Law of the National Academy of Sciences*

**EUROPEAN CONVENTION ON HUMAN RIGHTS AS A SOURCE OF
THE CONSTITUTIONAL LAW OF THE REPUBLIC OF ARMENIA**

The article is dedicated to the definition of the status of the European Convention on Human Rights in domestic legal system. In accordance with the Constitution of the Republic of Armenia provisions of international law incorporated into domestic legal order obtain the ability to regulate internal relations. On these bases the author accepts the Convention as a source of the Armenian Constitutional Law. In connection with this a conclusion is made that the interpretation of the Convention must be based on the principles worked out by the European Court of Human Rights.

Տնտեսագիտություն (կառավարում)

ԱՐՄԱՆ ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ

*ՆԱԿԵՐԱԿԱՆ ԿԱՐՄԱՎԱՐՄԱՆ
ՍԿՂԵՆՃԻԱՅԻ ԱՍԱԿԻՐԱՆԿԻ*

**ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՆԱԿԱՄԵՆԱՇՆՈՐՆԱԿՅԻՆ ԿԱՐԳԱՎՈՐՄԱՆ
ՕՐԵՆՍԴՐԱԿԱՆ ՆԻՄՔԵՐԸ ՆԱՅԱՍՏԱՆԻ
ՎԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ**

Վերջին տասնամյակում մեր հանրապետության տնտեսության մեջ տեղի ունեցած արմատական փոփոխությունների արդյունքում զոյացած նոր բնութագրիչները և միջազգային արյաններին ինտեգրվելու դիմաց սպանձնած պարտավորությունները պայմանավորել են հակամենաշնորհային քաղաքականության անհրաժեշտությունը: 2000 թ. նոյեմբերի 6-ին ձևավորվեց այդ քաղաքականության հիմնաքարը՝ «Տնտեսական մրցակցության պաշտպանության մասին» ՆՕ օրենքի ընդունմամբ, որն իր բովանդակությամբ համահունչ է թե՛ եվրոպական համամասն օրենսդրությանը, թե՛ Առևտրի համաշխարհային կազմակերպության (ԱՆԿ) կողմից ներկայացվող պահանջներին: Օրենքի մշակման ընթացքում մանրամասնորեն հետազոտվել է միջազգային փորձը, մասնավորապես՝ Գերմանիայի Դաշնության և Ռուսաստանի համապատասխան օրենսդրությունները: Օրենքի նախագիծը փորձաքննության է ենթարկվել միջազգային արյաններում և հավանության արժանացել:

«Տնտեսական մրցակցության պաշտպանության մասին» ՆՕ օրենքի անհրաժեշտության հասարակական պահանջն ակնհայտ էր՝ պայմանավորված տնտեսության առանձին ճյուղերում նկատվող մենաշնորհացման բարձր մակարդակով: ՆՕ տնտեսական իրականության մեջ ներկայումս առ-

կա են անբարեխիղճ մրցակցության, գերիշխող դիրքի չարաշահման, գնա-
յին խտրական քայլերի, համակենտրոնացումների և շուկաների մենաշնոր-
հացման լայն դրսևորումների, այդ իսկ պատճառով խիստ անհրաժեշտ է
օրենքով սահմանված դրույթների անթերի կիրառումը՝ որպես հայրենական
արտադրողների մրցունակության բարձրացման և ռեսուրսային պոտենցիա-
լի օգտագործման արդյունավետության բարձրացման միջոց: Մույն օրենքի
անհրաժեշտությունը պայմանավորված էր նաև ՏՏ՝ միջազգային պայմա-
նագրերով սրանձնած պարտավորություններով և ԱՏԿ անդամակցելու
գործընթացով:

Կարող ենք վստահ պնդել, որ «Տնտեսական մրցակցության պաշտպա-
նության մասին» ՏՏ օրենքի արդյունավետ կիրառումն էապես կնպաստի
մեր հանրապետությունում ձեռնարկատիրության զարգացմանը, գործարար
ակտիվության ներկայիս անմխիթար մակարդակի բարձրացմանը, գոր-
ծազրկության մակարդակի կրճատմանը և, վերջապես, ՏՏ փոփոխության՝
համաշխարհային փոփոխության մեջ ինտեգրմանը: Ընդհանուր առմամբ,
մեր կարծիքով, հակամենաշնորհային պատշաճ օրենքի առկայությունը,
արդյունավետ իրավապահ համակարգը և մրցակցությունը կարգավորող
կանոնակարգերը նպաստում են փոփոխավարող սուբյեկտների և սպառող-
ների պաշտպանության արդյունավետությանը, զարգացմանը և կայունու-
թյանը: Նայապատում հակամենաշնորհային օրենսդրության կիրառումը և
պաշտոնապար անձանց կողմից հակամենաշնորհային գործողությունները
հերապնդելն ապահովում է շուկայական փոփոխության «հիմնական
սկզբունքների» ձևավորումը և համապատասխան բարելավումը:

ՏՏ-ում գործող օրենսդրական դաշտն անցել է մի շարք փոփոխություն-
ների և բարեփոխումների փուլեր, ընդունվել են բազմաթիվ օրենքներ և իրա-
վական ակտեր, որոնք, ընդհանուր առմամբ, մշակվում և նախագծվում են
օտարերկրյա փորձագետների օգնությամբ և, հետևաբար, համահունչ են մի-
ջազգային նորմերին: Սակայն այդ օրենքների կիրառումը բավականին հե-
ռու է կատարյալ լինելուց: Նման անհամապատասխանությունն, իր հերթին,

կարող է բարձրացնել թե՛ Կարբեր Կրթնաավարող սուբյեկտների միջև խորականության, թե՛ կոռուպցիայի մակարդակը: Դեռ ավելին, առայժմ կան անհրաժեշտություն ու հրապապություն ներկայացնող որոշ օրենքներ, որոնք նույնիսկ դեռ ուրվագծված չեն (բնական մենաշնորհները կարգավորող օրենքները և այլն), իսկ եղածներն էլ որոշակի ճշգրտման կարիք ունեն:

Մրցակցային միջավայրի բարելավման և հակամենաշնորհային արդյունավետ կարգավորում իրականացնելու համար կարևոր նշանակություն ունեն Կրթնասական հարաբերությունները կարգավորող օրենսդրական դաշտի ձևավորմանն ու կարարելագործմանն ուղղված բարեփոխումները: Չի կարելի ժխտել, որ բարեփոխումների ուղին բռնած Նայասարևում այս ուղությամբ վերջին Կրթններին մշակվել են շուկայական պայմաններում ծագող Կրթնասական հարաբերությունները կարգավորող բազմաթիվ օրենքներ և այլ նորմատիվ ակտեր, սակայն դրանք դեռևս ամփոփ բնույթ չունեն, համակարգված չեն, երբևն հանդես են գալիս իրարամերժությամբ, բազմիմասպությամբ և օժտված են բազմաբնույթ անորոշություններով:

Ներկայացնենք վերոնշյալի օրինակ: Գաղտնիք չէ, որ մրցակցային դաշտի վերլուծություններն իրականացվում են միկրոմակարդակով, և, հերևաբար, վերլուծությունների համար անհրաժեշտ Կրթնակարվությունը վերաբերում է Կրթնության առանձին ճյուղերին, Կրթնայ ճյուղի ձեռնարկություններին և, վերջապես, Կրթնայ շուկայի մասնակիցներին: ՆՄ Կրթնասական մրցակցության պաշտպանության պետական հանձնաժողովը (ՏՄՊՊՆ) որոշակի շուկայի վերաբերյալ Կրթնակարվության հավաքագրման ժամանակ առաջին հերթին դիմում է ՆՄ ազգային վիճակագրական ծառայություն: ՆՄ ազգային վիճակագրական ծառայությունը Կրթնամադրում է ընդհանուր Կրթնություններ, կրթականապես չԿրթնամադրելով ձեռնարկությունների մակարդակով Կրթնություններ: Բնականաբար, ՏՄՊՊՆ բերում է այն փաստարկը, թե համաձայն «Տնտեսական մրցակցության պաշտպանության մասին» ՆՄ օրենքի 28-րդ հոդվածի 1-ին մասի՝ և սույն օրենքով նախաԿրթնաված գործառույթները կարարելու համար, ՏՄՊՊՆ-ի պահանջով,

պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինները, ինչպես նաև նրանց պաշտոնատար անձինք պարտավոր են ներկայացնել փաստաթղթեր և այլ տեղեկատվություն¹: Այդ փաստաթղթերին ՆՏ ազգային վիճակագրական ծառայությունը պատրաստանում է, որ համաձայն «Պետական վիճակագրության մասին» ՆՏ օրենքի 14-րդ հոդվածի՝ վիճակագրական գաղտնիք համարվող տվյալները, առանց դրանց ներկայացնողի համաձայնության, հրատարակման կամ այլ ձևով տարածման ենթակա չեն²: Մեր կարծիքով, հիշյալ հակասությունը և անորոշությունը պետք է հրապարակ լուծում ստանան, քանզի փնտրված սուբյեկտների մասին տեղեկատվության բացակայությունը խստորեն խոչընդոտում է ՏՄՊՊՆ-ի՝ օրենքով նախատեսված գործառնությունների իրականացմանը: Կարծում ենք, որ որպես նշված խնդրի լուծման փորձերակ կարող է ծառայել «Պետական վիճակագրության մասին» ՆՏ օրենքում համապատասխան լրացում կատարելը, ըստ որի կթույլատրվի գաղտնի տեղեկատվության տրամադրումը փնտրված մրցակցության պաշտպանության պետական լիազոր մարմնին՝ միաժամանակ սահմանելով գաղտնի տեղեկատվության փոխանցման և պահպանման կարգը:

ՆՏ-ում փնտրության հակամենաշնորհային կարգավորման օրենսդրական հիմքերն են.

- ՆՏ Սահմանադրությունը.

Ըստ ՆՏ Սահմանադրության 8-րդ հոդվածի՝ պետությունը երաշխավորում է սեփականության բոլոր ձևերի ազատ զարգացումը և հավասար իրավական պաշտպանությունը, փնտրության գործունեության ազատությունը, ազատ փնտրության մրցակցությունը³:

- ՆՏ քաղաքացիական օրենսգիրքը.

Ըստ ՆՏ քաղաքացիական օրենսգրքի 12-րդ հոդվածի՝ քաղաքացիների և իրավաբանական անձանց այն գործողությունները, որոնք իրականացվում

¹ «Տնտեսական մրցակցության պաշտպանության մասին» ՆՏ օրենք, 2000 թ.:

² «Պետական վիճակագրության մասին» ՆՏ օրենք, 2000 թ.:

³ ՆՏ Սահմանադրություն, 1995 թ.:

են բացառապես այլ անձի վնաս պարճառելու մտադրությամբ, ինչպես նաև իրավունքն այլ ձևով չարաշահելը չի թույլատրվում: Մրցակցության սահմանափակման նպատակով քաղաքացիական իրավունքներն օգտագործել, ինչպես նաև շուկայում գերիշխող դրությունը չարաշահել չի թույլատրվում¹:

- ՆՆ և ԵՆ անդամ պետությունների միջև կնքված Գործընկերության և համագործակցության համաձայնագիրը (ԳՆՆ) (ուժի մեջ է մտել 1999 թ. հուլիսի 1-ին).

Նամաձայն ԳՆՆ-ի՝ Նայասպանի գործող օրենսդրությունը պետք է մերձեցվի ԵՄ օրենսդրության հետ: Նամաձայնագրի շրջանակներում կողմերի միջև նախատեսվող օրենսդրական համագործակցությունը պետք է ընդգրկի նաև տնտեսական մրցակցության պաշտպանության ոլորտը²:

- «Տնտեսական մրցակցության պաշտպանության մասին» ՆՆ օրենքը.

«Տնտեսական մրցակցության պաշտպանության մասին» ՆՆ օրենքի (ուժի մեջ է մտել 2000 թ. դեկտեմբերի 5-ից) նպատակն է պաշտպանել և խրախուսել տնտեսական մրցակցությունը, ապահովել բարեխիղճ մրցակցության համար անհրաժեշտ միջավայր, նպաստել ձեռնարկատիրության զարգացմանը և սպառողների շահերի պաշտպանությանը³:

Նշենք, որ ողջ աշխարհում հակամենաշնորհային օրենսդրությունների գլխավոր նպատակն է պահպանել և խրախուսել ազատ մրցակցությունը, որը թույլ կտա հավասարաչափ բաշխել ռեսուրսները՝ պահպանելով մրցակիցների ազատությունը: Օրինակ՝ Բուլղարիայի հակամենաշնորհային օրենսդրության նպատակն է մրցակցության և տնտեսական ազատ նախաձեռնությունների պաշտպանության ու խրախուսման համար անհրաժեշտ պայմանների ապահովումը, Չեխիայի Նանրավերությանը՝ սպրանքների և ծառայությունների շուկայում սահմանափակումներից, խեղաթյուրումներից

¹ ՆՆ քաղաքացիական օրենսգիրք, 2000 թ., էջ 9:

² «Նայասպանի Նանրավերության և Եվրոպական համագործակցությունների ու դրանց անդամ պետությունների միջև գործընկերության և համագործակցության մասին» համաձայնագիր, 1996, ՆՆ նախագահի գրություն ՆՆ-531, հոդված 43(1), 43(2):

³ «Տնտեսական մրցակցության պաշտպանության մասին» ՆՆ օրենք, 2000 թ.:

և վերացումներից Կրնրեսական մրցակցության պաշտպանությունը, Էստոնիայինը՝ ազար մրցակցության ապահովումը բնական ռեսուրսների արդյունահանման, ապրանքների արտադրության, ծառայությունների մատուցման, ապրանքների և ծառայությունների գնման և վաճառքի բնագավառներում և ազար ձեռներեցության վրա հիմնված այլ Կրնրեսական գործունեություններում մրցակցության սահմանափակումների բացառումը և կանխարգելումը¹: ԱՄՆ-ի հակամենաշնորհային օրենսդրության կարևորագույն նպատակն է նվազեցնել ամբողջ Կրնրեսության մատուցարով առանձին գերիշխող Կրնրեսական ուժերի ազդեցությունը:

Ընդհանուր առմամբ, մեր երկրում ձևավորված հակամենաշնորհային օրենսդրությունը որոշակիորեն նմանվում է բազմաթիվ այլ երկրներում գործող համանման օրենսդրություններին և, մեր կարծիքով, այն համապատասխանում է ՆՏ Կրնրեսական իրականությանը ու բավարար է ՆՏ Կրնրեսական զարգացման ներկայիս փուլում:

- ՏՄՊՊՆ-ի կողմից ընդունված իրավական ակտերը:
- Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ ՆՏ օրենսգիրքը (հոդված 169³):

Տնտեսության հակամենաշնորհային կարգավորմանը որոշակիորեն վերաբերում են նաև «Սպառողների իրավունքների պաշտպանության մասին», «Ներքին շուկայի պաշտպանության մասին» և «Գովազդի մասին» ՆՏ օրենքները:

Վերոնշյալից կարելի է եզրակացնել, որ ՆՏ Սահմանադրությունը և ՆՏ քաղաքացիական օրենսգիրքը, ընդհանուր առմամբ, սահմանում և երաշխավորում են մրցակցության պաշտպանությունը՝ որպես ժողովրդավարական հասարակության և բարեկեցության ապահովման հիմնաքարերից մեկը:

Նայաստանի համար եվրոպական կառույցներին ինտեգրվելը հանդիսանում է Կրնրեսական զարգացման ռազմավարության բաղադրամաս, և

¹ *M. Ojala*, *The Competition Law of Central and Eastern Europe*, London, Sweet & Maxwell, 1999, էջ 285:

ՆՏ ու ԵՏ անդամ պետությունների միջև կնքված Գործընկերության և համագործակցության համաձայնագիրն այդ ինտեգրացման գործընթացի քայլերից մեկն է: ԳՆՆ-ն ապահովում է ՆՏ և ԵՄ միջև քաղաքական, տնտեսական և մշակութային կապերի զարգացման հիմքը՝ նպատակ ունենալով օժանդակել Նայասպանին ավելի սերտ կապեր հաստատելու Եվրոպայի հետ: ԳՆՆ-ի հիմնական նպատակն է օժանդակել Նայասպանին արագ հաղթահարելու տնտեսության անցման փուլը¹:

Տնտեսական մրցակցության պաշտպանության օրենսդրության ձևավորումը և արդյունավետ իրականացումը կազմում են ԳԳՏ իրագործման (այսինքն՝ սրանձնած պարտավորությունների կատարման) բաղկացուցիչ մասը:

Ինչ վերաբերվում է ԱՆԿ անդամակցությանը, ապա անհրաժեշտ է նաև հաշվի առնել մրցակցության խրախուսման հիմնախնդիրները ԱՆԿ տնտեսանկյունից: Նաշվի առնելով երկրների միջև տնտեսաքաղաքական հարաբերությունների ուժեղացումը և ամրապնդումը, աշխարհում տեղի ունեցող ինտեգրման և գլոբալիզացման գործընթացները՝ ԱՆԿ-ն գնալով ավելի մեծ ուշադրություն է դարձնում շուկայի ազատ մուտքն ապահովող ավելի հստակ և ամրոցական երաշխիքների սահմանմանն ու ապահովմանն ուղղված գործընթացներին: Ներկաբար, ԱՆԿ մի շարք փաստաթղթերում տեղ են գտել դրույթներ, որոնք այս կամ այն ձևով կարգավորում են հակամրցակցային վարքագծերը, դրսևորումները՝ «Առևտրի և ծառայությունների մասին» գլխավոր համաձայնագրում, «Մրավոր սեփականության առևտրին վերաբերվող ասպեկտների մասին», «Առևտրի հետ առնչություններ ունեցող ներդրումային միջոցառումների մասին» և այլ համաձայնագրերում: Այս բոլոր համաձայնագրերում ընդգծված է հակամրցակցային վարքագծերի կարգավորման վերաբերյալ դրույթների ամրագրման անհրաժեշտությունը: Օրինակ՝ ծառայությունների ոլորտում մասնավոր ընկերությունների հա-

¹ «ՆՏ և Եվրահամայնքների և նրա անդամ պետությունների միջև Գործընկերության և համագործակցության համաձայնագրի իրագործման» ձեռնարկ, հայ-եվրոպական քաղաքականության և իրավախորհրդարվական կենտրոն, 2000 թ., էջ 151:

կամրցակցային վարքագծի վերաբերյալ մտահոգությունները հասկանալի արդիական են, երբ խոսքը գնում է հեռահաղորդակցային և ֆինանսական ծառայությունների ապահովման մասին: Կամ էլ մտավոր սեփականության պաշտպանության քաղաքականությունն իր բնույթով հակամրցակցային է, քանի որ երաշխավորում է մտավոր սեփականության իրավավերերի սեփականության բացառիկ իրավունքը:

Նշենք, որ 1995-2003 թթ. հակամենաշնորհային կարգավորում իրականացնող երկրների թիվը 35-ից հասել է 100-ի, բազմաթիվ երկրներ ներկայումս մշակում են համապատասխան օրենքներ:

Նարկանշական է այն հանգամանքը, որ Նայասպանը, համեմատած Կենտրոնական և Արևելյան Եվրոպայի այլ անցումային երկրների հետ, բավականին ուշ է ընդունել հակամենաշնորհային օրենսդրությունը: Մի կողմից չի կարելի ժխտել դրա բացասական ազդեցությունը փոփոխության զարգացման և անցումային փուլի հաղթահարման գործընթացի վրա, սակայն մյուս կողմից անցումային երկրների հակամենաշնորհային օրենսդրության մշակման և կիրառման փորձը բավականին օգտակար կարող է լինել ՆՆ հակամենաշնորհային քաղաքականության ձևավորման գործում:

1990-1996 թթ. ժամանակահատվածում կենտրոնական և Արևելյան Եվրոպայի 26 երկրներից 22-ն ընդունել են հակամենաշնորհային օրենսդրություններ (տե՛ս աղյուսակ 1.): Ինչպես երևում է այդ երկրների փորձից, նրանց մեծամասնությունը ժամանակ առ ժամանակ հակամենաշնորհային օրենսդրության մեջ կատարել է փոփոխություններ, որը, մեր կարծիքով, փոփոխության զարգացման մակարդակին և երկրում փորձը փոփոխության իրականությանը հակամենաշնորհային օրենսդրությունը համապատասխանեցնելու արդյունք է:

Փոփոխությունները հիմնականում կարելի է բաժանել երկու խմբի՝

- պայմանավորված ԵՄ հետ կնքված պայմանագրերից բխող պարավորություններով, որոնց հիմքում ընկած է օրենսդրությունների մերձեցումը,

- վարչարարական փիլի փոփոխություններ, այսինքն՝ պարասխանաբու մարմնի լիազորությունների, գործերի վարման և այլ խնդիրների հետ կապված:

Աղյուսակ 1.

Նախամենաշնորհային օրենսդրության ընդունումը և դրանում կատարված փոփոխություններն անցումային երկրներում¹

Երկրներ	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Լեհաստան	*							☒			
Նունգարիա	*	☒				☒	☒	☒	☒		
Չեխիա		*	☒				☒			☒	
Սլովակիա		*				☒					
Բուլղարիա		*	☒								
Ղազախստան		*				☒					
Լատվիա		*		☒				☒			
Մոլդովա		*		☒							
Ռուսաստան		*	☒					☒			
Ուկրաինա		*		☒		☒		☒	☒		
Բելառուս			*								
Լիտվա			*	☒						☒	
Սլովենիա			*								
Տաջիկստան			*								
Ուզբեկստան			*		☒		☒				
Ադրբեջան				*				☒			
Էստոնիա				*		☒			☒		
Ղրղզստան					*						

¹ Կազմված է ըստ՝ *Dutz M. A., Vagliasindi M.*, Competition Policy Implementation in Transition Economies: an Empirical Assessment, EBRD, Working Paper N47, December, 1999, էջ 10:

Երկրներ	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Ալբանիա						*		☒			
Խորվաթիա						*					
Վրաստան							*				
Ռումինիա							*				
Նայաստան											*
Մակեդոնիա										✓	
Բոսնիա և Ներցեգովինա											
Թուրքմենստան											

- * - օրենսդրության ընդունման փարին,
- օրենքում զգալի փոփոխությունների կատարման փարին,
- օրենքում գրեթե անշան փոփոխությունների կատարման փարին,
- ✓ - նախագիծ:

ԱՊՏ երկրների շրջանակներում մեր հանրապետությունը ևս վերջինը ընդունեց հակամենաշնորհային օրենսդրությունը: Մեր կարծիքով, Նայաստանի համար առանձնահատուկ ուշագրավ է ԱՊՏ երկրների հակամենաշնորհային օրենսդրության ուսումնասիրությունը՝ ելնելով միևնույն փնտրական ժառանգություն ունենալու հանգամանքից:

Նշենք, որ ԱՊՏ անդամ երկրների հակամենաշնորհային օրենսդրությունները, ընդհանուր առմամբ, ունեն գրեթե նույն կարգավորման առարկան, կառուցվածքը և մոտեցումները, ինչն արդյունք է ինչպես վերը նշվածի, այնպես էլ անմիջականորեն ԱՊՏ մոդելային օրինագծի առկայության: Նշված երկրների հակամենաշնորհային օրենքները, այդ թվում նաև «Տնտեսական մրցակցության պաշտպանության մասին» ՆՏ օրենքը, դիտարկում և կարգավորում են գերիշխող դիրքի չարաշահման, հակամրցակցային համաձայնությունների, անբարեխիղճ մրցակցության և համակենտրոնացումների հետ կապված իրավահարաբերությունները:

ՆՏ-ում փնտրեսական մրցակցության պաշտպանության բնագավառում պետական քաղաքականությունն իրականացնում է ՆՏ ՏՄՊՊՆ, որն ստեղծվել է 2001 թ., ընդ որում 2001 թ. հունվարի 13-ին ՆՏ Նախագահի հրամանագրով նշանակվեցին վերջինիս անդամները, իսկ 2001 թ. հունիս-հուլիս ամիսներին ընդունվեց ՏՄՊՊՆ-ի կանոնադրությունը, հաստատվեց կառուցվածքը, ձևավորվեց աշխատակազմը և մշակվեցին աշխատանքի ներքին կանոնակարգմանն ուղղված փաստաթղթերը: 2001 թ. ապրիլ-սեպտեմբեր ամիսներին մրցակցային դաշտի առկա իրավիճակի պարզաբանման համար արդեն սկսեցին ուսումնասիրվել մի շարք ապրանքային շուկաներ:

ՆՏ ՏՄՊՊՆ-ի լիազորություններն ընդարձակ են, որոնցից հիմնականներն են՝

- օրենքի խախտման փաստերի, գերիշխող դիրքի առկայության, դրա չարաշահման կասեցման, գերիշխող դիրքը չարաշահող փնտրեսավարող սուբյեկտների ապախոշորացման, օրենքի խախտումների դադարեցման, հակասող պայմանագրերի փոփոխման կամ լուծման և այլնի վերաբերյալ որոշումների ընդունումը,
- պետական կառավարման կամ տեղական ինքնակառավարման մարմինների կողմից ընդունված ակտերի՝ մրցակցության պաշտպանության մասին օրենսդրությանը հակասելու մասին, կնքվող համաձայնությունների, ինչպես նաև իրականացվելիք համակենտրոնացումների վերաբերյալ եզրակացություններ փայլը,
- օրենքի խախտման համար պուզանքների նշանակումը և կիրառումը, դատարան դիմելը, օրենսդրության կիրառմանն առնչվող պարզաբանումներ փայլը և այլն:

ՏՄՊՊՆ անկախ մարմին է, որը հանդիսանում է գործադիր իշխանության մաս, սակայն անկախ է ՆՏ կառավարությունից: Բհարկե, չենք կարող ժխտել այն փաստը, որ անհրաժեշտ է ունենալ հնարավորին չափ անկախ հանձնաժողով. անկախ իր քաղաքականության իրականացման, որոշումներ-

րի ընդունման և գործերի վարման փեսանկյունից: Մակայն չենք կարող անփեսել նաև այն հանգամանքը, որ բացարձակ անկախության փրամադրումը կարող է ունենալ նաև իր սպառնալիքները, մասնավորապես՝ սուբյեկտիվ գնահատականների, ոչ արդյունավետ գործունեության, կողմնապահության, կոռուպցիայի և բազմաթիվ այլ փեսանկյուններից: Փաստորեն, միաժամանակ անհրաժեշտ է հսկել ՏՄՊՊՏ-ի գործունեությունը: Այս կապակցությամբ նշենք, որ «Տնտեսական մրցակցության պաշտպանության մասին» ՏՏ օրենքի 27-րդ հոդվածի համաձայն՝ ՏՄՊՊՏ յուրաքանչյուր փարի՝ մինչև հոկտեմբերի 1-ը, ՏՏ Ազգային ժողովում հրապարակում է հաջորդ փարվա իր գործունեության ծրագիրը և մինչև մայիսի 1-ը հրապարակում է նախորդ փարվա իր գործունեության հաշվետվությունը: Ընդհանուր առմամբ, ըստ հիշյալ օրենքի դրույթների՝ ՏՄՊՊՏ պարասխանավություն է կրում ԱԺ առջև: Մեր կարծիքով, ամեն դեպքում, ՏՄՊՊՏ առաջին հերթին պետք է պարասխանավոր լինի ողջ հասարակությանը:

Ինչ վերաբերվում է աշխարհի փարեր երկրների հանրային կառավարման ոլորտում գործող հակամենաշնորհային մարմինների կանոնադրություններին, ապա դրանք բազմազան են՝ սկսած կառավարություններից անկախ գործող կառույցներից, ընդհուպ մինչև համափրեղվածություն նախարարության կազմում: Ինչպես նշվում է հերազոտության մեջ, մրցակցային մարմինների կառուցվածքների բազմազանությունն արփացում է առանձին երկրների ինստիտուցիոնալ կառուցվածքը¹: Անկախ իրենց՝ կառավարման համակարգում վարչարարական կարգավիճակից, բոլոր երկրներում գործող մրցակցային մարմիններն, ըստ էության, իրենց համարում են անկախ կառույցներ: Մինևույն ժամանակ, մրցակցային մարմինների $\frac{1}{5}$ -ն ընդգրկված չէ որևէ նախարարության կազմում, սակայն իրեն համարում է հաշվետու կառավարությանը:

Տարբեր երկրների պետական կառավարման համակարգերի և ավանդույթների փարերությունների պարճառով հաճախ բարդ է այդ կառավար-

¹ «Մրցակցության մասին օրենքը և բաղաքականությունը» ԵԱՏԿ ամսագիր, հարոր 5, 2003 թ.:

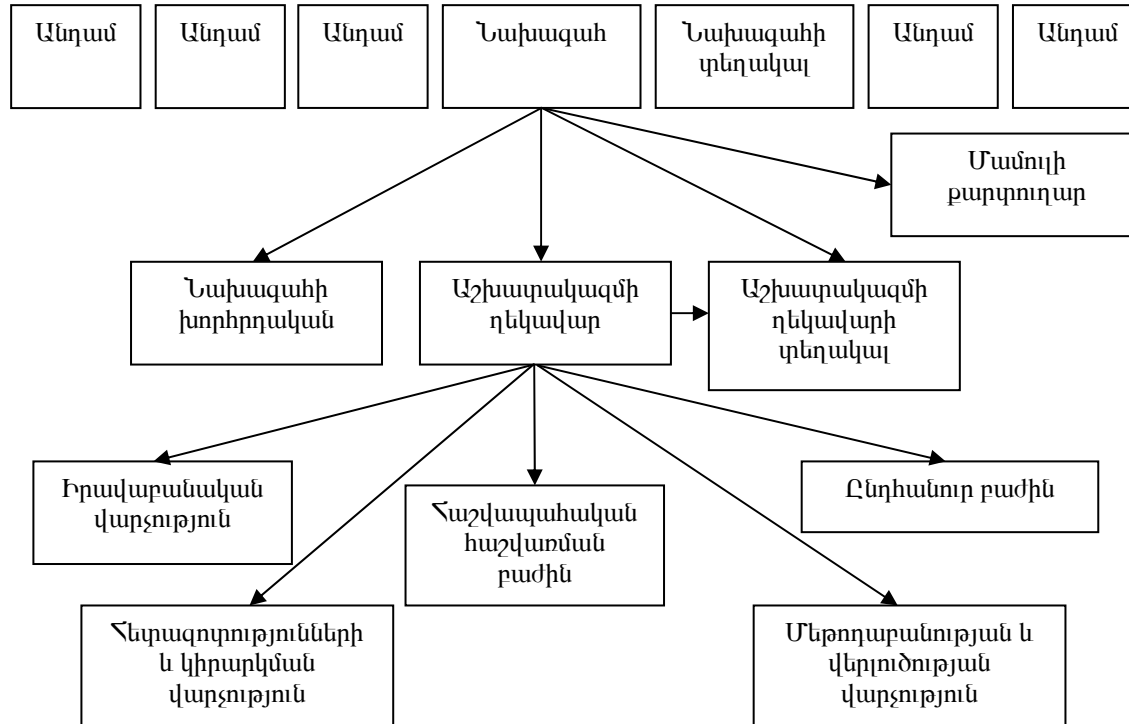
ման համակարգում միանշանակ սահմանել մրցակցային մարմնի կարգավիճակը: Ներկայում, կարևոր է հասկանալ, թե հիշյալ մարմիններն ինչպես են իրենք ընկալում իրենց անկախության աստիճանը:

Մրցակցային մարմիններից շարժվել, անկախ իրենց կառավարման կարգավիճակից, իրենց ընկալում են որպես անկախ մարմիններ՝ առանձին որոշումներ կայացնելիս: Ամեն դեպքում, անկախության հարցը քննարկելիս օգտակար է փարբերակել քաղաքականացվածության աստիճանը և օրինականությունն ազդեցության չարաշահումը:

ՆՏ ՏՄՊՊՆ կազմված է յոթ անդամից՝ նախագահ, փոխնախագահ և հինգ անդամ (տե՛ս **գծանկար 1**): ՏՄՊՊՆ-ի անդամներին նշանակում է ՆՏ Նախագահը՝ ՆՏ վարչապետի ներկայացմամբ: ՏՄՊՊՆ-ի աշխատակազմում ընդգրկված է 40 աշխատակից, որոնցից 30-ը քաղաքացիական ծառայողներ են:

ՏՄՊՊՆ-ի նախագահն իր իրավասության շրջանակներում ներկայացնում է վերջինս ՆՏ-ում, այլ պետություններում և միջազգային կազմակերպություններում, համակարգում և ապահովում է ՏՄՊՊՆ-ի ու նրա աշխատակազմի բնականոն աշխատանքը, հրավիրում և նախագահում է ՏՄՊՊՆ-ի նիստերը, հաստատում է ՏՄՊՊՆ-ի հաստիքացուցակը, աշխատանքի է ընդունում և աշխատանքից ազատում աշխատակազմի աշխատակիցներին և այլն:

ՆՏ ՏՄՊՊՆ-ի կառավարման կազմակերպական կառուցվածքը

ՏՄՊՊՏ-ի ներկա կազմակերպական կառուցվածքը, ընդհանուր առմամբ, բավարար է մարմնի ընթացիկ աշխատանքային ծանրաբեռնվածության համար: Նոր վարչությունների սրեղծումը կամ եղածների փակումը հսկայական ինստիտուցիոնալ փոփոխություն է, որը պետք է իրականացնել միայն բացարձակ անհրաժեշտության դեպքում: Իր գոյության առաջին փասնուրթ ամիսների ընթացքում երեք անգամ ենթարկվելով նման փոփոխությունների՝ ՏՄՊՊՏ ձեռք է բերել իր ներկա կառուցվածքը, և կառուցվածքային այս թեկուզ կարճաբն կայունությունը նպաստում է հանձնաժողովի ինստիտուցիոնալ զարգացմանը: Միջազգային փորձագետների գնահատմամբ, ՏՄՊՊՏ-ի կողմից վարույթների ուսումնասիրության համար զգացվում է իրավաբանների լրացուցիչ ներգրավվման հրապարակ անհրաժեշտություն, քանի որ հզոր իրավաբանական վարչությունը պարզաճ մակարդակով գործող հակամենաշնորհային մարմնի արմաբական բաղադրիչն է: Մեր կարծիքով, հանձնաժողովի ընդլայնման հնարավոր ուղղություններից կարող են հանդիսանալ անբարեխիղճ մրցակցության հարցերով կամ համակենտրոնացման գործընթացներով զբաղվող առանձին բաժինների սրեղծումը, սակայն առաջիկա փարիների ընթացքում նման անհրաժեշտություն դժվար թե առաջանա:

ՆՏ ՏՄՊՊՏ իր աշխատանքներն իրականացնում է նիստերի միջոցով, ընդ որում նիստն իրավագոր է, եթե դրան մասնակցում են անդամներից առնվազն հինգը: Նանձնաժողովը հարցերը քննում է դռնբաց նիստում, բացառությամբ այն դեպքերի, երբ դա կարող է վնաս հասցնել շահագրգիռ անձանց շահերին: Նիստերը գումարվում են առնվազն ամիսը մեկ անգամ, ինչպես նաև ըստ անհրաժեշտության՝ ՏՄՊՊՏ-ի անդամներից որևէ մեկի պահանջով: Քննարկման արդյունքում ՏՄՊՊՏ-ի կողմից կայացվում է որոշում այն փաստերի շարադրմամբ, որոնք դրված են փվյալ որոշման հիմքում: Նանձնաժողովի նիստերում որոշումներն ընդունվում են բաց քվեարկությամբ՝ նիստին մասնակցող անդամների ձայների մեծամասնությամբ: Ձայ-

ների հավասար բաշխման դեպքում ՏՄՊՊՏ-ի նախագահի կամ նրան փոխարինող անձի ձայնը որոշիչ է: Զվեարկությունից ձեռնպահ մնալը կամ ձայնի փոխանցումը մեկ այլ անդամի չի թույլատրվում: Որոշման ընդունումից հետո 5 օրվա ընթացքում դրա պարճները տրամադրվում է այն անձին, որի վերաբերյալ դա կայացվել է, կամ ուղարկվում է նրան պատվիրված նամակով: Հանձնաժողովի որոշումն ուժի մեջ է մտնում հրապարակման պահից և կարող է բողոքարկվել դատական կարգով՝ 30 օրյա ժամկետում:

Հարկ է նշել, որ ՏՄՊՊՏ առանձին գործառույթների և խնդիրների լուծման համար կարող է կազմավորել ժամանակավոր աշխատանքային խմբեր: Ժամանակավոր աշխատանքային խմբերի աշխատանքի համակարգումը կարող է վերապահվել ՏՄՊՊՏ-ի անդամներից որևէ մեկին՝ վերջինիս համաձայնությամբ:

ՆՏ փնտնության հակամենաշնորհային կարգավորման ուղղությամբ տարվող աշխատանքների հրապարակայնությունն ապահովելու համար ընդլայնվել են ԶԼՄ-ներում հրապարակումների շրջանակն ու ծավալները, ինչն ապահովում է վարչական, կանխարգելող, նախագուշակյալ գործառույթների արդյունավետությունը, ինչպես նաև նպաստում ՆՏ ՏՄՊՊՏ-ի աշխատանքներին համարժեք հանրային կարծիքի ձևավորմանը, գործարար աշխարհի և սպառողների հետ կապի ընդլայնմանը: Այս կապակցությամբ նշենք, որ համաշխարհային պրակտիկայում վերոնշյալ նպատակով հարկապես կարևոր տեղ է տրվում հակամենաշնորհային կարգավորման վերաբերյալ մասնագիտական հանրամատչելի հանդեսի պարբերաբար հրապարակմանը: Սկսած 2002 թ. պարբերաբար լույս են տեսնում ՆՏ ՏՄՊՊՏ-ի պաշտոնական տեղեկագրերը: Հանձնաժողովի գործունեության հրապարակայնության ապահովման նպատակով կարևորվում է գործարարների և սպառողների հետ վերջինիս գործունեության հրապարակային քննարկումը, ինչը գործարարներին և սպառողներին թույլ է տալիս ավելի լավ ընկալել հակամենաշնորհային օրենսդրության էությունը, տեղեկանալ սեփական իրավունքներին ու պաշտպանության հնարավորություններին,

ամրապնդել հավաքը մրցակցային իրավունքի գործունակության նկատմամբ:

Նպարակ ունենալով ապահովել ՆՏ ՏՄՊՊՆ-ի գործունեության թափանցիկությունը, ստանալ անմիջական տեղեկատվություն այդ գործունեության մասին, լրագրողների համար սրեղծել բարենպաստ պայմաններ՝ 2004 թ. մշակվել և գրանցվել է «ՆՏ ՏՄՊՊՆ-ում լրագրողների հավաքարմագրման կարգ», որը սահմանում է լրարվական գործունեություն իրականացնողի ներկայացուցիչ լրագրողի կամ լրարվական գործունեություն իրականացնող ֆիզիկական անձի՝ ՆՏ ՏՄՊՊՆ-ում հավաքարմագրման կանոնները և այնպեղ լրագրողի գործունեության կազմակերպման հիմնադրույթները: Ըստ նշված կարգի՝ ՏՄՊՊՆ ոչ ուշ, քան յուրաքանչյուր երկու ամիսը մեկ անգամ, հավաքարմագրված լրագրողներին տրամադրում է համառոտ ամփոփագիր ՏՄՊՊՆ-ի գործունեության արդյունքների մասին: Դա կարող է իրականացվել ամփոփագիրը ՏՄՊՊՆ-ի էլեկտրոնային էջում տեղավորելու միջոցով: Վանձնաժողովի նախագահը կամ ՏՄՊՊՆ-ի այլ ներկայացուցիչն առնվազն յուրաքանչյուր վեց ամիսը մեկ անգամ, ՏՄՊՊՆ-ի գործունեության նախընթաց արդյունքների մասին հաղորդումով հանդես է գալիս մամուլի ասուլիսում՝ հավաքարմագրված լրագրողների մասնակցությամբ¹:

Աշխարհի գործող հակամենաշնորհային մարմինների գերակշռող մեծամասնությունն իր իրավասության շրջանակներում պաշտոնապես և ոչ պաշտոնապես համագործակցում է այլ պերական մարմինների հետ: Պաշտոնական համագործակցությունը՝ համեմարած ոչ պաշտոնականի հետ, ավելի շար է տարածված, սակայն հաճախ կա թե՛ պաշտոնական, թե՛ ոչ պաշտոնական համագործակցություն:

Որպես համեմարաբար նոր կառույց՝ ՏՄՊՊՆ կարիք ունի զարգացնելու ոչ պաշտոնական և պաշտոնական կապերը, ինչպես նաև նվաճելու

¹ ՆՏ տնտեսական մրցակցության պաշտպանության պերական հանձնաժողովի որոշումը «ՆՏ տնտեսական մրցակցության պաշտպանության պերական հանձնաժողովում լրագրողների հավաքարմագրման կարգի» մասին, 2004 թ.:

անհրաժեշտ դիրք կառավարական կառույցների պաշտոնավար անձանց մոտ: Մեր կարծիքով, այլ մարմինների հետ կապը կբարելավվեր, եթե աճեր ՏՄՊՊՆ դերի գիտակցությունը: Վամագործակցությունը կառավարական կառույցների կամ պետական մարմինների հետ հիմնականում իրականացվում է գրավոր, թեպետ երբեմն-երբեմն պատահում են «ոչ պաշտոնական» հեռախոսազանգեր, օգտագործվում է նաև էլեկտրոնային փոստը: ՏՄՊՊՆ իրավաբանական վարչությունը հարկապես նշում է, որ իրենք ինքնուրույն չեն հաղորդակցվում այլ մարմինների հետ:

Նարկ է նշել, որ հայաստանյան փնտեսական իրականությունն իր խնդիրներով հանդերձ, այնուամենայնիվ, ակնառու է դարձնում այն իրողությունը, որ գործարար շունչը և նպատակատուղված գործունեությունը հակամենաշնորհային կարգավորման ոլորտում փախն են իրենց պտուղները: Ներկայիս պայմաններում նկատվում են հաջողություններ ապրանքային շուկաներում փնտեսավարող սուբյեկտների գերիշխող դիրքի չարաշահման և անբարեխիղճ մրցակցության դրսևորումների կանխման կամ վերացման հարցերում, սակայն հակամրցակցային համաձայնությունների բացահայտումն ու ապացուցումը և չարտոնված համակենտրոնացումների արգելումը դժվարագույն և, կարծես թե, ներկայիս դրությամբ անլուծելի թվացող խնդիր է մեր հանրապետության հակամենաշնորհային մարմինների համար՝ երևույթներն ինքնին չափազանց բարդ են, և առկա է փորձառության ու բավարար իրավասությունների պակաս:

Առհասարակ, հակամենաշնորհային մարմինների հաջողության հիմնական գրավականներն են համարվում անկախությունը, գիտելիքները, հմտությունները, փնտեսակարվություն ստանալու, պատվելու, կարգադրություններ արձակելու և ենթաօրենսդրական ակտեր ընդունելու իրավասությունը, հրապարակայնությունն ու թափանցիկությունը, մրցակցային քարոզչության իրականացումը, պետական այլ մարմինների ու հասարակության աջակցությունը և այլն:

«Տնտեսական մրցակցության պաշտպանության մասին» ՆՏ օրենքի ընդունումը և ՆՏ ՏՄՊՊՏ-ի սրելծումը մեր հանրապետությունում հակամենաշնորհային քաղաքականության ձևավորման և իրականացման հիմնարար քայլերից էին: Ինչպես վերը նշվեց, վերջին փարիներին բավական աշխատանքներ են փարվել ոլորտի զարգացման ուղղությամբ և փարեցփարի գրանցվում են նորանոր հաջողություններ, սակայն գոյություն ունեն նաև բազմաթիվ հիմնախնդիրներ, որոնց մենք հանգամանորեն կանդրադառնանք սույն աշխատանքի հաջորդ գլխում:

Այսպիսով, վերը շարադրվածից կարելի է հանգել այն եզրակացության, որ ՆՏ-ում վերջին փարիներին ծավալուն աշխատանքներ են փարվել փնտրության հակամենաշնորհային կարգավորման ոլորտի օրենսդրափրավական հիմքերի ձևավորման ու կարարելագործման և կառավարման համակարգի արդյունավետության բարձրացման ուղղությամբ: Մակայն թերություններն ու առկա խոչընդոփները շար են, և միայն դրանց հաղթահարման դեպքում մեր հանրապետությունը կդառնա հակամենաշնորհային արդյունավետ կարգավորում իրականացնող երկիր, որն էլ իր ուղղակի ազդեցությունը կունենա փնտրության ճյուղերի զարգացման վրա, կհանգեցնի ներկայումս առկա մի շարք սոցիալական և փնտրեսական խնդիրների լուծմանը և կհանդիսանա որպես լուրջ ներդրում երկրի փնտրության բարեփոխումների համափրեսփում: Իսկ վերջիններս անհրաժեշտ քաղադրիչ են հասարակության զարգացման և բարգավաճման համար:

ARMAN GRIGORYAN

*Post-graduate of the Public Administration
Academy of the Republic of Armenia:*

**THE LEGISLATIVE FOUNDATIONS OF ANTI-MONOPOLY
REGULATION OF ECONOMY IN THE
REPUBLIC OF ARMENIA**

The new descriptors, established through fundamental changes in the economy of the Republic of Armenia in the last decade and obligations, undertaken with the aim to integrate to international devices have called for the necessity of antimonopoly policy. The first step of making a reality of this is the passing of the antimonopoly law. The existence of the latter, along with an effective legal system and competition regulating agendas, promote the effectiveness, development and stability of defending entrepreneurs and consumers.

During last years, great work has been done in RA to form and improve the legislative foundations of antimonopoly regulation and to increase the effectiveness of management system. But still there are lot of drawbacks and obstacles and only after overcoming them, RA could become a state implementing an effective policy of antimonopoly regulation.

ՆՐԱՆՏ ԱՎԱՆԵՍՅԱՆ

*Երևանի պետական համալսարանի
հոգեբանության ամբիոնի պրոֆեսոր,
հոգեբանական գիտությունների դոկտոր*

**ԱՇԽԱՏԱԿԱԳՈՒՄԻ ԸՆՏՐՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՆԱՄԱԼՐՄԱՆ
ԱՐԴԻ ՆՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ՆԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ**

Ժամանակակից հասարակության առջև դրված կարևոր խնդիրներից է կայուն աշխատաշուկայի ձևավորումը՝ իրեն հափուկ գործառնության կառուցակարգերով, օրինաչափություններով, որակյալ աշխատակազմով և հեռանկարային զարգացմամբ: Մասնագիտական զբաղվածության համակարգի լիակարար կայացումը լոկ փնտրեսական խնդիրների լուծման ճանապարհով, թերևս, անհնարին է. աշխատանքային խմբերի արդյունավետ կենսագործունեության համար անհրաժեշտ է հաշվի առնել մի շարք հոգեբանական առանձնահատկություններ, այդ թվում՝ աշխատանքային գործունեության և աշխատանքային խմբի՝ կոլեկտիվի հոգեբանական բնութագրերը, հոգեբանական հիմքերի վրա կարարվող մասնագիտական ընտրությունը և աշխատանքի կազմակերպումը:

Նշված հիմնախնդիրների փնտրանքումը հայաստանյան աշխատաշուկայի և զբաղվածության ոլորտի վրա ցույց է տալիս, որ մեր երկրի փոփոխվող սոցիալ-փնտրեսական պայմաններում, նոր՝ շուկայական փոխհարաբերությունների կայացման այս ժամանակահատվածում խիստ արդիական է աշխատանքային կոլեկտիվների կառուցվածքի, գործունեության, կառավարման, նոր կադրերի ընտրության և համալրման, աշխատանքի բաշխման հոգեբանական ուսումնասիրությունը:

Այս փնտրանքումից դիտարկելով աշխատանքային խմբերի և զբաղվածության հիմնահարցը՝ որպես սույն աշխատանքի ուսումնասիրության օբ-

յեկար է ընտրվել աշխատանքային խումբը, իսկ որպես ուսումնասիրության առարկա սահմանվել են մասնագետների ընտրության և համալրման հոգեբանական չափանիշները:

«Աշխատանքային խումբ» հասկացությունն ունի յուրահատուկ ինտերգրալ հոգեբանական մեկնաբանություն. այն գրնվում է «աշխատանք» և «կոլեկտիվ» կարեգործիաների հատման փիրություն: Ուստի և, նպատակահարմար ենք գրնում ուրվագծել նշված վերջին երկու հասկացությունների սոցիալ-հոգեբանական մեկնաբանությունը:

Անձի ակտիվության առաջատար ձևը գիտակցված գործունեությունն է, որի արդյունքում մարդը հասնում է ծագած պահանջմունքների բավարարման համար գիտակցորեն դրված նպատակին: /5/

Մարդու գործունեությունը միշտ ծավալվում է բազմարևոյթ հարաբերությունների համակարգում և ազդում շրջապատող աշխարհի ու մարդկանց վրա, մինևույն ժամանակ պահանջում է մարդկանց մասնակցությունը: Այս փոխադարձ կապը խոսում է այն մասին, որ գործունեությունն իր բնույթով սոցիալական գործընթաց է:

Ժամանակակից հասարակությունը մեծ սոցիալական խումբ է, որն իր հերթին ստորաբաժանվում է բազմաթիվ մեծ ու փոքր օղակների՝ խմբերի /2/: Մոցիալական խումբը երկու կամ ավելի մարդկանցից կազմված հանրույթ է, որի անդամները միավորվել են որոշակի ընդհանուր նպատակի հասնելու, շփվելու կամ համատեղ գործունեություն ծավալելու համար: Բացահայտելով «սոցիալական խումբ» հասկացությունը՝ անհրաժեշտ է նշել, որ ոչ մի խումբ լիովին մեկուսացված չի լինում, և դա այն միկրոմիջավայրն է, որտեղ անհատը ենթարկվում է սոցիալական ուժերի ազդեցությանը և ինքն իր կողմից ազդեցություն է թողնում խմբի մյուս անդամների և սոցիալական հարակից ինտրիպուտների վրա, ներգրավվում է սոցիալ-հոգեբանական գործընթացների մեջ և սրանձնում սոցիալական որևէ դերակատարում. վերջինս պայմանավորում է անձի սոցիալական դիրքը և կարգավիճակը:

Ամերիկացի հոգևերաններ Դ. Կարտրայթերը և Ա. Ջանդերը փալիս են սոցիալական խմբի բնութագրերի «ռեեստր» համաձայն որի խումբ է համարվում այն հանրությունը, որտեղ անհատները.

- հաճախ են փոխազդում իրար հետ,
- ճանաչում են միմյանց որպես միևնույն խմբի մասնիկներ, անդամներ,
- կիսում են ընդհանուր նորմեր իրենց հետաքրքրող հարցերի շուրջ,
- մասնակցում են դերային բաժանման ընդհանուր համակարգին,
- նույնացնում են իրենց միևնույն իդեալների և օբյեկտների հետ,
- ընդունում են խումբը՝ որպես որոշակի պահանջմունքների բավարարման աղբյուր,
- գտնվում են կոոպերատիվ, փոխշահավետ համագործակցության մեջ,
- զգում են իրենց մեկ ամբողջության մեջ,
- համակարգում են գործունեությունը փոխափայլի միջավայրին համապատասխան: /4/

Սոցիալական խմբերի փիպավորման համար գոյություն ունեն մի քանի դասակարգման փարաբնականներ: Որպես դասակարգման հիմք ընդունելով խմբի անդամների թիվը՝ փարբերում են սոցիալական մեծ և փոքր խմբեր, իրական և պայմանական, ձևական և ոչ ձևական, փակ և բաց խմբեր: /1/

Մարդկային հասարակությունը սոցիալ- հոգևբանական գործընթացների և հարաբերությունների բարդ ցանց է: Այստեղ առկա է մեծ համակարգի մասնիկ հանդիսացող օղակների փոխներթափանցվածության և կապի կառուցակարգը. յուրաքանչյուր սոցիալական օղակ և ինստիտուտ՝ իր ներքին գործընթացներով, կազմում է մեծ սոցիալական համակարգի կենսագործունեության պարկերը: Այսինքն՝ սոցիումի միկրոմակարդակում տեղի ունեցող գործընթացներն ազդում են մակրոմակարդակի վրա, և՛ հակառակը /3/:

Թեկնածուների որակավորման և աշխատանքի ընդունման գործընթացում հոգևբանական թեստերի կիրառումը մեծամասամբ պայմանավորված է ղեկավարի որոշմամբ:

Ընդունող հանձնախմբերը հիմնականում նախընտրում են իրականացնել մեկ կամ մի քանի հարցազրույցներ: Սակայն, ըստ Վ. Կրավինի /7/, հար-

ցագրույցը չի կարող լիարժեք պարկերացումներ փայ թեկնածուի անձնային և մասնագիտական որակների մասին և պարունակում է սուբյեկտիվ լիզմի բարձր աստիճան:

Բազմաթիվ հեղադրություններ հասարակել են այն փաստը, որ աշխատակազմի ընտրության և համալրման գործընթացը պարտադիր պեպք է ներառի հոգեբանական թեստավորումը: Արհեստավարժ հոգեբանները, թեստավորելով թեկնածուներին, նպաստում են ընտրության գործընթացի արդյունավետության բարձրացմանը:

Արևմտյան զարգացած պետություններում, ուր գործում է մասնագիտական քասթինգի պրակտիկան, հրատարակվել են բազմաթիվ դասագրքեր և ձեռնարկներ՝ աշխատակիցների ընտրության ժամանակ օգտագործվող մեթոդների նկարագրությամբ, որոնցում առաջին հերթին կարևորվում են հոգեբանական թեստերը /6/:

Մի շարք երկրներում գործում է մասնագիտական ընտրության ձևավորված համակարգ ի դեմս հատուկ կազմակերպությունների՝ ռեկրուտերական գրասենյակների, որոնց ծառայություններից օգտվում են ինչպես խոշոր կորպորացիաների, այնպես էլ միջին չափի ձեռնարկությունների ղեկավարներն իրենց աշխատանքային կուլեկտիվները գիտականորեն կազմակերպելու համար:

Անհրաժեշտ է նշել, որ ՏՏ-ում հոգեբանական թեստերը լայն կիրառում չեն ստացել նույնիսկ թափուր աշխատանքային տեղերը համալրելու համար հայտարարվող մրցույթներում: Օրինակ՝ Նայաստանում քաղաքացիական ծառայողների և դատավորների մրցությային կանոնակարգը ներառում է պարտադիր թեստավորում, որը, սակայն, ուղղված է հիմնականում մասնագիտական գիտելիքների գնահատմանը:

Գրականության համակողմանի վերլուծությունը /3, 4, 7/ ցույց տվեց, որ աշխատանքի ընդունելուց օգտագործում են հոգեբանական թեստերի հերնյալ խմբերը՝ 1. ինտելեկտը գնահատող թեստեր, 2. հիշողության

և ուշադրության գնահատման թեստեր, 3. ընդունակությունների թեստեր, 4. անձնային թեստեր, 5. դրդապատճառային համակարգն ուսումնասիրող թեստեր, 6. պրոյեկտիվ թեստերի, 7. միջանձնային հարաբերությունների թեստեր:

Մեր հարցմանը մասնակցած հիմնարկությունների ղեկավարների հետ անց է կացվել մրավոր ընդունակությունների և բնավորության գծերի գնահատման թեստ, որի միջոցով փորձել ենք պարզել, թե որ որակներին են առաջնություն և նախապատվություն փախի ղեկավարները՝ աշխատակազմը համարելու համար մասնագետներ ընտրելիս: Հարցմանը մասնակցել է 30 հոգի, այդ թվում՝ պետական և ոչ պետական կազմակերպությունների 12 ղեկավար, բաժնի պետեր և ավագ մասնագետներ: Օգտագործվել է մասնագիտական ինքնագնահատականի թեստը «Самооценка-25», որը վերամշակվել և հարմարեցվել է աշխատանքային խումբը համարող մասնագետներին գնահատելու համար / Куница В. Н., «Межличностное общение», С.-П 2002, 518-519, 524/: Տրված մրավոր որակները և բնավորության գծերը հարցվածները գնահատել են ըստ կարևորության, և արդյունքում ստացվել է յուրահատուկ մոդել:

Նկատագրության հաջորդ փուլում ուսումնասիրվել է աշխատակազմի ընտրության և համալրման նպատակով կիրառվող մեթոդների ու միջոցների ժամանակակից մոտեցումները:

Ելնելով այն իրողությունից, որ այսօր հայ իրականության մեջ մասնագիտական ընտրության նպատակով հոգեբանական թեստավորումը չունի լայն փարածում, մեր կողմից հարցված կոնսուլտանտների հետ ունեցած զրույցում փորձեցինք պարզել, թե աշխատակազմի ընտրության համար ի՞նչ այլ մեթոդներ են կիրառվում:

Բաժնեպահական ընկերությունների ղեկավարները, որոնց շրջանում անց ենք կացրել հարցումը, նշեցին, որ առաջին տեղում քիչ ծախսատար եղանակներն են ինտերնետային ցանցում տեղադրվող հայտարարությունները, դիմումները համապատասխան արհեստակցական միություններին, ԲՈՒՏ-ներին և տվյալների բազաներին: Հարցվածների տված պատասխան-

ներն ամրապնդվում են հայաստանյան web-ռեսուրսների փոխալներով: Օրինակ՝ www.armjob.am, www.port.am, www.freenet.am/job հայկական կայքերում փնտրվող հայտարարություններն արդարացնում են իրենց հավակապես քարտուղարներ, մենեջերներ, ծրագրավորողներ, փնտրվողական փնտրվողականների մասնագետներ փնտրելու դեպքում, սակայն ակնհայտ է, որ այս փոփոխվող անհնարին է լիարժեք և հավասարի փնտրվողություն ստանալ հայտարարությանն արձագանքողի մասին: Ուստի անհրաժեշտ է շարունակել ծանոթությունը նրա հետ համապատասխան պայմաններում:

Նայաստանում լայն տարածում ունեն նաև փոփոխվող մամուլում տրվող հայտարարություններն ազատ աշխատատեղերի համար, իսկ վերջին շրջանում սրբազան են թերթեր և ամսագրեր, որոնք մասնագիտանում են հենց նմանափայ հայտարարությունների ուղղությամբ:

Սակայն մեր հարցման մասնակիցների 42 %-ը գտնում է, որ թերթերում տրված հայտարարությունները չեն արդարացնում իրենց, քանի որ 100 արձագանքողներից միայն մեկն է իրականում համապատասխանում խմբի կողմից ներկայացվող պահանջներին:

Նարգվածների 55 % -ը հավանում է բարձր գնահատել ռեկրուտերական գրասենյակների աշխատանքը, որտեղից ֆիրմա են ուղարկվում արդեն նախնական ընտրություն անցած հավակնորդները: Տնտեսության համար ճգնաժամային փուլերում արդյունավետ և օպերատիվ կերպով է գործում այսպես կոչված «*head hunting*» - ի՝ ուղղակի ընտրության եղանակը, որի էությունը կայանում է նրանում, որ ընկերությունն անմիջապես աշխատանքի է հրավիրում կոնկրետ մասնագետի, որն արդեն գտնվում է որևէ այլ հիմնարկում և այնտեղ հասել է լավագույն արդյունքների. այս եղանակը կիրառվում է հիմնականում բացառիկ մասնագիտությունների փնտրման համար: Սակայն կարևոր նախապայման է, որ ընկերությունն առաջարկի թեկնածուին աշխատանքի լավ պայմաններ, շուկայականից գոնե 15 %-ով բարձր աշխատավարձ, այսինքն՝ նոր առաջարկը պետք է

ազդի դրդապարճառային ոլորտի վրա, քանի որ *«head hunting»* - ի սկզբունքը որակյալ մասնագետի «զայթակղումն» է:

Աշխատանքի ընդունող հանձնախմբի կամ ռեկրուտերական ֆիրմայի խնդիրն է ընտրել այնպիսի հավակնորդների, որոնք իրենց անձնական և մասնագիտական բնութագրերի շնորհիվ, ներգրավվելով աշխատակազմի մեջ, ի զորու են հասնել ավյալ կոլեկտիվի առջև դրված նպատակների: Այսինքն՝ հավակնորդը կամ թեկնածուն պետք է բավարարի որոշակի չափանիշների, սակայն հենց այդ չափանիշների գնահատման համակարգը և տեխնոլոգիան իրենց հերթին պետք է համապատասխանեն որոշակի պահանջների:

Այսպես, գնահատման տեխնոլոգիան պետք է լինի.

- **օրլեկտիվ**՝ անկախ որևէ մասնավոր կարծիքից կամ դատողություններից ,
- **հուսայի**՝ անկախ այնպիսի իրադրական գործոնների ազդեցությունից, ինչպիսիք են, օրինակ՝ եղանակը, պրամատությունը, նախկին հաջողությունները և անհաջողությունները,
- **հավաստի**՝ պետք է գնահատվի մասնագիտական հմտությունների և գիտելիքների տիրապետման իրական մակարդակը,
- **կանխատեսման հնարավորությամբ**՝ գնահատումը պետք է տվյալներ տա այն մասին, թե գործունեության որ տեսակներին է ընդունակ մարդը պտրենցիալում,
- **համակարգային**՝ պետք է գնահատվի ոչ թե աշխատանքային խմբի յուրաքանչյուր ատանձին անդամը, այլ խումբն ամբողջությամբ,
- գնահատման ընթացքը և չափանիշները պետք է լինեն հանրամատչելի և ոչ թե նախատեսված մասնագետների նեղ շրջանակների համար,
- կարևոր է, որ գնահատման գործընթացը չապակազմակերպի աշխատանքային մթնոլորտը և աշխատանքի բնականոն ընթացքը. այն

պետք է ներկատուցվի խմբի կադրային գործունեության մեջ նպաստելով դրա զարգացմանը և կարարելագործմանը:

Նախկանշական է, որ գնահատման համակարգի առջև դրվող պահանջները գործում են ինչպես խմբի աշխատանքային գործունեության գնահատման, այնպես էլ հնարավոր թեկնածուի մասնագիտական և անձնային որակների գնահատման համար:

Եթե գնահատման համակարգը համապատասխանում է բերված բոլոր չափանիշներին, ապա այն ենթակա է կիրառման: Որպես կանոն, աշխատանքի տեղավորվելու համար համապատասխան թեկնածուն կամ հավակնորդը պետք է անցնի ընտրության մի քանի աստիճան, պետք է փորձվի ընտրության փուլային հիերարխիայի կողմից: Կախված ձեռնարկության գործունեության բնույթից՝ այն ունի ընտրության փուլերի յուրահատուկ հոգևրանական առանձնահատկություններ:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. *Նալչաշյան Ա. Ա.*, «Սոցիալական հոգևրանություն», Երևան 2001
2. *Куницина В. Н., Казаринова Н. В.* «Межличностное общение », С.-Петербург, 2002
3. *Мескон М. Х., Альберт М., Хедоури Ф.* «Основы менеджмента», Москва 1994
4. *Михайлова Е. К.*, «Как оценить кандидата ? », Москва 2000
5. *Немов Р. С.* «Психология », Москва 2001
6. *Симоненко С. А.*, «Особенности рекруитмента в России», С.-Петербург 2001
7. *Травин В. В., Дятлов В. А.*, «Основы кадрового менеджмента», С.-Петербург 1992

HRANT AVANESYAN

*Professor of the chair of Psychology
of Yerevan State University,
Doctor of Sciences (Psychology)*

**PSYCHOLOGICAL PROBLEMS OF SELECTION
AND RECRUITMENT OF THE STAFF**

The deals with the problem of correct and professional selection which is very vital in Armenia. The analysis of specific features of employing in the whole world is given, and particularly in Armenia. The role of psychological testing as the most important method of diagnosis of individual's features and abilities when applying for a job is shown. The article also describes the results of surveys of managers (heads) to find out those characteristic features which are advantageous while selecting the staff.

ԼԻԼԻԹ ԱՐԱՄՅԱՆ

*Երևանի պետական համալսարանի
հոգերանության ամբիոնի ասպիրանտ*

**ՍԱՏՄԱՆԱՄԵՐՉ ԳՈՏՈՒ ՄԻՋԻՆ ՏԱՐԻՔԻ ԱՆՉԱՆՅ ՆՈԳԵՎԻ-
ՃԱԿՆԵՐԻ ՓՈԽԱԿԵՐՊՄԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՏԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ
ՆՈԳԵԿԱՆ ԱՌՈՂՋՈՒԹՅԱՆ ԲՆՈՒԹԱԳՐԵՐՈՒՄ**

XX դարի 80-ական թվականների վերջին և 90-ականների սկզբին երկրաշարժի, գաղթի, պայերազմի, սոցիալ-փնփեսական ցնցումների հերսանքով Տայասրանում սրեղծված արփակարգ իրավիճակը ծանր անդրադարձավ բնակչության առողջության վրա: Եթե հանրապետության կենտրոնական փարաձքն ինչ-որ չափով հեռու էր սոցիալ-փնփեսական այդ ցնցումներից, ապա սահմանամերձ գոտու բնակչությունը նշված հանգամանքի և դարաբաղյան պայերազմի գինադադարի պայմանագրի բացակայության պարճառով մինչ այսօր գրնվում է կենսապարերազմական վիճակում, որովհերսն դեռևս շարունակվում են կրակոցները, անակնկալ հարճակումները և այլն: Այսպիսի իրավիճակը մարդկանց պահում է մշրական լարվածության, փազնապի, վախի մեջ, որոնք, փրականորեն ազդելով օրգանիզմի վրա, առաջ են բերում ֆունկցիոնալ և կառուցվածքային փոփոխություններ: Մրանք գրականության մեջ բնորոշվում են որպես հերվնասվածքային սթրեսային վիճակներ (5, 6) «պարերազմական սինդրոմ» (4, 5), վնասվածքային ներոզներ (2, 3, 6) և այլն:

Այսպիսի հոգևվիճակների վրանգավորությունն այն է, որ կանխարգելման և վերականգնողական աշխարանքների բացակայության դեպքում դրանք ժամանակի ընթացքում վերաճվում են օրգանիզմի առողջության սպառնացող թույլ օղակների աստիճանական հյուճման:

Առողջության համաշխարհային կազմակերպության (ԱՏԿ) կողմից առողջությունը բնութագրվում է որպես հիվանդությունների, վնասվածքների

բացակայության, ինչպես նաև մարմնական, հոգեկան և սոցիալական լիարժեք ապահովվածության վիճակ: Ըստ Ա. Մ. Իգուրկինի (1973)՝ «առողջությունը գործունեության ազատություն է, հասարակական և անհատական կյանքում ֆիզիոլոգիական և մտավոր գործընթացների արդյունավետության պարզադիր պայման:

Դիտարկումները և ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ Նայաստանի սահմանամերձ շրջանների միջին տարիքի անձանց առողջության մակարդակը նշված բնութագրերի և ոչ մի պայմաններին չի համապատասխանում:

Նաշվի առնելով այս հանգամանքը, նպատակ ենք դրել ուսումնասիրել սահմանամերձ գոյություն միջին տարիքի անձանց հետվնասվածքային դրսևորումների փոխակերպման առանձնահատկությունները հոգեկան առողջության բնութագրերում: Ներագոյությանը մասնակցել են Վայքի, Սիսիանի, Կապանի, Իջևանի և Ճամբարակի սահմանամերձ գյուղերի 40-65 տարեկան 60 անձիք, որոնցից 30-ը կանայք և 30-ը՝ տղամարդիկ:

Բացահայտվել են մարդկանց առողջության վրա ազդող բացասական գործոնների ամբողջությունը, առողջության և երջանկության ինքնագնահատականի մակարդակը, փոխակերպման աստիճանը, օրգանիզմի հոգև-ֆիզիոլոգիական փոփոխությունների շարժը և այլն:

Շուրջ մեկ տարի տևող հետազոտությունների վերլուծությունը բացահայտեց հետևյալը. չնայած կենսագործունեության համար անբարենպաստ պայմանների ընդհանրությանը՝ տղամարդկանց և կանանց մոտ նկատվում են օրգանիզմի վրա ազդող բացասական գործոնների կարևորման տարբերություններ, որոնք համապատասխանաբար առաջ են բերում տարբեր հոգև-ֆիզիոլոգիական տեղաշարժեր: Այսպես, կանայք առանձնացնում են հիմնականում օրգանիզմի վրա ազդող սոցիալ-տնտեսական բնույթի անբարենպաստ գործոններ, տղամարդիկ՝ հիմնականում հոգևբանական, որոնք կապված են պատերազմի, մարդկային ու նյութական կորուստների և այլնի հետ: Մակայն երկու խմբերում էլ նկատվում է հոգև-ֆիզիոլոգիական փոփոխությունների ընդհանրություն: Տագնապ-վախ, լարվածություն, անվստահ-

հույություն, օրգանիզմում ընդհանուր թուլություն, քոր, սրտի զարկերի, շնչառության հաճախության կտրուկ փոփոխություն և այլն: Օրգանիզմի համար ունենալով պաշտպանական բնույթ՝ միևնույն ժամանակ սրանք խոսում են արդեն տեղի ունեցող հետվնասվածքային լուրջ փոփոխությունների մասին, որոնք կարող են օրգանիզմի վրա թողնել բացասական հետևանքներ: Էլեկտրամաշկային դիմադրության ցուցանիշները (ԷՄԴ), ինչպես նաև սրտի զարկերի հաճախությունը (ՍԶՏ) նույնպես վկայում են օրգանիզմում գոյություն ունեցող խոր տեղաշարժերի մասին, որոնք առայժմ դրսևորվում են գերհոգնածության, լարվածության, ապատիայի ձևերով: Իսկ տեսական լարվածությունը հյուծում է օրգանիզմը, կտրուկ կերպով իջեցնում փարբեր համակարգերի աշխատունակությունը: Վերջինս օրգանիզմը կարող է հասցնել քայքայման, որը համապատասխանում է Ն. Սեյլեի (1985) հարմարվողական համախարանիչի երրորդ՝ քայքայման փուլին:

Բարձր է նաև խմբերում ընդգրկված անձանց տագնապալիության մակարդակը, որի Ֆիզիոլոգիական հիմքում ընկած է արյան բաղադրության մեջ փարբեր կորտիկոիդների խիստ շարացումը, ինչը հանգեցնում է օրգանիզմի թույլ օդակների վթարային վիճակի:

Օրգանիզմում գոյություն ունեցող հոգեֆիզիոլոգիական փոփոխությունների այսպիսի պայմաններում հետագուրվել են նաև առողջության և երջանկության ինքնագնահատականի մակարդակը՝ համանուն սանդղակի միջոցով (Դեմբա-Ռուբինշտեյն, 1982):

Նարկ է նշել, որ երկու խմբերում էլ առողջության և երջանկության գնահատականներն արտահայտվում են մեծմասամբ հորիզոնական առանցքից ցածր – նշանով (60 %՝ կանանց մոտ, 55 %՝ տղամարդկանց):

Առողջության հոգեֆիզիոլոգիական ցուցանիշների այսպիսի արտահայտվածությունը խոսում է կանանց և տղամարդկանց ցածր աշխատունակության, արտահայտված սթրեսային վիճակի, զանազան հիվանդությունների և հոռետեսական փրամադրությունների առկայության մասին:

Դ.Վեննդիկերովի (1980) բնութագրմամբ՝ առողջությունն օրգանիզմի և միջավայրի միջև դինամիկ հավասարակշռությունն է, որի դեպքում կենսաբանական, սոցիալական գործոնների ազդեցությամբ պայմանավորված՝ մարդու անհատական առանձնահատկությունները, ֆիզիկական, հոգևոր և այլ ընդունակություններն արտահայտվում են լիարժեք և համաչափ: Ինչպես տեսնում ենք, այս բնութագիրը ևս չի համապատասխանում մեր համակարգի՝ առողջության և ոչ մի ցուցանիշի:

Ներագործության արդյունքների այսպիսի ցածր մակարդակը կարելի է բացատրել փարբեր տեսանկյուններից: Կարծում ենք, որ այն հզոր սթրեսորները, որոնք ժամանակի ընթացքում ազդել են այդ մարդկանց օրգանիզմի վրա, երբ նրանք գտնվում էին երիտասարդական հասակում, մինչև այսօր դեռևս մնում են որպես հոգեկան վնասվածքի հիմնական պատճառներ և իրենց հետագա բացասական ազդեցությամբ մարդկանց համար հոգեկան վնասվածքի աղբյուր են հանդիսանում: Չնայած ժամանակի ընթացքում դրանք փոխհարուցվել են ինչ- որ ձևերով, սակայն վնասվածքի աղբյուրը և հերկանքն առայժմ մնում են նրանց հոգեկանում և օրգանիզմի մյուս համակարգերում:

Դիտումները ցույց են տալիս, որ սահմանամերձ շրջանների բնակչության մոտ հաճախակի են սիրտանոթային, գագափոխանակության, մարտոդական, հենաշարժական համակարգերի հիվանդությունները: Շաբերի մոտ նկատվում է առողջական վիճակի փոփոխության նկատմամբ ընդգծված հիվանդագին ուշադրություն: Նոգեբանական առումով այսպիսի վարքը նույնպես դիտարկվում է որպես հերկանակվածքային, փոխհարուցվող պաշտպանական ռեակցիա (4, 5, 6): Սահմանամերձ գոտու ազգաբնակչության համար բավականին լուրջ գործոն է այսօր սոցիալ-քաղաքական, տնտեսական կապերից հեռու մնալը, որը, ինչ խոսք, նույնպես տնտեսական ազդող սթրեսոր է, ինչն առաջին հերթին անդրադառնում է այսօր իրենց տեղը չգտնող, շաբերի կողմից իրենց ձախողակ համարող մարդկանց օրգանիզմի և գիտակցության վրա:

Բնակավայրերի մոտիկությունը վրանգի աղբյուրներին կենտրոնի կողմից իրենց լքված, մոռացված զգալը հետագուրվողների մոտ առաջ են բերում հուսալքվածություն, կենտրոնում ապրող մարդկանց, կառավարության կողմից լքված մարդ լինելու զգացում և այլն: Մրանք գործոններ են, որոնք մշտական լարվածության, տագնապի, վախի և անհանգստության մեջ են պահում նրանց՝ անդրադառնալով երկու սեռերի հոգեկան և ընդհանուր առողջության վրա: Մյուս կողմից էլ՝ վերջին տարիներին կարուկ կերպով նվազել են մշակութային, գիտական, տեղեկատվական, արվեստի միջոցների հետ շփումը, ինչը նրանց պահում է հոգեկան քաղցի վիճակում: Վերջին հանգամանքը նպաստավոր հող է ստեղծում հոռեպեսական փրամադրությունների, անձի՝ ինքնագնահատականի անկման, իրերի, երևույթների ոչ ճիշտ արժեքավորման, ապագայի նկատմամբ թերահավատության զգացման համար:

Մարդը միջավայրի բոլոր իրադարձությունների, առավել ևս անբարենպաստ փոփոխությունների նկատմամբ ցուցաբերում է որոշակի վերաբերմունք՝ հուզական ապրումների ձևերով: Այս առումով, ինչպես ուրախությունը, այնպես էլ վիշտը, դժբախտությունը, սուգը կարիք ունեն մարդու կողմից լիարժեք ապրվելու: Ապրումների մասնավորապես, ոչ լիարժեք հաղթահարումը, դրանց չմեկնարանելը մարդու հոգեկան ոլորտում թողնում են «նստվածքային, մնացորդային» հետքեր, որոնք մնում են ենթագիտակցության մեջ՝ որպես հետվնասվածքային բացասական հոգեվիճակներ: Նման պայմաններում մեր համակազմի համար հետվնասվածքային ապրումները դրսևորվում են միջավայրի պայմանների, իրավիճակի, իրականության նկատմամբ անհարմարողական ռեակցիաների ձևերով:

Պատերազմից հետո քաղաքացիական բնակչության և զինվորների համար վախն ու տագնապը հիմնական գերակշռող ապրումներն են հանդիսանում: Ինչպես նշում է Կոուլպենդը, «մարտից հետո քաղաքացիական ազգաբնակչության, զինվորների մոտ նկատվում է ընդգծված անտարբերություն: Նրանց մոտ հաճախ բացակայում է դեմքի արտահայտությունը:

Նրանց հայացքը դառնում է դաբարկ, աչքերը՝ անիմաստ: Այդ անբարբե-
րությունը հաճախ բերում է նրան, որ նրանք կորցնում են հավասար ամեն ին-
չի նկատմամբ: Միտում է նկարվում բարոյական նորմերի անտեսման: Նա-
ճախ նկարվում է ընկճվածության, ինքնամոտիվացման դրսևորում, որի
պատճառն ամենաբարբեր բնույթի կորուստներն են, այդ թվում նաև հոգե-
կան և ֆիզիկական առողջությունը:

Ինչպես նշում է Ն. Սելյեն, օրգանիզմի հարմարվելու ունակությունը, կամ
ադապտացիոն էներգիան անսահման չէ: Օրգանիզմի հոմեոստազի պահ-
պանման համար կարևոր դեր է խաղում հիպոթալամուս-հիպոֆիզ և մակե-
րիկամների կեղևի առանցքը, որը մասնակցում է նաև շար հիվանդագին
երևույթների ուժեղացմանը: Սթրեսորը, գրգռելով հիպոթալամուսը (այդ
գրգռի փոխանցման ուղիները մինչև վերջ պարզված չեն), առաջացնում է
մի նյութ, որն ազդանշան է փալիս հիպոֆիզին՝ արյան մեջ արտադրելու ադ-
րենալինկորտիկոտրիպ հորմոն (ԱԿՏ): Դրա հետևանքով ուրցագեղձը կույզ է
գալիս, և առաջանում են շար այլ գուգրնթաց հիվանդագին փոփոխություն-
ներ, այն է՝ ավշահանգույցների հետաճ, բորբոքային ռեակցիաների և շաքա-
րագույացման արգելակում:

Նկարվնասվածքային ռեակցիաների մյուս փիպական հատկանիշը խոցի
առաջացումն է մարտոդական ուղիներում, սրամոքսում և աղիներում:
Դրանց առաջացմանը նպաստում է արյան մեջ կորտիկոտրիպի բարձր պա-
րունակությունը (5): Սակայն ինքնավար նյարդային համակարգը նույնպես
մեծ դեր է կատարում դրանց առաջացման մեջ:

Այսպիսով, հետազոտության արդյունքների հիման վրա հանգել ենք
հետևյալ եզրակացությունների.

1. սահմանամերձ գոտու միջին փարիքի մարդկանց առողջության ցու-
ցանիշները չեն համապատասխանում ՆԱԿ-ի կողմից մշակված առողջույթ-
յան բնութագրերին: Դրանք համապատասխանում են հետվնասվածքային
վիճակների հոգեֆիզիոլոգիական բնութագրերին,

2. հետվնասվածքային փոփոխությունները փակական ժամանակաշրջա-
նում վերականգնողական աշխատանքների բացակայության պատճառով

վոխակերպվում են առողջության ապակայունացման և անձի ինքնագնահատականի ցածր մակարդակի,

3. սահմանամերձ գոյու բնակչության հոգեկան առողջության պահպանման և հոգեհիգիենայի ապահովումը պահանջում է երկարապն վերականգնողական աշխատանքային ծրագրերի մշակում և դրանց անմիջական կիրառում,

4. սահմանամերձ գոյու բնակչության հոգեկան առողջության պահպանման հիմնախնդիրը հանդիսանում է երկրի համար ռազմավարական կարևորություն ունեցող բժշկահոգեբանական հիմնախնդիր:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. *Արամյան Լ. Յու.* Սահմանամերձ գոյու երիտասարդների հերպարերազմյան ժամանակահատվածի հոգեվիճակների դրսևորման առանձնահատկությունները, ԵՊՆ-ի հոգեբանության ամբիոնի աշխատակիցների գիտական հոդվածների ժողովածու, Երևան, 2003, էջ 26-37:

2. *Մկրտումյան Մ. Պ.* Արավակարգ պայմաններում անձի հոգեբանական վերականգնման տեխնիկան, Երևան, 1997, 114 էջ:

3. *Մկրտումյան Մ. Պ.* Պարերազմից հետո զինվորների սոցիալ-հոգեբանական հարմարման և վերականգնման առանձնահատկությունները. «Զինձառայողների համակողմանի դաստիարակության հիմնահարցերը» գիտագործնական կոնֆերանսի երևույթներ, Երևան, 1996, էջ 105-112:

4. *Агель Я.* Стресс; его военные следствия-психологические аспекты проблемы. В кн.: Эмоциональный стресс, под ред. А. Леви, А. Медицина, 1970, с. 225-260.

5. *Баруа С.* Травматические неврозы. Париж, Деовод, 1988, стр. 216.

6. *Крокк А.* Обзор последствий психических травм. Травматические неврозы, состояние посттравматического стресса и другие последствия, Париж, 1991, с. 34.

LILIT ARAMYAN

*Post-graduate student of the chair
of Psychology of Yerevan State University*

**FEATURES OF TRANSFORMATION PSYCHOLOGICAL STATES OF
MIDDLE-AGED PEOPLE OF THE BORDERING ZONE IN THE
CHARACTERISTICS OF PSYCHIC HEALTH**

People living in the bordering zone were left outside the attention of reanimation and general medical service and thus are still in post-traumatic stress condition. Post-traumatic psychic conditions transform in the people's general and psychic health characteristics. They reveal in various bodily diseases, negative functional changes of the psychic sphere. These changes are reflected in low level of neuro-psychic instability and general working ability of individuals' stress factors.

ՄԱՐԻԱՄ ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ

*ՏՊԿ ակադեմիայի
քաղաքագիտության ամբիոնի վարիչ,
փիլիսոփայական գիտությունների թեկնածու*

**ՆՈԳՆԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆ ԸՆՏՐԱՆՈՒ ՏԵՍՈՒԹՅԱՆ
ԿԱՌՈՒՅՎԱԾՔՈՒՄ**

Ժողովրդավարական անցման գործընթացում գրավոր հայ հասարակությունում րեղի է ունենում ընտրանու կերպափոխություն և ինքնահասարակում: Ակնհայտ է, որ հեղափոխական ցնցումներից խուսափելու, զանգվածների մարզինալացումը կանխելու, սոցիալական երկխոսություն հասարակելու նկարառումներով անհրաժեշտություն է առաջացել վերաինասարավորել ընտրանու րեսության ուսումնասիրման քաղաքակրթական հարացույցը: Նենց այս նկարառումներով էլ ուսումնասիրել ենք ընտրանու հոգնականության հիմնահարցը, քանի որ ժողովրդավարացման երրորդ ալիքի ներքո անցում կարարող երկրներում (այդ թվում՝ ՏՏ-ում) րեղի ունեցող արմարական փոփոխությունները քաղաքական ընտրանուն գործատույթի առումով դրել են մենաշնորհային կարգավիճակում, մինչդեռ ակնհայտ է, որ լավ կառավարում կարելի է իրականացնել միայն րնրեսական, մշակութային, ռազմական, ռազմավարական ընտրանիների փոխհամաձայնեցված գործունեության շնորհիվ:

Ընտրանու րեսությունը՝ որպես ամբողջական համակարգ, ձևավորվել է XIX-XX դարերի սահմանագծին: Որոշիչ դեր է կարարել այն հանգամանքը, որ զարգացած երկրներում արդյունարերացման հերևանքով հասարակված «անի բևեռներ» ընդգրկվեցին մեծ թվով զանգվածներ, որոնք ինքնահասարակելու և բարեկեցիկ աարելու ակնկալիքով խզեցին իրենց կապն ավանդական միջավայրի հեր և ընդգրկվեցին արդյունարերական զարգաց-

ման հորձանուր: Սակայն բախվելով «աճի բևեռների» բյուրոկրատական կառուցակարգերին, արդեն իսկ մարզինալացված զանգվածները, չկարողանալով «երջանկանալ», պայքար ծավալեցին կառավարման համակարգ ներթափանցելու համար: Եվ աստիճանաբար ղեկավար դեր գրավելով, զանգվածները խորտակեցին ընտրյալ փոքրամասնության առասպելը: Քաղաքական կառավարման ռացիոնալացման նկատառումներով ընտրանուրեսության հիմնադիրներ Վ.Պարեպոն, Գ.Մոսկան ու Ռ.Միխևսը, վերլուծելով Եվրոպայում և Ռուսաստանում փրեյդի ունեցող հեղափոխություններում զանգվածների ու ընտրանու փոխհարաբերությունները, հասարակական կյանքի ժողովրդավարացման գործընթացում գլխավոր դերակատարումը վերապահեցին քաղաքական ընտրանուն:

Ընտրանու րեսության հիմնադիրները համակարգեցին իմաստուն փիլիսոփաների կողմից կառավարվող «իդեալական պետության» պատկերը նկարած Պլատոնի¹, մարդկության պարմության մեջ ականավոր մենակյաց-հերոսների առաջնային դերը մարնանշած Տ.Կարլեյլի² և սոցիալ-դարվինիստների, ինչպես նաև Ֆ.Նիցշեի «զերմարդու» հայեցակարգերը, համաձայն որոնց՝ այդպե նկարմամբ գերիշխանություն հաստատելու ձգտումը դիտարկվում էր որպես անսպառ մարդկային մղում: Այս մտրեցման հետ համահունչ է նաև Թ.Նորբսի րեսակերը, ըստ որի «նոր և լայն իշխանություն ստանալու անդադար և հզոր ցանկությունը» ներհատրոկ է մարդկային էակին, և դա ավարտվում է «միայն մահվան հետ»³:

Բոլոր վերը նշված մրածողներն էլ համամիտ էին նրանում, որ յուրաքանչյուր սոցիալական կառույցին անխուսափելիորեն հատկացվում է հասարակության «նկարմամբ» բարձրացող, նրան զարգացման նպատակներ առաջադրող ու որոշակի արտոնություններից օգտվող «արարիչ անձանց» սահմանափակ շերտը: Ընտրանու նկարմամբ մնացած հասարակությունը

¹ *Платон*, Собр. соч. Т.3, М., 1971.

² *Карлейль Т.*, Герои, почитание героев и героическое в истории. – *Карлейль Т.* Теперь и прежде. М., 1994.

³ *Гоббс Т.*, Соч. Т.1, М., 1989.

նախնառաջ վերարտադրողական գործառույթ իրականացնող ոչ արարիչ գանգված է: Արարիչ փոքրամասնության նման հակադրումը կառավարվող «գանգվածին» հիմնականում բնորոշ է իրավացի մրաձող Պարեպոյին, որը մեծապես նպաստել է ընտրանու գիտական տեսության վերածմանը յուրահատուկ գաղափարախոսության կամ քաղաքական ուսմունքի:

Մինչև ընտրանու ժամանակակից տեսությունների առաջացումը սոցիալական գիտության մեջ «ընտրանի» եզրի (տերմինի) իմաստային բովանդակությունը հիմնականում սահմանափակվում էր երկու բաղադրիչներով: Ընտրանու անհրաժեշտ հատկանիշներ էին համարվում՝ ա) համապատասխանությունը տվյալ հասարակությունում ընդունված սոցիալական նորմների չափանիշներին, բ) ազդեցությունը՝ սոցիալական կառուցվածքը ձևափոխելու կամ այն արդեն կայացած վիճակում պահպանելու նպատակով: XIX դարից «ընտրանի» եզրն սկսեց կիրառվել սոցիալական ստորադասական համակարգում բարձր դիրք զբաղեցնող խմբերի նկատմամբ: Թվարկները ընտրանու՝ քաղաքական գիտության մեջ առավել տարածված սահմանումները, որոնք մարնանշում են դրա ներկայացուցիչների համար անհրաժեշտ որակները: Ժամանակակից քաղաքական գիտության մեջ ընտրանի են համարում՝

- իրենց գործունեության ոլորտում գնահատման բարձրագույն չափանիշ ստացած անձանց (Վ. Պարեպո).
- դեպի իշխանությունը կողմնորոշված, քաղաքականապես առավել գործուն սուբյեկտներին (Գ. Մոսկա).
- բացառիկ մրավոր կարողություններով և պատասխանատվության բարձրագույն զգացումով օժտված մարդկանց (Խ. Օրբեզաի Գասեթ).
- հասարակական կյանքը կարգավորող կազմակերպություններում և ինստիտուտներում ֆորմալ իշխանությամբ օժտված բարձրագույն օղակի պաշտոնյաներին (Տ. Ռ. Դայ).
- «աստվածառեղծունչ», խարիզմատիկ անձանց (Ժ. Ֆրոյնդ).

- արարիչ գործունեություն ծավալած մարդկանց, որոնք կարողանում են քաղաքական որոշում ընդունել՝ անտեսելով իրենց սեփական շահերը (Է. Ֆրոմ)։
- ոչ սրբազան (ոչ արարիչ) մեծամասնությանը հակադրված՝ հասարակության սրբազան (արարիչ) փոքրամասնությանը (Ա. Թոմսոն)։
- հասարակության մեջ առավելագույն ազդեցություն ունեցող և / կամ նրանում առավել կարևոր գործառույթներ իրականացնող փոքրամասնությանը (Ս. Կելլեր)։
- լիդերներին կամ ցանկացած սոցիալական խմբերի (մասնագիտական, ազգային, տեղային) ակնավոր ներկայացուցիչներին (Մ. Բոդեն)։
- առավելագույն հարստություն ունեցողներին կամ առավելագույն հեղինակություն վայելողներին (Ն. Լասուել)։
- իշխանական լիազորություններով օժտվածներին (Ա. Էյզենհայմ)։

Տիմոթիուսը վերը նշված սահմանումների վրա՝ ժամանակակից հեղափոխողները «*քաղաքական ընտրանի*» հասկացության բովանդակությունը որոշում են՝ ելնելով իրենց դավանած հայեցակարգային մտերցումներից, որոնցից առավել ազդեցիկներն են՝ ա) **դիքթայինը** (կառուցվածքային, կազմակերպական), որի շրջանակներում անհատի կամ խմբի պատկանելությունն ընտրանում որոշվում է հասարակության պաշտոնական սոցիալ-քաղաքական կառուցվածքում նրանց դիրքով՝ հատուկ սոցիալական որակների (օրինակ՝ Մոսկայի և Միխելսի նշած կազմակերպական ունակությունների) առկայության դեպքում, բ) **գործառնականը** (արդյունքային, որոշումային), որի համաձայն, նշված կարեգործիային են դասվում քաղաքական որոշումներ կայացնող կամ դրանց կայացման վրա էական ազդեցություն գործող մարդիկ (տվյալ մտերցումը փարանջատում է իշխանության «ձևական» և «իրական» կողմերի հասկացությունները), գ) **ընկալողականը** (*ռեցեսսիվություն*), որը որպես բնակչության այս կամ այն խմբի «ընտրանիության»

կարևորագույն չափանիշ է նշում քաղաքական ազդեցությունը, դ) **պնակ-ասկանը** («ընկերություն ըստ ունեցվածքի»), որի կողմնակիցները ընտրա-նու դիրքերը համեմատելիս հատուկ ուշադրություն են դարձնում արտադրության միջոցների առկայությանը և դրանց նկատմամբ վերահսկողությա-նը: Կարծում ենք, որ իբրև քաղաքական ընտրանու հեղափոխման հատուկ ուղղություններ կարելի է առանձնացնել նաև *վարքաբանական* և *քաղա-քակրթական* մոտեցումները:

Ընտրանու հեղափոխման թվարկված մոտեցումներից յուրաքանչյուրի շրջանակներում մշակվել են նաև տվյալ երևույթի ծագումնաբանության պարզաբանման փորձեր եղանակները: Դիրքային մոտեցման կողմնակից Գ. Մոսկան ենթադրում էր, որ «ընտրյալությունը» («էլիտիզմը») (այսինքն՝ հասարակությունում ընտրանու առկայությունը) պայմանավորված է հենց սոցիալական կազմակերպության բնությամբ: Նրա կարծիքով, քաղաքական իշխանության համակենտրոնացումը փոքրաթիվ անձանց ձեռքերում ան-խուսափելիորեն հանգեցնում է որոշակի յուրահատուկ հանրության առա-ջացմանը, որն ընդունակ է, «միավորելով իր՝ փոքր ձևերով արտահայտ-ված ջանքերը, հեշտությամբ հաղթանակ փանել միմյանց միջև փոխզիջում չգրած և, այդ պատճառով «դեմ առ դեմ» մարտնչող հազարների նկատ-մամբ»: «Դեպի քաղաքական (կառավարող) դասակարգ ելք բացող ընդհա-նուր հարկություններն են», ըստ Մոսկայի, «ազգային խիզախությունը, հարստությունը, ծագումը և անձնական արժանիքները, տեղը եկեղեցական ստորակարգության մեջ, կառավարման արվեստը»¹: Ձգտելով խուսափել տերմինաբանական խառնաշփոթից՝ Մոսկան հստակ փորձերակում է առանձնապես կարևոր գործառնությունների իրականացման համար ձևավոր-վող ավանդական ընտրանիները և նրանց, ում դերը հասարակության մեջ ավելի շար ցուցադրական է՝ բնակչության վրա առանձնահատուկ զգաց-մունքային ներազդեցությամբ սահմանափակվող:

¹ *Моска Г.* Правящий класс. – «Социс», 1994, №10, с.180.

Մաքիավելիստական դպրոցի ներկայացուցիչների մոտեցումները լրամշակելով՝ Ռ. Դարենդորֆը փորձում է ընտրանու երևույթը նույնականացնել դրա դասակարգման, այսինքն՝ դրա բաղադրիչ մասերը թվարկելու միջոցով և, գործառնական մոտեցում օգտագործելով, ընտրանուն դասվող անձանց թվում նշում է՝ 1) տնտեսական լիդերներին, 2) քաղաքական լիդերներին, 3) պրոֆեսորներին և ուսուցիչներին, 4) հոգևորականությանը, 5) ականավոր լրագրողներին, 6) գինվորականներին, 7) դատավորներին ու փաստաբաններին¹: Սակայն նման դասակարգման մեջ չի արտացոլվում նշված սոցիալական խմբերից յուրաքանչյուրի ազդեցությունը հասարակության համար նշանակալից որոշումների ընդունման վրա: Ձգարելով լրացնել ընտրանու տեսությունը «նույնաբանության» վերածող այս բացը՝ Ջ. Բեեգինսկին, ելնելով ընտրանու ձախ ազգայական դպրոցի հիմնադիր Չ. Ռ. Միլսի դրույթներից, «Communism, Marxism, Westexersises» բառարանում նշում է ընտրանու ներսում քաղաքական տեսանկյունից երեք առավել նշանակալից խմբեր՝ *իշխող ընտրանի, գործարար լիդերներ և գինվորականներ*²: Այս երեք խմբերն ամենևին էլ իրարից մեկուսացված չեն: Այս նկատառումներով Միլսը գրում է. «Իշխող ընտրանին կազմված է այնպիսի դիրք զբաղեցնող մարդկանցից, որը հնարավորություն է տալիս նրանց վեր կանգնել սովորական մարդկանց միջավայրից և ընդունել հասարակության համար որակական էություն ունեցող որոշումներ: ...Դա պայմանավորված է հասարակության կարևորագույն ինստիտուտների և կազմակերպությունների հիերարխիկ համակարգում նրանց ղեկավար դերով: Սոցիալական համակարգում նրանք զբաղեցնում են կարևորագույն ռազմավարական հենակետեր, որոնցում կենտրոնացված են իշխանություն, հարստություն և ճանաչում պահանջող բոլոր գործոնները»³: Ակնհայտ է, որ ընտրանին, կառուցվածքային առումով, խիստ տարրոնակ է: Միլսը գրում է, որ ամերիկյան հասարակությունում

¹ *Дарендорф Р.* Современный политический конфликт. Очерк политики свободы / Пер. с нем. М., 2002.

² *Brzezinsky Z.* Kommunism, Marxism, Westexersises. N.Y. 1989.

³ *Миллс Р.* Властвующая элита. Пер. с англ. М., 1959, с.24-25.

կորպորացիաների ղեկավարները, քաղաքագետները, դիվանագետները, պետական բարձրաստիճան ծառայողները և բարձրաստիճան գինվորականները կազմում են ընտրանու միջուկը: Նրանց պաշտպանում, աջակցում, կրթում, ուղղորդում, խորհրդարկական ծառայություններ են մատուցում մտավորականները, որոնք իրենց ռազմավարական մտքի շնորհիվ ներթափանցում են քաղաքական համակարգ և ազդում վերջինիս շրջանակներում ընդունվող որոշումների վրա:

Մեր կարծիքով, հենց այս նկարագրումներով էլ ընտրանու Կրեմլյան շրջանակներում առավել հստակեցվեց մերիտոկրատիայի Կրեմլյանը: Նենվելով Վ. Պարեպոյի, Մ. Յանգի և Դ. Բելի մշակած մերիտոկրատիական ընտրանու բնութագրիչների վրա՝ Կ. Մանհեյմն առաջարկեց ընտրանին սահմանելու մեկ այլ եղանակ: Ըստ դրա, «ընտրանին» «սեփական նվաճումների վրա հիմնված ստորակարգ է»՝ ի փարբերություն «դասակարգի», որին պատկանելությունը որոշվում է ծագմամբ: Այլ խոսքով, մարդը կարող է ընտրանուն միանալ բացառապես անհատական ջանքերի շնորհիվ, օրինակ՝ կառավարման ոլորտում իր ընդունակությունները բացահայտելով: Այնուամենայնիվ, ծնունդով պայմանավորված արտոնությունները պահպանվում են նաև ժամանակակից ժողովրդավարության պայմաններում, երբ միաժամանակ գործում են ծագման, սեփականության և սեփական հաջողության գործոնները¹: Այս Կրեմլյանը կիսում էր նաև Մոսկան, որը պնդում էր, թե «բոլոր կառավարող դասակարգերը պետք է դառնան ժառանգորդող՝ եթե ոչ օրենքով, ապա փաստացի»²:

Վերը հիշարակված բոլոր հայեցակարգերն այս կամ այն կերպ էլնում են ցանկացած (այդ թվում նաև ժամանակակից ժողովրդավարական) հասարակությունում կառավարող խավի անհրաժեշտության և այդ խավի անվիճելի քաղաքական առավելությունների մասին համոզմունքից: Էլիտիստական Կրեմլյանները հիմնականում ուղղորդվում են ժողովրդավարու-

¹ *Манхейм К.* Диагноз нашего времени. Пер. с нем. и англ. М., Юристь, 1997, с.287-288.

² *Моска Г.* Правящий класс. – «Социс», 1994, №10, с.193.

յան մասին չափազանց իդեալականացված պատկերացումների քննադատմամբ, ուստի, պատահական չէ, որ դրանց հիմնադիրները փորձում էին իրենց եզրահանգումները հիմնավորել այժմեականության ամենաներկայացուցչական ժողովրդավարական պետության՝ Միացյալ Նահանգների քաղաքական փորձի վերլուծության օգնությամբ: Սակայն պետք է նշել, որ ԱՄՆ քաղաքական իշխանությունը քննադատության ենթարկելով, Միսսիսիպիի հայրենի է այն կարծիքը, որն այդ երկիրը ոչ թե ժողովրդավարական է, այլ խմբիշխանական (օլիգարխիկ): Թեև ենթադրվում է, որ ընտրողները պետք է ընտրությունների միջոցով վերահսկեն կառավարության գործունեությունը, էլիտիստները համաձայնում են, որ այդ «ուժեղ ձեռքը» իշխանություն և ազդեցություն ունի հասարակության մեջ և կարող է սեփական շահերից ելնելով՝ որոշումներ թելադրել կառավարությանը: Ըստ Միսիսիպիի՝ ԱՄՆ քաղաքական համակարգը բուրգ է, որն ունի երեք աստիճանահարթակ (ընդ որում, չի բացառվում նոր աստիճանահարթակի ձևավորումը): *Մտորիև հարթակը* գրադեցնում է կրավորական զանգվածը, որին թվում է, թե իր արտահայտված դժգոհությամբ (կամ հակառակը՝ աջակցությամբ) մասնակցում է քաղաքականությանը: Փաստորեն, նրանք խամաճիկներ են քաղաքական խաղում: *Միջին հարթակում* խմբային շահերի արտահայտիչ միջին խավն է, հավկապես՝ «սպիտակ օձիքավորները», որոնք կարողանում են մանիպուլացնել «կապույտ օձիքավորներին»: *Վերին հարթակում* գտնվում է կառավարող ընտրանին, որն էլ քաղաքական խաղը վարելու իր ունակությամբ զանգվածներին գերծ է պահում քաղաքական անջարդականությունից և անհանդուրժողականությունից:

Անցյալ դարի XX-ական, ապա 30-ական թվականների կեսերին քաղաքագետներ Ռ. Լինդի և Ն. Լինդի անցկացրած ԱՄՆ հասարակական կարծիքի առաջին լայնածավալ համեմատական հետազոտությունները հասարակացին ժամանակակից հասարակությունում իշխանության բաշխման վերաբերյալ էլիտիստների ենթադրությունները: Նրանք պարզեցին, որ ԱՄՆ միջին քաղաքում իրական իշխանության էին փիրապետում, նախևառաջ, արդ-

յունաբերական ձեռնարկությունների սեփականատերերը: Լինդի աշխատությունից ակնհայտ է, որ քաղաքը կառավարում է «արհեստանոցների հարուստ սեփականատերերից, բանկիրներից, ազգային ընկերությունները ներկայացնող կառավարիչներից և մեկ-երկու ականավոր իրավաբաններից կազմված» մի փոքր խումբ¹, մինչդեռ պաշտոնաբար անձանց տեսարանը նկարագրել էր որպես «մանր փրամաչափի մարդիկ, որոնց տնտեսապես, սոցիալապես և քաղաքականապես արհամարհում է բիզնեսը ներսից վերահսկող խումբը»²: Ամերիկյան քաղաքում իշխանության բաշխման վերաբերյալ Լինդի և Նանթերի եզրակացությունները փորձեցին վիճարկել արևմտյան քաղաքագիտության այլ հոսանքների, նաև՝ քաղաքական հոգնականության ներկայացուցիչները:

Քաղաքական հոգնականության կողմնակիցները (Ջ. Շումպետեր, Ն. Լասուել, Ռ. Ա. Դալ, Պ. Բախրախ) հանդես եկան «ընտրանի» – «զանգված» մակերեսային փարանջատման դեմ: Մերժելով մաքիավելիստական և ժողովրդավարական դպրոցների այն թեզերը, որոնք քաղաքական պահի մեջ քննություն էին բռնում, իրենց առաջարկած տեսակետներով նրանք ստրեղծագործաբար դիտարկում էին քաղաքական խաղը, որն էլ առավել գործառնական նշանակություն ստացավ ընտրանու կողմից կառավարման մոդել մշակելիս: Պլյուրալիստները հենվում էին ոչ թե կառավարողների խմբային շահերի, այլ սոցիալական լայն շերտերի փոխհամաձայնության վրա: Փաստորեն, այս դպրոցի ներկայացուցիչների համար անընդունելի են ընտրանու՝ որպես միասնական, արտոնյալ, համեմատաբար համախմբված մարդկանց խումբ ներկայացնող տեսակետները:

Պլյուրալիստներից ոմանք ընդունում էին ժամանակակից հասարակության ստորակարգային կառուցվածքի մասին էլիտիստների եզրահանգումները, բայց դրանում տեսնում էին հասարակության ճակատագրական թերությունը, ինչը ոչ թե լեգիտիմացում, այլ աստիճանական ուղղում էր պահան-

¹ Lynd R., Lind H. Middle Town in Transition. N.Y., 1937, c.51.

² Նույն տեղը, c.74.

ջում: Օրինակ՝ Միլար, ճանաչելով ժողովրդավարական հասարակության փարանջատումը ընտրանու և զանգվածի, այնուամենայնիվ, մնում էր այդպիսի փարանջատման հակառակորդ, ուստի, ելնելով սկզբունքորեն հակաէլիտար հասարակական իդեալից, ապացուցում էր ամերիկյան և արևմտաեվրոպական ժողովրդավարության սահմանափակությունը: Ըստ Միլսի՝ ընտրանու առանձին խմբերի միջև փարբերությունն ունի գուր գործառնական բնույթ. ըստ էության, դրանք կազմում են իշխանությանը և իշխանական հարաբերություններին իր առնչությամբ միավորված առանձին խմբակցություն: Այդ միասնական ընտրանու ներսում առավելագույն նշանակություն ունեն փնտեսական, զինվորական և քաղաքական խմբակցությունները, որոնք միավորում են իրենց ջանքերը, որպես կանոն, «պահպանողական փրամադրության» գերության մեջ գրվվող զանգվածներին կառավարելու համար: Միլար սուր քննադատության ենթարկեց ԱՄՆ քաղաքական ընտրանուն՝ կառավարման գործընթացում խոշոր սեփականատերերի հեր կապ պահպանելու համար:

«Քաղաքացիական մշակույթը և ժողովրդավարության կայունությունը» աշխատությունում Գ. Ալմոնդն ու Ս. Վերբան պնդում էին, ընտրանու իշխանությունը դա «ժողովրդավարության բաղկացուցիչն է», բայց «եթե չկա կառավարական ընտրանու նկատմամբ ոչ ընտրանու վերահսկողության որևիցե ձև, ապա քաղաքական համակարգը հագիվ թե կարելի է ժողովրդավարական անվանել: Մյուս կողմից, ոչ ընտրանին ունակ չէ ինքնուրույն կառավարել»¹:

Նոզնականության դպրոցի այլ ներկայացուցիչներ, ընդունելով, որ ժամանակակից արևմտյան հասարակությունը, եթե նույնիսկ ժողովրդավարության իդեալ չէ, ապա գոնե լիովին ենթարկված չէ որևիցե մեկ սոցիալական խմբի: Նոզնականության ուսմունքի հիմնարար հիփոթեզը, ըստ որի հա-

¹ *Алмонд Г., Верба С.* Гражданская культура и стабильность демократии. – «Полис», №4, 1992, с.123.

սարակությունը բազմազան իշխող կառույցների համակարգ է, առաջին անգամ համակարգային ձևով դիտարկել է Ա. Ռոուզը¹:

Էլիտիստներն ու պլյուրալիստները միասնական են այն բանում, որ առավել կարևոր քաղաքական որոշումներն ընդունում է սովորաբար մեծ նյութական ռեսուրսների տիրապետող, բավականին կայուն կազմ ու բարձր մասնագիտական մակարդակ ունեցող փոքր խումբը: Ամերիկյան քաղաքների քաղաքական կյանքի ուսումնասիրությունը (կառավարող ընտրանու համար մեծ նշանակություն կարող են ունենալ հենց տեղական, այլ ոչ թե դաշնային իշխանությունների գործողությունները) ցույց տվեց, որ ընտրանու տարբեր խմբեր միևնույն շահերը չեն կարող հետապնդել: Առարկելով էլիտիստներին՝ պլյուրալիստները ջանում են ապացուցել, որ միշտ չէ, որ ընտրանու ներկայացուցիչներն են քաղաքականություն «թելադրում». գոյություն ունեն հասարակական ուժեր, որոնք ընդունակ են նրանց հակազդել: Այսպես, օրինակ՝ շրջակա միջավայրի աղտոտման հետ կապված խնդիրները լուծելիս հսկա նավթային, քիմիական և մեքանաբանական ձեռնարկությունները ստիպված են հաշվի նստել անկախ բնապահպանական խմբերի հետ: Եթե ավանդական՝ մեծամասնական համակարգի համաձայն, ժողովրդավարությունը հիմնվում է պետության կառավարմանը քաղաքացիների համընդհանուր մասնակցության վրա, ապա պլյուրալիստների համար այս կամ այն հասարակության ժողովրդավարությունը կապված է դրանում քաղաքականության ոլորտում տեղեկացված փոքրամասնությունների մրցակցության հնարավորության հետ:

Պլյուրալիստական դպրոցի ամենահայտնի ներկայացուցիչ Ռ. Ա. Դալը պնդում է, որ քաղաքական իրավահավասարության բացակայությունը դեռ հասարակությունում կառավարող դասակարգի գոյության վկայություն չէ: Նոգնականությունը նույնպես, ըստ Դալի, ենթադրում է ոչ թե ժողովրդավարություն «մաքուր տեսքով», որի պայմաններում բոլոր քաղաքացիներն անմիջականորեն մասնակցում են որոշումների կայացման գործընթացում, այլ,

¹ *Rose A. M.* The Power Structure: Political Process in American Society. N.Y., 1967.

ավելի շուր, կազմակերպված խմբերի աշխատանքներում «անհատական մասնակցության» հնարավորություն: Այդպիսի խմբերի ազդեցիկությունը նա դիտարկում է հետևյալ չափանիշներով՝ Կրթական կազմակերպության գոյության երկարատևությունը, դրա անդամների քանակը, նրանց միջև համերաշխության մակարդակը: Նման խմբերում միավորվելով՝ քաղաքացիները հնարավորություն են ստանում ներազդել քաղաքական համակարգի վրա: Ընդ որում, հարաբերականորեն փոքր ազդեցություն ունեցող, բայց համախմբված կազմակերպությունները հաճախ ավելի մեծ արդյունքների են հասնում, քան հզոր, սակայն տարասեռ կազմով ընտրանիքները: Այս տեսանկյունից, խմբի շահերի միասնականությունը դառնում է նրա սոցիալական և քաղաքական հաջողության առավել նշանակալից գործոն¹:

Ներազայում Դալը, հետազոտելով «որոշումների կայացման» կառուցակարգը Կոնսերվատիվ նահանգի Նյու Ղեվեն քաղաքում, դիտարկել է քաղաքապետարանի երկու սպորաբաժանումների 16 որոշումները և վերլուծել երկու քաղաքական կուսակցություններից թեկնածուների մասին Կրթական կազմակերպության ընտրությունների ընթացքում: Ի հակակշիռ տեսանկյունից մակարդակում իշխանության բաշխումն ուսումնասիրած էլիտիստ Ղանթերին՝ Դալը նկարագրում է ամերիկյան քաղաքի քաղաքական համակարգը՝ հիմնվելով հասարակությունում իշխանության բազմակենտրոնության և ապակենտրոնացման գործոնների վրա: Ըստ գիտնականի դիտարկման, երբ գործը վերաբերում է հարցերի մի խմբին, ապա արտահայտվում է անձանց որոշակի խմբի ազդեցությունը, այլ հարցերում ակտիվանում են այլ ազդեցիկ խմբերը: Այսպես, Դալն ուշադրություն է դարձնում այն փաստի վրա, որ Նյու Ղեվենի քաղաքապետի իշխանական հզորությունը մշտական չէր և փոփոխվում էր՝ ելնելով որոշակի իրավիճակից: «Նա ոչ թե բուրգի գագաթն էր, այլ շահագրգիռ շրջանակի կենտրոնը: Նա հազվադեպ էր հրամաններ տալիս: Նա պայմանավորվում էր, խնդրում, կոչ անում մասնակցել, զմայլում, ճնշում, հղում ու մնջրեքում, սաստիկ, փոխգիծում առաջարկում, պնդում, խստորեն պահան-

¹ *Даль Р.* Демократия и ее критики / Пер. с англ. Под ред. М.В.Ильина. М., 2003, с.357-359.

ջում, սպառնում. նա մեծ կարիք ուներ մյուս լիդերների աջակցության, որոնք նույնպես չէին հրամայում: Նա չէր հրամայում, ավելի շուր՝ առևտուր էր անում»¹:

Այսպիսով, Էլիփիսուսները քաղաքական իշխանությունն ամենից հաճախ դիտարկում են որպես «սոցիալական կամ փնտրասական աշխարհում բարենպաստ դիրքի» արդյունք: Էլիփիսուսների պնդումներն այն մասին, թե փնտրասական ռեսուրսները վերահսկող անձինք անխուսափելիորեն նշանակալից դիրքեր են պահպանում քաղաքական իշխանության մեջ, քննադատության են ենթարկել պլյուրալիստները, որոնց համար իշխանությունը մեծապես կապված է փարբեր պաշտոնական ու ոչ պաշտոնական դաշինքների սոցիալական ակտիվության հետ: Պլյուրալիստները դեմ են երկու գործոնների՝ քաղաքական ազդեցության հնարավորության և իրական իշխանության փիրապելուման նույնականացմանը: Նրանց կարծիքով, «որոշման կայացման գործընթացի մասնակցի» որպիսությունը մեծապես կախված է նրանից, թե արդյոք այս կամ այն անձն օժտված է ավյալ հասարակությունում ընդունված որակներով: Դալը, քննադատելով «ընտրանուն պարկանելու թեստը», նշում է, որ հասարակությունում իրավասությունը երբեք չի գերակայում ազդեցիկության նկատմամբ: Նմանապես նա հիմք չի տեսնում պնդելու, որ ընտրանին *միշտ* միաձայն է և *միշտ* իր գաղափարներն է փաթաթում կամազուրկ զանգվածներին: Բանը նրանում է, որ միևնույն սոցիալական կարգավիճակ ունեցող, ոչ միայն փարբեր դասակարգերի կամ խմբերի, այլև մեկ սոցիալական շերտի լիդերներն ունեն փարբեր շահեր և, ինչպես փորձն է ցույց տալիս, դժվարությամբ են զուգամիտում իրենց դիրքորոշումները:

Էլիփիսուսները Դալին քննադատում են այն բանի համար, որ նա իր փնտրասական դրույթները հիմնում է միայն մեկ քաղաքական սուբյեկտի կամ դերակատարի հետազոտման վրա. դիտարկելով ոչ թե քաղաքական համակարգն ամբողջովին, այլ միայն առանձին ընդունված որոշումները (որոնցում

¹ Նույն փեղը, էջեր 42-443.

և միայն որոնցում, պլյուրալիստների կարծիքով, արտահայտվում է քաղաքական իշխանությունը), նա, ինչպես և փվյալ ուղղության բոլոր գիտնականները, նպատակ է դրել ոչ թե բացահայտել իշխանության բաշխման ընդհանուր պատկերը, այլ լուսաբանել միայն նրա բազմասկիզբ (պոլիարխիկ) բնույթը:

Թույլ փանք մեզ չհամաձայնել պլյուրալիստների որոշ այլ եզրակացություններին: Նախ՝ մեզ անհիմն է թվում նրանց պնդումն ընտրանու կազմակերպված խմբերի և լայն հասարակական մասնակցությամբ, բայց չկազմակերպված խմբերի հավասար հնարավորությունների մասին: Արժանի նշանակություն չտրվում փոփոխական հզորության գործոնին, հնարավոր չէ որոշել ո՛չ այս կամ այն սոցիալական խմբի միասնական շահը, ո՛չ էլ դրա առնչության աստիճանն իրական, և ոչ թե ձևական իշխանությանը: Նանրույթի պլյուրալիստական մոդելն ընդունում է փոքրամասնությունների մրցակցությունը քաղաքականության փոքրեր ոլորտներում: Այս ոլորտում համեմատական հեղափոխություններ իրականացրած Գ. Ալմոնդի և Ջ. Փատուլի կարծիքով, կառավարությունը, խթանելով այդ պայքարը, ստացված դրական արդյունքներն օգտագործում է իր քաղաքական գործունեության մեջ¹: Մակայն արդյո՞ք բոլոր կարևոր հարցերն է կառավարությունը քննարկում շահագրգիռ խմբերի հետ: Երկրորդ՝ պլյուրալիստները քաղաքական որոշումներ կայացնելիս բավականաչափ ուշադրություն չեն դարձնում ընդդիմադիր, բայց ռազմավարական դիրքորոշում զբաղեցնող անհատների դերին: Նրանց համար կարևոր է այն հանգամանքը, որ քանի դեռ բոլոր խմբերը ներունակ են որոշման կայացման գործընթացին մասնակցելու, գործընթացն ունի ժողովրդավարական բնույթ:

Ժամանակակից քաղաքական իրականությունում ընտրանու հոգնական փոփոխությունն ունի գործառնական բնույթ, որն էլ պայմանավորում է նրա յուրահարկությունները:

¹ *Алмонд Г., Пауэлл Дж., Стром К., Далтон Р.* Сравнительная политология сегодня: Мировой обзор. Пер. с англ. М.: Аспект Пресс, 2002

1. Քաղաքական ընտրանին միակը չէ. հասարակությունն իր բնականոն զարգացման համար պետք է ունենա ընտրանու տարաբնույթ խմբեր: Նասարակությունը ժողովրդավարական է իր ընտրանիների բազմազանությամբ. նրանցից յուրաքանչյուրն ունի իր գործառույթը, և նրանք չպետք է միմյանց **ն'չ թեքսզնահարեն, ն'չ գեքսզնահարեն, ն'չ էլ ոչնչացնեն:**

Ընտրանու հոգնականությունը պայմանավորված է աշխատանքի միջազգային բաժանման բարդությամբ, գլոբալ հասարակության սոցիալական կառուցվածքի բազմաստիճանությամբ, կենտրոն-ձայրամաս փոխհարաբերություններով: Յուրաքանչյուր էլիտար խումբ ունի իր ռազմավարական ընտրանին, որը, բացի իրենց շահերն արտահայտելուց, պարտավոր է նաև գաղափարներ գեներացնել:

2. Նասարակությունում բնական ընտրության գործառնությունն ապահովելու համար տարբեր էլիտար խմբերի միջև մրցակցություն է ծավալվում, որն ընթանում է բոլոր խավերի ընդունած, սահմանակարգված «քաղաքական խաղի ժողովրդավարական օրենքի» համաձայն: Նենց այս ամենի շնորհիվ էլ զանգվածները հնարավորություն են ստանում հսկողություն սահմանել ընտրանու նկատմամբ:

3. Ընտրանու և զանգվածների միջև հարաբերությունները պայմանական են, հաճախ էլ հարաբերական ու շիթային բնույթ ունեն: Նրանք քաղաքական պահի մեջ որոշակի խնդիրների լուծման արդյունք են: Ընդհանուր առմամբ, հարկապես ժամանակակից ժողովրդավարական երկրներում, իշխանության տարանջատմամբ պայմանավորված, զանգվածները կարողանում են ընտրանուց հաշվեքվություն պահանջել: Դրա շնորհիվ թուլանում է իշխանության կենտրոնացումը որոշակի սոցիալական խմբի ձեռքին, և կանխվում նրա սոցիալ-քաղաքական գերիշխանությունը: Ներկաբար՝ **էլիտար կարող են լինել նաև զանգվածներն իրենց բարձր գիտակցությամբ, քաղաքական ու քաղաքացիական մշակույթով, հիշողությամբ, քաղաքական խաղում իրենց արժեքաշահային հա-**

մակարդի փոխառությանը և, վերջապես, իրենց ազգային ինքնությանը:

4. Ժամանակակից իրավական, սոցիալական պետություններում քաղաքացին պետք է հնարավորություն ունենա հեշտությամբ հավաքագրվել ընտրանու կառուցվածքի մեջ, մասնակցել ընդունվող որոշման քննարկմանը և իր հետագա քաղաքական վարքաբանությամբ նպաստել նրա իրականացմանը:

5. Քաղաքականության հիմնական սուբյեկտը ոչ թե միայն սեփական շահերն արտահայտող, այլև **դարբեր խմբային շահեր փոխհամաձայնեցնող, համակեցության կանոններ պահպանող ընտրանին է:** Ընտրանու պետության այս դպրոցը հիմնված է հոգնական ժողովրդավարության և արժեքային համակարգի վրա: Ինչպես ամեն մի համակարգ, այն ևս ունի իր թերությունները՝ իդեալականացնում է զարգացած արդյունաբերական երկրների քաղաքական իրականությունը և ժողովրդավարությունը: Մինչդեռ այդ երկրներում կատարված սոցիոլոգիական վերլուծությունները վկայում են, որ նրանց հասարակական-քաղաքական կյանքի, հատկապես, հոգևոր ոլորտում, առկա են հակասություններ: Նախ, գերազնահատկապես զանգվածների նյութական պահանջները, քաղաքական խաղը վարվում է նյութապաշարական բովանդակությամբ՝ «զանգվածներին բարեկեցություն» պարտադիր կարգախոսով: Միաժամանակ անտեսվում են դարբեր սոցիալական խմբերի կողմից քաղաքական իրականության վրա ներագդելու հնարավորությունները: Այս գործոնների հաշվառմամբ էլ պլյուրալիստական դպրոցի արևարան Ս. Կելլերն առաջադրեց **«ազնավարական ընտրանի»** հասկացությունը, որի մտքերը, մշակված ծրագրերը և գործողությունները կառուցողական բովանդակություն ունեն հասարակության զարգացման համար: Ռազմավարական ընտրանու ներկայացուցիչները պարտավոր են սոցիալական կայունություն ապահովել և նվազագույնի հասցնել խմբային շահերով արտահայտված բախումները:

Ընտրանու տեսությունը համարվում է «ոչ ժողովրդավարական»: Սակայն նույնիսկ ընտրանու տեսության մաքիավելիստական և ազատական մտերեցումներին ընդդիմադիր՝ «քաղաքական հոգնականության» գաղափարախոսներն ընդունում են, որ ողջ բնակչությունը չի կարող մշտապես մասնակցել ամբողջ հասարակությանն առնչվող որոշումների կայացմանը, ուստի վերջինս իրականում կառավարվում է մարդկանց մի փոքր խմբի կողմից: Այնպես որ, այդ դպրոցներից յուրաքանչյուրը լրջորեն ճշգրտում է ժողովրդավարության մասին ավանդական պատկերացումը, ինչը պետք է հաշվի առնեն անցումային հասարակությունների (ևսև ՏՏ-ի) ժողովրդավարացման գործընթացները վերլուծող և գնահատող փորձագետները: Մինևույն ժամանակ նպատակահարմար չէ Նայաստանի նկատմամբ եվրոպական և, հատկապես, ամերիկյան գիտության մեջ գերիշխող՝ ժողովրդավարության մասին պատկերացումների մեխանիկական կիրառումը, քանզի քաղաքական կառավարման մեջ պետք է նախևառաջ առաջնորդվել ազգային իրողություններով՝ հաշվի առնելով հանրային և պետական կառավարման համաշխարհային փորձը: Ուստի անհրաժեշտ է ոչ միայն հետազոտել ընտրանու և զանգվածի փոխհարաբերությունները մեր երկրի ժողովրդավարական անցման հայեցակետով, այլև որոշել պետության ու ֆինանսական, արդյունաբերական, կուսակցական, անդրազգային և այլ կազմակերպությունների միջև ներկա պայմաններում ընդունելի և հնարավոր փոխգործակցության կառուցակարգերը: Իսկ այդ գործառույթը կարող է իրականացնել հոգնականության սկզբունքի հիման վրա հավաքագրված ռազմավարական ընտրանին, որը, համակարգելով տարբեր ոլորտների զարգացման միտումները, ի գործու է ռազմավարական զարգացման միասնական ուղի մշակել:

MARIAM MARGARYAN

*Head of the Chair of Political
Science of the PAA of the RA,
PhD of Philosophy*

PLURALISM IN THE STRUCTURE OF THE ELITE'S THEORY

The author considers the elite theory formation features. As the result of democratisation of relations between elite and masses, pluralism evolved in the structure of elite theory is demonstrated as a main political value.

In order to demonstrate the role of political elite, the following approaches are scrutinized in the article: *a) positional; b) functional; c) receptual; d) economic;* as well as *behaviourial* and *civilisational*. And it is by these reasons that the necessity of poliarchic elite is attributed such an important place.

ԳՐԻԳՈՐ ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ

*Ռուս-հայկական (սլավոնական)
համալսարանի կիրառական
քաղաքագիտության ամբիոնի դասախոս*

ԶԱՆԳՎԱԾԱՅԻՆ ԼՐԱՏՎՈՒԹՅԱՆ ՄԻՋՈՑՆԵՐԻ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՏԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՆՇ ԺՈՂՈՎՐԻԱՎԱՐԱՑՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹՅՈՒՄ

Արդի պայմաններում տեղեկատվական-հաղորդակցական ոլորտի առաջընթացն արմատապես փոխակերպեց հասարակական հարաբերությունների զարգացման ավանդական հայեցակարգերը: Նոր տեղեկատվական-հաղորդակցական, ինչպես նաև տեղեկատվական-հեռահաղորդակցական տեխնոլոգիաների կիրառումը զգալիորեն բարձրացրեցին ոչ միայն ՋԼՄ-ների, այլև հասարակության քաղաքական համակարգի մյուս ինստիտուտների գործունեության արդյունավետությունը: Սակայն դրան զուգահեռ, անհրաժեշտ են նաև իրավական ընթացակարգեր ու տեխնիկապես հագեցած ենթակառուցվածքներ, որոնք հնարավոր կդարձնեն հիշյալ ոլորտի ինստիտուցիոնալացումը:

Արդի տեղեկատվական միջոցների **զանգվածային-համընդգրկունության չափորոշիչները** պահանջում են **համընդհանուր հասանելիություն**: Սակայն ժողովրդավարացման փուլում գրնվող կամ ոչ ժողովրդավարական երկրներում, որտեղ առկա են տեխնիկական միջոցների պակաս, անմարչելի հեռահաղորդակցություն, ծառայությունների բարձր սակագներ, աղքատություն, տղիություն և նմանատիպ այլ բացասական երևույթներ, բավականին դժվար է ապահովել տեղեկատվական միջոցների **զանգվածային գործունեությունը**: Այս համարներստում Մ. Կարա-Մուրզան, Յա. Զասուրսկին, Ե. Վարդանովան, Ի. Զասուրսկին, Ե. Պրոխորովը, Ա. Շևչենկոն, Լ. Գոլովանովը և ուրիշներ օգտագործում են «ազդեցության ամբողջականություն», «փոխակերպական ժողովրդավարական», «ճգնաժամա-

յին տեղեկարվական միջավայր», «տեղեկարվական տրամաբանություն» և այլ հասկացություններ¹:

Նասարակության քաղաքական ոլորտում հաղորդակցման համակարգն իրենից ներկայացնում է տեղեկարվական-հաղորդակցական գործունեություն իրականացնող բազմաթիվ տարրերի այնպիսի ամբողջություն, որոնցից յուրաքանչյուրն ունի իր առանձնահատուկ տեղն ու դերը:

Քաղաքական հաղորդակցման բաղկացուցիչ տարրեր են հանդիսանում քաղաքական և ոչ քաղաքական սուբյեկտները, ՋԼՄ-ները, տեղեկարվական պրեզնտիվները, մշակույթը, գիտակցությունը, գաղափարախոսությունը, արժեքային կողմնորոշումները և այլն: Օրինակ՝ ըստ Վ. Ժուկովի, Ա. Կարպովի և Լ. Լարսի՝ «քաղաքական հաղորդակցական կառույցը կարող է ներկայացված լինել որպես ալիքների կամ ուղիների ցանց, որոնցով խմբում տեղի է ունենում տեղեկարվության և կարծիքների փոխանակում»²: Այդ ալիքների կամ ուղիների ամբողջությունն էլ ձևավորում է գլոբալ և լոկալ, փակ և բաց, ուղղահայաց և հորիզոնական, բազմակենտրոն և միակենտրոն հաղորդակցական կառույցը³:

Նկատի ունենալով հասարակության քաղաքական կյանքում ՋԼՄ-ների ունեցած նշանակությունը՝ որոշ վերլուծաբանների կարծիքով⁴ հենց

¹ Այդ մասին տե՛ս **С.Г. Кара-Мурза**. Манипуляция сознанием. М.,2004, էջ 276, **Я.Н. Засурский, Е.А. Варганова, И.И. Засурский** и др. Средства массовой информации постсоветской России. М.,2002, էջ 81-89, **Е.П. Прохоров**. Журналистика и демократия. М.,2001, էջ 24-62, **А.В. Шевченко**. Трансформационная журналистика в условиях развития информационного общества, // Информационная политика: Учебник (под. общ. ред. **В.Д. Попова**). М.,2003, էջ 173-186, **А.В. Голованов**. Свобода слова: философско-политологическое и правовое содержание, // Информационная политика: Учебник (под. общ. ред. **В.Д. Попова**). М.,2003, էջ 186-200 և նրիշներ:

² Политический менеджмент: Учеб. пособие (под. общ. ред. **В.М. Жукова, А.В. Карпова, А.Г. Латева**), էջ 512:

³ Այդ մասին տե՛ս նույն տեղում 508-509, 512:

⁴ Տե՛ս **W.Lippman**. Public Opinion. N.Y.,1965, **D. McQuail**. Mass Communication Theory. London,1987, **D.P. Philips**. The impact of mass media violence on U.S. homicides, // American Sociological Review, 1983, N 48, **W.L. Rivers, C.Mathews**. Ethics for the Media. Upper Saddle River. NJ.:Prentice Hall,1988, էջ 45-88,118-225, **D.Croteau, W.Noynes**. Media/Society: Industries, Images and Audiences. Pine Forge Press, 2000, էջ 16-31, **Д.В. Ольшанский**. Политико-психологический словарь. М.,Ек.,2002, էջ 471-474, **Г.В. Лазутина**. Журналистика и качество

նրանց է վերապահված քաղաքական հաղորդակցման իրականացման, կազմակերպման և կարգավորման գործընթացում գլխավոր դերակատարությունը: Այսպես, օրինակ՝ ըստ Վ. Բերեզինի ֆրանկֆուրտյան դպրոցի և կառուցվածքային ֆունկցիոնալիզմի կողմնակիցներն արդյունավետ քաղաքական հաղորդակցման իրականացման համար կարևորում են գոյություն ունեցող սոցիալական և քաղաքական կարգի պաշտպանության գործում ԶԼՄ-ների վճռորոշ դերը¹: Քանի որ քաղաքական հաղորդակցումը, ըստ Վ. Բերեզինի, «քաղաքական հարաբերությունների առանձնահատուկ տեսակ է, որի միջոցով դոմինանտ սուբյեկտները քաղաքականության մեջ կարգավորում են հասարակական-քաղաքական գաղափարների արարումն ու տարածումը»²:

ԶԼՄ-ների քաղաքական գործունեության առանձնահատկությունները պայմանավորված են նրանով, որ վերջիններս հանդես են գալիս և՛ զանգվածային նպատակները ձևավորող ինստիտուտ, և՛ դրանց իրականացման ընթացակարգ կամ ընթացակարգի անհրաժեշտ տարր: Այս առումով ԶԼՄ-ները հանդիսանում են նաև զանգվածային հաղորդակցման միջոցների իրականացման կարևորագույն եղանակը: Ինչպես նկատում է Գ. Լազուտինան, "медиа" և "масс-медиа" հասկացությունները հաճախ նույնիսկ օգտագործվում են որպես հոմանիշներ, ինչը նշանակում է, որ «աստիճանաբար հերազոտողների տեսադաշտից անտեսվում է այն փաստը, որ հասարակության մեջ զանգվածայինի կողքին գոյություն ունեն հաղորդակցման այլ տեսակներ»³:

Անկասկած, արդի տեղեկատվական շուկայում քաղաքական ռազմավարության և մարտավարության իրականացման կարևորագույն գործիք են

массовых информационных потоков: этический аспект, // Вестн. Моск. Ун-та. Сер.10. Журналистика, 2004, N 1, էջ 39-44 և որիչներ:

¹ Տե՛ս **В.М. Березин**. Политическая коммуникация в современных российских СМИ, // Вестн. Моск. Ун-та. Сер.10. Журналистика, 2003, N 1, էջ 104:

² **В.М. Березин**, նշվ. աշխ., էջ 104:

³ **Г.В. Лазутина**. Журналистика и качество массовых информационных потоков: этический аспект, // Вестн. Моск. Ун-та. Сер.10. Журналистика, 2004, N 1, էջ 33.

հանդիսանում ՋԼՄ-ները: Ներկայումս գանգվածային լրատվության բոլոր միջոցներն ու իրականացման ուղիները դարձել են հզոր քաղաքական կառուցակարգ և ինստիտուտ՝ ձեռք բերելով հանրային իշխանության անհրաժեշտ չափորոշիչներ: Այդպիսով դառնալով և՛ քաղաքական որոշումների ընդունման մեթոդ, և՛ քաղաքական թարերաբեմ, և՛ նախընտրական քարոզարշավների անցկացման, և՛ ընտրությունների կազմակերպման հիմնական գործիք:

Պարմականորեն ՋԼՄ-ները թափանցեցին քաղաքական շուկա, որպես կուսակցական քարոզչության տարածման հիմնական մարմիններ՝ հետզհետեւ ընդարձակելով իրենց լսարանը: Այդ գործընթացի զարգացմանը զուգընթաց, ՋԼՄ-ները ոչ միայն փորձում էին հաղորդակցվել մարդկանց հետ, հասարակական հեղինակություն ձեռք բերել, այլև՝ ապահովել *քաղաքական հաղորդակցման ընթացակարգը*: Այդպիսով իրականացնելով քաղաքական սոցիալականացման գործընթացն այնպես, որ քաղաքացիները դառնան համաքաղաքական գործընթացների մասնակիցներ, ինչպես նաև գիտակցեն իրենց տեղն ու դերը ներպետական և միջազգային քաղաքականության իրականացման գործում:

Ընդհանուր առմամբ Ն. Դ. Լասուելի կարծիքով, ՋԼՄ-ների գործունեությունը նպատակ ունի բնակչությանը քաղաքականորեն լուսավորել, որպեսզի նրանք գիտակցեն իրենց հետաքրքրությունները և շահերը քաղաքականության ոլորտում¹: Ըստ Լասուելի՝ «massmedia»-ն հրապարակայնորեն առաջինն ազդարարեց հասարակության լայն գանգվածներին տնտեսական, սոցիալական, քաղաքական և այլ հիմնահարցերի մասին²: Դրանով իսկ մարդկանց իրազեկելով, որ անհրաժեշտ է պետական իշխանության մարմիններից ու կուսակցություններից համապատասխան հաշվեկրթություն-

¹ Տե՛ս H.D. Lasswell. Mass Communication. Urbana, 1960:

² Տե՛ս նույն տեղը:

ներ պահանջել **նախապես ծրագրված գործողությունների իրականացման համար:**

Բնականաբար քաղաքական հաղորդակցման յուրաքանչյուր փուլի և բաղկացուցիչ փուլերի առանձնահատկությամբ պայմանավորված փուլի է ունենում *հաղորդակցման գործընթացը*: Քաղաքական որոշումների ընդունման գործընթացում մասնակացություն ունեցող բազմազան քաղաքականության սուբյեկտները փարբեր մեթոդներով են փորձում ազդել կամ չազդել: Այդ ամենը նույնանման ձևով դրսևորվում է նաև քաղաքական փոփոխության սրացման, ընկալման և փարածման գործընթացներում: Կախված այն բանից, թե ինչն է կազմում քաղաքական հաղորդակցման գործընթացի իրականացման դրդապարճառներն ու նպատակները: Նրանց հիմքում կարող են լինել ոչ միայն ներանձնային, միջանձնային, ներխմբային, միջխմբային և զանգվածային, այլև մշակութային, ավանդական, արժեքային, գլոբալ, ազգային ու այլ գործոններ: Տեղին է նշել, որ բոլոր վերոհիշյալ գործոնները միայն հարաբերականորեն են միմյանցից անկախ, և դրանցից յուրաքանչյուրն ակնհայտորեն կամ քողարկված ձևով պայմանավորում են մեկը մյուսին: Այսպես, օրինակ՝ Ա. Սադոխինի խմբագրությամբ հրատարակված «Միջմշակութային հաղորդակցման հիմունքները» դասագրքում կարևորելով հաղորդակցման գործընթացում անձնական շահերը՝ նշվում է, որ «մարդը գործում է մշակութային արժեքներին ու նորմերին համապատասխան, որոշակի սոցիալական դերեր խաղում և ընդունակ դառնում մյուս մարդկանց հետ շար կամ քիչ չափով շփվելու»¹: Այնուհետև մարդու անձնական հաղորդակցական գործոնների շարքում ընդգծելով շփվողականությունը, կապի մեջ մտնելը, հարմարվողականությունը, ինքնարիթմապետությունը, ինքնազիտակցությունը, ընկալման ընդունակությունը, շփման ոճը և այլն²:

¹ Տե՛ս Գ.Տ. Գրուշևիցկայա, Վ.Դ. Սոփոկով, Ա.Ս. Տադոխին. ՕՏՈՎՈՎ ՄԵՋԿՍՒԼՏՄՐՆՈՎՈՅ ԿՈՄՄՈՆԻԿԱԿԻՅՈՒՆ: ՍՈՎԵՔ. ԴՅԱ ՎՅՈՎՈՎ (ՍՈՎ ՐԵԴ. Ա.Ս. Տադոխին), էջ 98-103:

² Տե՛ս նույն փուլում, էջ 127-131:

Յուրաքանչյուր քաղաքական հաղորդակցում իրենից ներկայացնում է քաղաքականության սուբյեկտների միջև տեղեկատվության փոխանակում, որը, սակայն ենթադրում է նաև որոշակի գործողությունների համալիր, որոնք էլ կազմում են **քաղաքական հաղորդակցման լեզվի** ինքնատիպ դրսևորումները:

Ժողովրդավարացման պայմաններում գրավող ՁԼՄ-ների համակարգը, որտեղ առկա են հասարակական կարծիքի և ազատ խոսքի ձևավորման բազմաթիվ ընթացակարգեր, նույնպես փորձում են հրապարակային դարձնել հասարակական կյանքը: Տեղեկատվական-հաղորդակցական դաշտն աստիճանաբար ինստիտուցիոնալացվում է շնորհիվ հասարակական կյանքում ակտիվ ներգրավվածություն ունեցող քաղաքականության սուբյեկտների:

Արդի Նայաստանում զարգանում են զանգվածային քաղաքական հաղորդակցման կազմակերպման բազմաթիվ հաստատություններ, որոնցից են հեռուստատաղիորենկերությունները, ինտերնետային ծառայությունները, թերթերը, ամսագրերը և տեղեկատվության այլ միջոցները:

Ժամանակակից գլոբալացման գործընթացները, որոնցից չեն կարող անմասն մնալ նաև հայկական տեղեկատվական հաղորդակցման միջոցները, ընդլայնելով իրենց հաղորդակցման տարածությունը, նոր հիմնախնդիրներ են առաջադրում զանգվածային տեղեկատվական տեխնոլոգիաներին: Այս առումով կարևոր նշանակություն ունեն նաև *Նեոսահաղորդակցության միջազգային միության* (ՆՄՄ) և *Էլեկտրոնային միջազգային միության* (ԷՄՄ) գործունեությունը, որոնց հետ ակտիվորեն համագործակցում է Նայաստանը:

Ցանկացած երկրում, անկախ վերջինիս քաղաքական համակարգի ու վարչակարգի տիպից, ՁԼՄ-ներն ունեն վճռորոշ դերակատարություն: Եթե ժողովրդավարական պետություններում ՁԼՄ-ները հնարավորություն են տալիս մարդկանց և նրանց միավորումներին հրապարակայնորեն քննարկելու ու մասնակցելու հասարակական հնչեղություն ունեցող քաղաքական որոշումների ընդունմանը, ապա ավտորիտար և տոտալիտար պետություն-

ներում այդ ամենը վարչակարգի ցանկությամբ իրականացնում են միայն «ցանկալի» հաստատությունները:

Նամաշխարհային և ազգային տեղեկատվական տարածության մեջ իրականացվող քաղաքականությունն իր դրական և բացասական ազդեցությունն է ունենում քաղաքական համակարգերի ժողովրդավարացման, քաղաքացիական սոցիալականացման ու մասնակցության, պետական իշխանության լեգիտիմության բարձրացման վրա: Բնականաբար, ցանկացած երկրում դրանք մեծապես պայմանավորված են ԶԼՄ-ների զարգացման ազգային ավանդույթներով ու օրինաչափություններով: Օրինակ՝ 1998 թ.-ի սեպտեմբերի 30-ի տվյալներով ամերիկյան թերթերից «Ուոլ սթրիթ ջուրնալի» տպաքանակը կազմել է 1 740 450, «Յու.Էս.Էյ-թուդեյի»՝ 1 653 428, «Լոս Անջելես թայմսին»՝ 1 067 540, «Նյու Յորք թայմսին»՝ 1 066 658, իսկ «Վաշինգտոն փոստին»՝ 759 122¹:

Նամենապրության կարգով նշենք, որ միայն 1998 թ.-ի փետրվարի 1-ի դրությամբ «ԱՄՆ-ում հրատարակվել է 1509 օրաթերթ՝ 56,7 մլն օրինակ տպաքանակով», իսկ «տարեկերօրին 1500 թերթերի տպաքանակը կրճատվել է մինչև 56 մլն օրինակ տպաքանակով»²: Ըստ *ԱՄՆ-ի տպաքանակի հաշվառման ընդհանուր հարցումի* 1999 թ.-ի սեպտեմբերի 30-ի տվյալների՝ «օրաթերթերի տպաքանակը 6-ամյա ժամանակահատվածում՝ 1998 թ.-ի նույն ժամանակահատվածի համեմատությամբ, կրճատվել է 0,5 %-ով»³: Իսկ, ըստ *Ամերիկյան թերթերի ընկերակցության* 2000 թվի տվյալների՝ տեղի ունեցավ 0,2 %-ի չափով որոշակի աճ և «օրաթերթերի ընդհանուր տպաքանակը կրկին գերազանցեց 56 մլն օրինակը»⁴:

¹ Տե՛ս Գ.Ա. Գолованова. Пресса США в 1998 году, // Вестн. Моск. Ун-та. Сер.10. Журналистика, 1999, N 5, էջ 39:

² Գ.Ա. Գолованова, նշվ. աշխ., էջ 40:

³ Գ.Ա. Գолованова. Пресса США , // Вестн. Моск. Ун-та. Сер.10. Журналистика, 2000, N 5, 59.

⁴ Բ.И. Любимов. Пресса США , // Вестн. Моск. Ун-та. Сер.10. Журналистика, 2001, N 5, էջ 57.

2001 թ.-ի սեպտեմբերի 11-ի ահաբեկչությունից հետո էական թեմատիկ փոփոխություններ կրեց ամերիկյան մամուլը, որոնք, ինչպես նշում են մի շարք պեսարաններ, ամերիկյան տեղեկատվական հաղորդակցման գարգացման արդի պարամոթյունը բաժանեցին երկու ժամանակաշրջանի: Օրինակ՝ ըստ Գ. Գոլովանովայի՝ տեղի ունեցավ «քարոզչություն», հասկացության դրական առումով վերաիմաստավորում, իսկ մամուլում նոր թափ ստացան քարոզչական ու հոգեբանական բնույթի պատերազմների մասին գաղափարները¹:

Ֆրանսիական «*Կուրա*» թերթի հրատարակած տվյալներով՝ 1999 թ.-ի սկզբներին ֆրանսիական մամուլն ուներ 2940 անուն, որոնցից միայն 88-ն օրաթերթ էր, իսկ 576-ը՝ շաբաթաթերթ²: Եթե 1999 թ.-ին ըստ ընթերցողների լսարանի առկայության՝ առաջին տեղում է գտնվում «Էկիպը», երկրորդում՝ «Ուեստ ֆրանսը», իսկ երրորդում՝ «Մոնդը», ապա, ըստ տպագրանակի, առաջադար դիրքերում են գտնվում «Մոնդը» (390 840 օրինակ), «Էկիպը» (386 189 օրինակ) և «Ֆիգարոն» (366 690 օրինակ)³:

ԶԼՄ-ները քաղաքական գործընթացներում հանդես են գալիս այնպիսի կոմունիկատորներ, որոնք կախված քաղաքական հաղորդակցման մյուս սուբյեկտների ակտիվությունից՝ կարող են մասամբ կամ ամբողջովին իրականացնել տեղեկատվական-հաղորդակցական գործունեություն, իսկ անհրաժեշտության դեպքում՝ նաև քաղաքականություն:

Քաղաքականության մեջ գոյություն ունեն հաղորդակցման և տեղեկատվության իրականացման բազմաթիվ եղանակներ, որոնք հասկանալի պատճառներով չեն սահմանափակվում միայն *զանգվածային տեխնոլոգիաներով*: Նրանցից յուրաքանչյուրի ընտրությունը պայմանավորված է

¹ Տե՛ս Գ.Ա. Գолованова. Пресса США , // Вестн. Моск. Ун-та. Сер.10. Журналистика, 2002, N 5, էջ 26:

² Տե՛ս Ա.Վ. Шарончикова, Ю.В. Тихонова, Ю.Ю. Соломонов. Средства массовой информации Франции в 1998 году, // Вестн. Моск. Ун-та. Сер.10. Журналистика, 1999, N 5, էջ 52:

³ Տե՛ս Ա.Վ. Шарончикова. СМИ Франции, // Вестн. Моск. Ун-та. Сер.10. Журналистика, 2000, N 5, էջ 84-85:

պեղեկավարական-հաղորդակցական դաշտում կոմունիկատորների ունեցած սահմանադրաիրավական, քաղաքական և այլ կարգավիճակներով: Այսպես, օրինակ ըստ Ա. Սոլովյովի՝ «քաղաքականության մեջ գոյություն ունեն հաղորդակցման երեք հիմնական եղանակներ... հասարակական-քաղաքական ինստիտուտների, ՋԼՄ-ների և մարդկանց ոչ ֆորմալ շփումների միջոցով»¹:

Նայաստանն անդամակցում է Միավորված ազգերի կազմակերպությանը (ՄԱԿ), Եվրախորհրդին (ԵԽ) ու Եվրոպայի անվտանգության և համագործակցության կազմակերպությանը (ԵԱՏԿ), ինչպես նաև Գործընկերության մասին համաձայնագիր է կնքել Եվրոպական Միության (ԵՄ) հետ՝ այդպիսով սրանձնելով մի շարք պարավորություններ նաև ՋԼՄ-ների իրավունքների պաշտպանության ոլորտում: Այդ իրավունքների պաշտպանության ընթացակարգերն ամրագրված են ՄԱԿ-ի՝ Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագրում (1948), Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների մասին միջազգային դաշնագրում (1966), ԵԽ-ի՝ Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին եվրոպական կոնվենցիայում (1950), ԵԱՏԿ/ԵԱՏԿ-ի՝ Եզրափակիչ ակտում (1975), Մարդկային չափանիշի խորհրդածողովի Կոպենհագենի խորհրդակցության փաստաթղթում (1990), Փարիզի հռչակագրում Նոր Եվրոպայի համար (1990), Մարդկային չափանիշի խորհրդածողովի Մոսկվայի խորհրդակցության փաստաթղթում (1991), Նևսիմկիի բարձր մակարդակի հանդիպման հռչակագրում (1992) և միջազգային իրավական ու քաղաքական այլ փաստաթղթերում²: Մասնավորապես, Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագրի 18-րդ հոդվածում ամրագրված է, որ յուրաքանչյուր ոք ունի մտքի, խղճի ու հավատի ազատության իրավունք, իսկ 19-րդ հոդվածում՝ յուրաքանչյուր ոք ունի համոզմունքների ազատության և դրանք

¹ Политические коммуникации: Учеб. пособие для студентов вузов (под ред. А.И. Соловьева). М., 2004, էջ 70-71.

² Տե՛ս Մարդու իրավունքները և դատավարությունը. միջազգային փաստաթղթերի ժողովածու, Եր., 1996:

անկաշկանդ արքահայերևու իրավունք: Այդ իրավունքը պաշտպանված է նաև Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների մասին միջազգային դաշնագրով (հոդված 18, 19), Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին եվրոպական կոնվենցիայով (հոդված 9, 10), Եզրափակիչ ակտով (կետ 2) և իրավական այլ ակտերով ու փաստաթղթերով:

Նայաստանում 2004-ի հունվարի 1-ի դրությամբ ՆՏ արդարադատության նախարարությունում գրանցված է 1326 լրարվության միջոց¹: Սակայն պետք է նշել, որ դրանցից գերակշիռ մասի գործունեությունն իրականացվում է Երևան քաղաքում և դրանցից շատ քչերն են, որ մարզերում ու գյուղերում իրականացնում են տեղեկատվական-հաղորդակցական գործունեություն: Նամենատության կարգով նշենք, որ եթե ընդհանուր առմամբ Նայաստանում գործում է 42 հեռուստաընկերություն և 15 ռադիոընկերություն, որից Երևան քաղաքում՝ 21 հեռուստաընկերություն ու 12 ռադիոընկերություն, ապա մարզային ու գյուղական բնակավայրերում դրանց թիվը փափաքանքով է 1-ից մինչև 4-ի²: Ընդ որում, ինչպես Երևան քաղաքում, այնպես էլ մարզերի գերակշիռ մասում գերակայող են «Նայաստանի հանրային հեռուստաընկերությունը» ու «Նայաստանի հանրային ռադիոընկերությունը» և «Նայակական երկրորդ հեռուստաալիքը»: Իսկ եթե հաշվի առնենք նաև այն փաստը, որ Նանրային հեռուստառադիոընկերությունը, «Նեռուստատեսության և ռադիոյի մասին» ՆՏ օրենքի (2000) համաձայն, սրեղծվում է պետության կողմից և հատուկ կարգավիճակ ունեցող պետական հիմնարկ է (հոդված 28), ապա սրացվում է, որ առավելապես գործ ունենք համընդգրկուն պետական տեղեկատվաքաղաքականության հետ: Ի դեպ ավելացնենք նաև, որ հիշյալ ոլորտում գործում են նաև «Նեռահաղորդակցության հանրապետական

¹ Սույն տեղեկությունը պաշտոնապես սրացվել է 08.09.2004 թ.-ին (N 3-2/1394) ՆՏ արդարադատության նախարարության պետական ռեգիստրի գործակալության կողմից, որը փրամադրվել է հեղինակի կողմից ներկայացված դիմումի համաձայն:

² Սույն տեղեկությունը պաշտոնապես սրացվել է 16.02.2005 թ.-ին (N 02-11/533) ՆՏ արդարադատության նախարարի առաջին տեղակալի կողմից, որը փրամադրվել է հեղինակի կողմից ներկայացված դիմումի համաձայն:

կենտրոն», «Նայաստանի հեռուստատեսային ցանց», «Ռատիո» և այլ փակ բաժնետիրական ընկերություններ, որոնք հիմնադրվել ու ղեկավարվում են ՆՏ տրանսպորտի և կապի նախարարության կողմից¹:

Ինչ վերաբերվում է փազազիր մամուլին, ապա դարելով դրանց փազաբանակից և առկա հեռահաղորդակցության այլ միջոցների սպասարկման ծառայությունների որակից ու հաճախականությունից՝ կարող ենք արձանագրել վերջիններիս արդեն կարգավորված-հաղորդակցական անհասանելիությունը, փարաձական սահմանափակվածությունն ու անհավասարաչափ բաշխվածությունը: Փաստորեն, սրացվում է ոչ զանգվածային լրատվության միջոցներ, կամ այլ կերպ ասած, որքանով են զանգվածային հենց ՋԼՄ-ները:

Նայաստանում ՋԼՄ-ների արդեն կարգավորված-հաղորդակցական գործունեության նորմատիվային հենքն են կազմում ՆՏ Սահմանադրությանը, ՆՏ քաղաքացիական օրենսգրքը, «Լեզվի մասին», «Նեոսահաղորդակցության մասին», «Նեոլինակային և հարակից իրավունքների մասին», «Գովազդի մասին», «Նեոստատեսության և ռադիոյի մասին», «Լիցենզավորման մասին», «Զանգվածային լրատվության մասին» ու «Տեղեկատվության ազատության մասին» ՆՏ օրենքները և ներպետական ու միջազգային այլ իրավական ակտերը²:

ՆՏ Սահմանադրության 24-րդ հոդվածում ամրագրված է, որ յուրաքանչյուր ոք ունի խոսքի ազատության իրավունք՝ ներառյալ արդեն կոնկրետներ ու գաղափարներ փնտրելու, սրանալու, փարածելու ազատությունը արդեն կարգավորված ցանկացած միջոցով...³: Ինչպես ՆՏ Սահմանադրությամբ, այնպես էլ ՋԼՄ-ների ոլորտը կարգավորող գործող օրենսդրությամբ պաշտպանված են խոսքի ազատության իրավունքը, որը ներառում է մտքի, խղճի ազատության, կարծիքները պնդելու և համոզմունքներն արտահայտելու ա-

¹ Այդ մասին փնտրելով ՆՏ տրանսպորտի և կապի նախարարության ինֆորմացիային կայքում՝ www.mtc.am :

² Այդ մասին փնտրելով ՆՏ Ազգային ժողովի ինֆորմացիային կայքում՝ www.parliament.am:

³ Նայաստանի Հանրապետության Սահմանադրություն, Եր., 1997, էջ 9:

զարության, գրական, գեղարվեստական, գիտական սրելծագործության ազարության և մի շարք այլ¹ ազարությունների իրավունքը: Առանց ՁԼՄ--ների ազարության անհնար է ձևավորել հասարակական կարծիք և ապահովել համարժեք րեղեկարվություն սրանալու, մշակելու, հավաքելու ու րարածելու գործընթացը: *Տաղորդակցման իրավունքն ու ազարությունը* ենթադրում են, որ այդ իրավունքով ու «ազարությամբ պեքք է օժրված լինեն բոլոր այն միջոցները, որոնցով կարող են արրահարվել, րարածել խոսքը, գաղափարները, գաղափարախոսական ուսմունքները և առհասարակ ցանկացած րեղեկարվություն»²: Այսպես, օրինակ՝ «Նռոսրարեսության և ռաղիոյի մասին» (հողված 4) և «Ձանգվածային լրարվության մասին» (2003, հողված 4) ՏՏ օրենքների համաձայն՝ Տայասրանում երաշխավորվում է լրարվության ոլորրում հեռոսրառաղիոհաղորդումների ու խոսքի ազարության իրավունքը և արգելվում է գրաքննությունը: Իսկ «Տեղեկարվության ազարության մասին» ՏՏ օրենքի (2003) համաձայն՝ րեղեկարվության ազարությունը կարող է սահմանափակվել Տայասրանի Տանրապեարության Սահմանադրությամբ և օրենքով սահմանված դեպքերում (հողված 6):

Տայասրանում րեղեկարվական-հաղորդակցական ոլորրի իրավակարգի սկզբունքներն ամրագրված են նաև «ՏՏ հեռահաղորդակցության բնագավառում գործունեության լիցենզավորման կարգերով», որոնք գործող օրենսդրության համաձայն՝ հասրարված են ՏՏ կառավարության կողմից³: Այսպես, օրինակ՝ ՏՏ կառավարության 1999 թ.-ի նոյեմբերի 20-ի (N 694) որոշմամբ հասրարված է «Տայասրանի Տանրապեարությունում ռաղիոհաճախությունների րիրոյթի բաշխման և օգրագործման, ռաղիոլեկրոնային միջոցների ու բարձր հաճախության սարքավորումների ձեռքբերման, ներմուծման ու շահագործման, ինչպես նաև դրանց արրադրության դեպ

¹ Վ.Վ. Պողոսյան, Մարդու իրավունքներ, Եր., 2002, էջ 43:

² Նույն րեղր:

³ Այդ մասին րենս ՏՏ րրանսպորրի և կապի նախարարության ինրերեներային կայքում՝ www.mtc.am :

քում մշակման, նախագծման ու արտադրության պայմանները», իսկ ՏՏ կառավարության 2003 թ.-ի հունվարի 9-ի (N 173-Ն) որոշմամբ հաստատված հավելվածի համաձայն՝ «Նեոսահաղորդակցության բնագավառում լիցենզավորման ենթակա գործունեության տեսակների վերաբերյալ «Լիցենզավորման մասին» ՏՏ օրենքով նախատեսված փորձաքննությունների իրականացման կարգը»¹:

Վերոհիշյալ առումով կարևոր նշանակություն ունի նաև վերջերս շրջանառության մեջ դրված «Տեղեկատվայնացման, տեղեկության և տեղեկատվության պաշտպանության մասին» ՏՏ օրենքի նախագիծը, որով պետք է կարգավորվեն տեղեկատվայնացման սուբյեկտների փոխհարաբերությունները և սահմանվեն տեղեկատվական համակարգերի գործառնության ու տեղեկատվության պաշտպանության իրավական հիմքերը (հոդված 1)²:

¹ Այդ մասին տե՛ս նույն տեղը:

² Այդ մասին տե՛ս նույն տեղը:

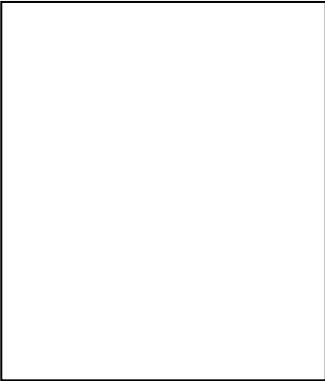
GRIGOR PETROSYAN

*Russian-Armenian (Slavic) University, Chair
of Applied Political Science, Lecturer*

**CHARACTERISTIC FEATURES OF ACTIVITY OF MASS
MEDIA IN THE PROCESS OF DEMOCRATIZATION
OF THE RA**

In contemporary conditions the progress of informational-communicative sphere used to transform traditional concepts of social relations development. The uses of new informational-communicative, as well as informational-telecommunication technologies have increased the efficiency of activity of not only Mass Media, but also of other institutions of the political system of the society. Being a specific instrument of political communications, Mass Media participate interactively in all political processes and decisions, thus challenging traditional institutions and technologies. The Constitution of the RA accepts the right for information and bring the legislature of Armenia into the international legal system. As Armenia is a member of the UNO, the Council of Europe, ECSC and has a number of commitments under the European Union, the legislative foundation of the RA together with the state one, comprises also other mechanisms of protection of the rights of mass information and the right of citizens for information.

ՕԳՏԱԿԱՐ ԴԱՍԱԳԻՐՔ

«Պեպրական ծառայություն» հրատարակչությունը լույս է ընծայել իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Ա. Շ. Նարությունյանի «Նայասարանի Նանրապետության մունիցիպալ իրավունք» (Երևան, 2004, 359 էջ) դասագիրքը:

Այն երկրորդ հրատարակչությունն է՝ լրացումներով և փոփոխություններով, համակողմանի և ամբողջական ուսումնասիրություն, ուր մունիցիպալ իրավունքի հիմնախնդիրները դիտարկվում են միջազգային և ազգային իրավական ակտերի վերլուծությամբ, պարամիրավական ու իրավահամեմա-

րական մեթոդների պատշաճ օգտագործմամբ:

Աշխատության ձեռքբերումներից է նաև հեղինակի ուրույն մեթոդաբանական մտքեցումը, որպեսզ գուցողված են ակադեմիական գիտական հետազոտությանը և ուսումնական-դասագրքային առանձնահատկությունները, որոնց շնորհիվ մունիցիպալ իրավունքի հիմնահարցերն ուսումնասիրված են համակողմանի և պահանջովող գիտական մակարդակով:

Դասագիրքն առանձնանում է հիմնախնդիրների վերլուծության խորությամբ, մշակված եզրակացությունների և հերկությունների հիմնավորվածությամբ ու գիտականությամբ: Գրքում համակողմանիորեն լուսարանվում են հայոց պետականության զարգացման ներկա ժամանակաշրջանում փարածքային կառավարման իրավունքի հասկացությունը և դրա գործնական-կիրառական նշանակությունը:

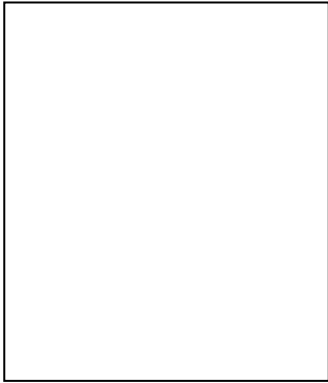
Գրախոսվող ուսումնական դասագիրքն արժեքավոր է նաև գերեղված անհրաժեշտ միջազգային և ազգային իրավական ակտերի հողվածներով, որոնք առավել ամբողջական ու ավարտուն են դարձնում աշխատանքը: Այս հանգամանքն ուսանողությանը և ընթերցող լայն հասարակությանը հնարավորություն է ընձեռում խնդրո առարկայի ուսումնասիրության շրջանակներում խորությամբ փիրապետելու անհրաժեշտ նորմարիվ նյութերին:

Որպես դասագիրք՝ այն շարադրված է իրավաբանական բուհերում դասավանդվող «Նայասարանի Նանրապետության մունիցիպալ իրավունք» առարկայի ծրագրին համապարասխան և գրված է մարչելի լեզվով ու ոճով: Այս առումով դասագիրքը, առաջին հերթին, նախարեաված է իրավաբանական բուհերի և ֆակուլտետների, ՏՏ պետական կառավարման ակադեմիայի ուսանողների, ասպիրանտների և դասախոսների համար:

Դասագիրքն օգտակար կարող է լինել նաև փարածքային կառավարման և մունիցիպալ մարմիններում աշխատողներին:

Վահն Սյրեփանյան

Իրավաբանական գիտությունների դոկտոր,
պրոֆեսոր

ԱՐԺԵՔԱՎՈՐ ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

Վերջերս լույս է տեսել ՆՏ պետական կառավարման սկադեմիայի ռեկտոր, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Ա. Շ. Նարոթյունյանի ծավալուն՝ «Եվրոպական Միություն» մենագրությունը (Երևան, 2005թ. 619 էջ):

Գրախոսվող աշխատությունը, ըստ էության, մնգանում առաջին համակողմանի և ամփոփ հետազոտությունն է, որտեղ հեղինակը պարզաճ գիտական մակարդակով ուսումնասիրել է արևմտավերոպական երկրների ինտեգրման հիմնահարցերը, լուսաբանել է Եվրոպական Միության ձևավորման գործընթացը, վերլուծել է Եվրոպական համայնքների և Եվրոպական Միության իրավական հիմքերը, մարդու և քաղաքացու իրավական վիճակի հիմունքները Եվրոպական Միությունում, ինչպես նաև հանրային ծառայության իրավական կարգավորման հետ կապված հիմնախնդիրները:

Աշխատությունը հնարավորություն է տալիս դիտարկել Եվրոպական Միության պարմական զարգացման հիմնական ուղենիշերը, արդի դարաշրջանում ինտեգրման հետագա խորացման միտումները և դրանում առկա հակասությունները:

Գրախոսվող աշխատության հիմնական արժանիքներից է նաև օգտագործված աղբյուրագիտական հենքը: Նեղիսակին հաջողվել է հետազոտության մեջ ընդգրկել ուսումնասիրված հիմնահարցերի վերաբերյալ հսկայածավալ պարմաքաղաքական փաստաթղթեր, նորմատիվ նյութեր և հարուստ մասնագիտական գրականություն: Նեղիսակի դատողությունները և հետևությունները փաստարկված և հիմնավորված են վերոնշված նյութերի բազմակողմանի և խորքային քննական վերլուծության վրա, ինչն աշխատանքը դարձնում է առավել կարարյալ, ամբողջական և ավարտուն:

Վերոնշվածով է պայմանավորված գրախոսվող աշխատության ճանաչողական, գիտարեսական և գործնական-կիրառական նշանակությունը:

Աշխատությունն օգտակար կլինի եվրոպական իրավունքի և եվրոպական ինտեգրման հիմնահարցերով զբաղվող ուսանողների, պրոֆեսորադասախոսական կազմի, պետական ծառայողների և ընթերցող լայն հասարակության համար:

Գառնիկ Սաֆարյան

Իրավաբանական գիտությունների դոկտոր,
պրոֆեսոր

«Նանրային կառավարում» գիրական հանդեսն իր էջերում հրապարակում է գիրական բնույթի հոդվածներ, որոնցում առաջնային են ՆՏ հիմնախնդիրների վերաբերյալ թեմաները:

Խմբագրությանն ուղարկված հոդվածները չեն վերադարձվում, հանդեսի պայմաններին չհամապատասխանող նյութերը չեն ընդունվում: «Նանրային կառավարում» հանդեսի հրապարակումներում ներկայացված մտերցումներն արտահայտում են հեղինակների տեսակետը:

Նոդվածների ներկայացման ձևը

1. Նոդվածները ներկայացվում են հայերեն, ռուսերեն կամ անգլերեն լեզուներով, քաղաքի (1 օրինակ) և համակարգչային շարվածքով կրիչով (*MS WORD* ծրագրով), հայերենը՝ «Arial Armenian», ռուսերենը՝ «Times New Roman» (*Unicode*) և անգլերենը՝ «Times New Roman» փառապեսակներով, 11 փառաչափով (*Font*): Պարպաղիք է «և» փառի օգտագործումը: Բացակը (*space, пробел*) համարվում է առանձին նիշ: Բառերը փարանջարել միայն մեկ բացակով:

2. Էջը պետք է համապատասխանի A5 (*Width 14.8 cm, Height 21 cm*) չափին, ունենա լուսանցքներ՝ ձախից, աջից, վերևից ու ներքևից՝ 2 սմ: Էջերը պետք է համարակալված լինեն էջի ներքևում կենտրոնում: Տողերի միջև բացվածքը՝ 1.5: Ձևագիրը պետք է ունենա կողմնորոշում էջի աջ և ձախ եզրերից (*Justify*):

3. Նոդվածն սկսվում է վերնագրով առաջին բողի կենտրոնում՝ մեծատառերով, որին հետևում է հեղինակ(ներ)ի անունը և ազգանունը, պաշտոնը և կոչումը: Նոդվածի վերջում ներկայացվում է ամփոփագիրն անգլերեն լեզվով՝ ոչ ավելի, քան 0.5 էջ ծավալով (անգլերեն լեզվով ներկայացված հոդվածների ամփոփագիրը պետք է լինի ռուսերենով): Նոդվածի ընդհանուր ծավալը՝ ոչ ավելի, քան 20 էջ:

4. Նոդվածը պետք է ձևակերպված լինի հստակ, վերջում պետք է տրվի գրականության ցանկը: Նոդվածը եզրափակվում է հեղինակ(ներ)ի ստորագրությամբ (ձախից) և աջից նյութը խմբագրության հանձնելու թվականը [օրինակ՝ 15/04/2005 թ.-ին]:

5. Նկարները, գրաֆիկները և այլ վիզուալ նյութերը ներկայացվում են էլեկտրոնային տեսքով՝ առանձին ֆայլով կամ ներմուծված հոդվածի մեջ *WORD* ծրագրում իբրև նկարներ (*paste special/as picture*) և առանձին *EXCEL* ֆայլով (գրաֆիկների, դիագրամաների և այլ դեպքերում): Մինևույն նյութի ներկայացումն աղյուսակի և նկարի ձևով չի թույլատրվում: Նոդվածում նկարների հղումները բերվում են հստակումով [օրինակ՝ «(տե՛ս նկ. 8)» կամ «ինչպես հետևում է նկ. 4-ից»:

6. Ընդունված խորհրդանշանների (% , \$) օգտագործումն անհրաժեշտ է: Թվականային հասպատումները բերվում են բացակով և կետով [օրինակ՝ «1824 թ. պայմանագրով» կամ «1980-2000 թթ. ընթացքում»]:

7. Նոդվածում օգտագործված աղբյուրների և գրականության հղումները բերվում են քառակուսի փակագծերում միացյալ և հաջորդական համարակալումով, այդ համարի կողքին նշելով հղված էջ(եր)ը, եթե հղման աղբյուրը մեկից ավելի անգամ է օգտագործվում ամբողջ հոդվածում: Էջը պետք է նշել աղբյուրի բնագրի լեզվով՝ «էջ» (հայերեն), с. (ռուսերեն), р. (անգլերեն, ֆրանսերեն կամ այլ լեզվով աղբյուրներ), օրինակ՝ [1], [2, с. 11-12]: Նոդվածի վերջում, «Աղբյուրներ և գրականություն» բաժնում, նույն հաջորդականությամբ բերվում է գրականության ցանկը, 10 փառաչափով, բնագրի լեզվով: Նաջորդաբար նշվում են կարգային համարը (առանց քառակուսի փակագծերի), հեղինակների ազգանուններն ու անվանադասերը՝ **մզացված (Bold)** և *շեղ (Italic)*, հրատարակության վերնագիրը, հրատարակչության անունը, վայրը (քաղաքը), թվականը, նաև էջ(եր)ը, եթե հղված աղբյուրը միայն մեկ անգամ է օգտագործվում ամբողջ հոդվածում: Պարբերական հրատարակությունների համար հեղինակի անվան և ազգանվան ու հրատարակման վերնագրին հաջորդում են պարբերականի անվանումն առանց չակերտների, հրատարակման թվականը, հատորի հ/կամ թողարկման համարները, վայրը, հերթական համարը և էջ(եր)ը: Էլեկտրոնային աղբյուրների դեպքում վերնագիրը (եթե կա), web-հասցեն ամբողջությամբ և անսաթիվը, ամիսը, փարին: Օրինակ՝

Աղբյուրներ և գրականություն

1. **Տարությունյան Ա.**, Եվրոպական Միության հանրային ծառայությունը, «Նանրային կառավարում», 2004 թ., թիվ 3-4, էջ 4:
2. **Шаранова Р.**, Панисламизм сегодня: идеология и практика Лиги Исламского Мира. "Наука", М, 1986. с. 105.
3. **Yasha Lange.** Media in the CIS, Center for Civil Society International, Amsterdam, 1997, from <http://www.internews.ras.ru/books/media>, Sept. 28, 1998.
4. <http://www.oecd.org/dsti/sti>, March 1, 2001.

8. Ենթատողային մեկնաբանությունները կամ հավելումները (footnotes) բերվում են փվյալ էջի ստորին հատվածում՝ յուրաքանչյուր էջում սկսելով 1 թվային համարակալումով (Restart each page), 9 փառաչափով:

9. Նոդվածի վերջում գրել հոդվածի վերնագիրը 3 լեզուներով՝ հայերեն, ռուսերեն և անգլերեն (մեծատառերով):

Խոնրագրական խորհուրդ

Խմբագիր՝	ԼԱՎՐԵՆՏԻ ՄԻՐԶՈՅԱՆ
Նամակարգչային շարվածքը և ձևավորումը՝	ԱՆՆԱ ՂՈՒՇՉՅԱՆԻ
Սրբագրիչ՝	ՊԱՏՎԱԿԱՆ ՂԱԶԱՐՅԱՆ
Տեխնիկական խմբագիր՝	ԱՄՅԱ ԱՐԶՈՒՄԱՆՅԱՆ

Տպագրությունը օֆսեթ, չափերը 68x100, թուղթը՝ օֆսեթ,
տպաքանակը՝ 300, հրատ. մամուլը՝ 8,5:

Տպագրվել է «-----» տպագրատանը
(հասցեն՝ ք. Երևան, -----)